

TÓTH BÉLA
A DERVIS KILENC EGERE

TÖRÖK HISTÓRIÁK

Terebess Kiadó, Budapest, 1997

TARTALOM
A FACIPŐ
A FAZÉK-EMBER
A JÓ TANÍTVÁNY
A GÖVERDZSIN BABA
GÜL BABA
A BOLDOGASSZONY DERVESE
A DOHÁNYOS
A MESEMONDÓ
A NEVETŐ EMBER
A SZARKAFÉSZEK
A HOLDSUGÁR-LAJTORJA
A KÁRBUNKULUSSZEMŰ KÍGYÓ
A DERVIS KILENC EGERE
A TULIPÁNOS KERT
VAGY EGY IGAZHÍVŐ KÖLTŐ ÉLETE ÉS HALÁLA
A SEMMI
A SELYEMCIPELLŐ
AKI SOSEM KAPOTT LEVELET
EGYFORMASÁG
A BIZTOSÍTOTT ÉLET
A HAZUGSÁG

AKI SEGÍTETT VISSZASZEREZNI A CORVINÁKAT...

Néhány megjegyzés a szöveg gondozásáról

A szöveget igyekeztünk minél hívebben, a szerző elképzeléseit lehetőleg a legnagyobb tiszteletben tartva, visszaadni. Ezért meghagytuk a nevek és idegen kifejezések eredeti írásmódját, a szavak egybe- illetve különírását, régies alakját, csupán a nyilvánvalóan túlhaladott helyesírást igazítottuk néhány kirívó ponton a maihoz, illetve a szavak különféle használatát a legtalálóbbnak vélt alakjuk szerint egységesítettük. A török szavakat, mondatokat ugyancsak stiláris okokból őriztük meg az eredeti szerint.

A FACIPÓ

Murád efendi letörülte homlokáról a verejtéket és kinyújtotta elzsibbadt lábát. Nem csoda, ha elfáradt. Már a tizedik pár facipőt faragta meg ma délelőtt egy ültő helyében. Kora reggel óta ott kuporgott a haidárpasai kert vén platánja alatt a gyékényen; mezítelen jobblábal odaszorította a fehér iharfadarabokat a földre, kezében pedig csak úgy pörgött az éles kis csákány. Nincs Sztambulban facipőcsináló, aki ilyen szaporán és tisztán dolgozzék. Alkuvás nélkül megért egy pár ilyen magassarkú fa-talp száz parát. Murád efendi egy nap elkészített ötven darabot; az iharfa nem drága, hetenkint százhusz piaszter nyeresége is lehetett volna belőle, ha nem pusztá mulatság kedvéért faragcsált.

Facipőt csinálni jó időtöltés az embernek, ha török trónörökös. Aki fölhalálta az iharfa-talpat, bizonyosan nem azért cselekedte, hogy az igazhívőnek legyen min tipegnie sárban és a fürdőszoba forró kövén; hanem avégett, hogy az üldözött hercegeknek majd egy kis mulatsága származzék a cipőfaragásból. Mert ha szegény Murád efendi sokat olvas, a szemfüles kémek, a mukhbirek, mindjárt megvizsik a hírt a szultánnak meg a sejk-ül-iszlamnak, hogy a trónörökös veszedelmes terveket tanul hitetlenkönyvekből. Ha sokat vadászik és egy kicsit messzebb talál ellovagolni: szökéssel gyanúsítják. Ha barátokat fogad a házánál: összeesküvést forral. Ha órásmesterséggel űzi az idejét: bizonyosan pokolmasinán tűnődik. Ha vargaságra adja a fejét csupa unalomból: az a sztambuli húszezer konduradsi kedvéért van; be akarja magát hízelegni a csizmadiáknál, akik a török földön is mind politizálnak. Egyszer hozatott magának Európából egy egész kis könyvnyomtató műhelyre való berendezést; ezt bátyja, a szultán, hirtelen elkoboztatta tőle, mert a kémek besúgták, hogy a herceg titkos rebellis újságot akar csinálni. Mit tegyen hát szegény Murád efendi, hogyne féljenek tőle és mégse eméssze az unalom? Ráadta magát a világ legártatlanabb mesterségére; beállt fásaru-gyártónak, s a haidárpasai kjszok egy kerti laka már színig tele van a facipők garmadáival, amelyeket szegény öfensége évek alatt összefaragcsált.

Murád efendi megtörülve a homlokát, csupasz talpa alá tette a huszonegyedik darab fát. A sok gyakorlattól már szinte markolni tudott a lábával, mint a legöregebb cipőcsináló. De mikor fölemelte a csákányt, ijedten rezzent össze. A masztiksz-bokrok mögül eléje lépett Hairullah efendi, a sejk-ül-iszlám, Mithád basa, a nagyvezér és az összes miniszterek, az egész fényes kíséret, oda a gyékény szélére. A sejk-ül-iszlám pergamen-tekerceszt tartott kezében és így szólt templomi ünnepiességu hangon:

- Üdvöz légy, ötödik Murád kán, Abd-ul-Medsid fia! Tudd meg, hogy az éjjel összeült a szent tanács, megfosztotta trónjától a méltatlan Abd-ul-Azizt és tégedet övez fel őseid, a padisáhok kardjával! Üdvöz légy, szultán!

- Üdvöz légy! - kiáltották a nagyurak.

Murád halálsápadt lett és elfulladva kérdezte:

- Él a bátyám?

- Él és élete szent marad előttünk! - szólt a főpap baljóslatú nyugalommal.

Túlhan Európából áthallatszott az ágyúk morgása, a kis-ázsiai magányos völgybe. És a kjszok falain kívül nőttön-növekedve hullámozott az összesereglő csapatok rivalgása: „*Padisáhyimyz; csak jasa!*” - Éljen a császár!

- Masalláh! Legyen meg Isten akarata! - szólt Murád zokogva.

Letette csákányát, felhúzta meztelen lábára a sárga szattyánbőr harisnyát és ment a birodalom nagyjaival, föllépni Oszman trónjára.

*

Szultánnak lenni sokkal nehezebb mesterség, mint a facipő gyártás. Kivált ennek a szegény jó embernek, aki egész életében ott lappangott egy ázsiai falucska szélén. Egy szerelme volt: a felesége, egy vágya: a nyugalom, egy mulatsága: a faragás, egy boldogsága: a gyermekei. Gyötrelommé vált az uralkodása már az első napokban, mikor megtörtént a borzasztó eset, hogy Abd-ul-Azizt agyonollózták. Ettől a pillanattól kezdve sokat retteget és amikor nem rettegett, unatkozott. A Dolma-Bagdse márványai közt fázott, az arany ékességek nyomták, politizálni nem szeretett, a minisztertanácsban elaludt, ha pedig a külföldi diplomátaival akadt dolga, szeretett volna elszaladni előlük Haidárpasába, hogy inkább pusztítsa az iharfát, mint a francia nyelvet. Az udvari ebédeken nem ízlett neki a sok cifra étel; visszakívánta a bőrében sült ürücombot és a jó faggyús pilávot. A háremét teleültették sok szép idegen virágszállal; asztalán mindig habzott a franciák igazgyöngyöket ringató bora. Nem találta kedvét ezekben sem. Bár imádta istenét, hogy olyan szép asszonyokat teremtett, mégis csak a legkedvesebb felesége maradt neki Laleli szultána; és bár nem vetette meg az innivaló tüzet, a legkedvesebb itala a takszimi forrásvíz volt.

Egy esős nyári délután töprengve járkált dohányzó szobájában. Ablakain besötétlettek a Boszporuson álló hadigályák, ásító ágyúikkal; s hallatszott a katonaság léptetése, amint fölváltották az őroket. Most még nagyobb rab, mint üldözött korában; szabadságán még szorosabb az arany-béklyó. Amint ott járt föl s alá, lesütött szemmel, egy sarokban valami csillogót pillantott meg. Egy sárgaréz táblácska, az iszpaháni szőnyegbe eresztve. Mi ez? Megnyomta a lábával. Alig érintette, a habos körtefából való falburkolatban egy keskeny ajtó nyílt meg. Szűk folyosó, csigalépcső, ismét egy hosszú, homályos alagút, azután egy nehéz kis kapu, zárjában kulcs. Kikukucsált a kulcslyukon. Nagy kiabálva egy perces ment arra. A nagy utca, a Dolma-Bagdse mögött! Ott őrkatonák nem állanak, csak a hétköznapi élet zajong szabad zürzavarában. Ah, ez Harun-al-Rasidnak való fölfedezés! Ujjongó szívvel sietett vissza. Szorongva, mint a csínytevő gyerek, kitekintett a szolgálattevő őrnagy szobájába. A bimbasi nem volt ott, csak a teveszőr esőköpönyege. Pompás! Padisáh őfelsége magára kapta a formátlan burkot, lehúzta a kámzsát a bajuszáig, aztán - hipp-hopp! - egy perc múlva belevegyült a top-hánei nagy-út sokaságába. Szaladt, mintha menekülne. Felült egy lóvasúti kocsira és eldöcögött a sok lucskos emberrel egy sorban, a sztambuli hídfőig.

Vajon észreveszik-e a palotában, hogy eltűnt? Attól nem kell tartani. Az őrtisztek azt hiszik, hogy a hárembe ment; a háremben azt hiszik, hogy az ország nagyjaival tanácskozik. Esti imádságra visszalopja magát, addig pedig boldogan, szabadon kószál városhosszat.

*

Eljutott a bazárba. Meglökdösték, mint a többi tolongót. A röplő borbély rákiáltott, hogy ideje volna borotválkozni; a vándor kávé megkínálta egy csésze barna lével; az örmény szappanosok pedig majd lerángatták róla a köpönyeget, hogy vegyen egy kis zöld örmény szappant. De őfelsége, egyre lejjebb húzva kámzsáját, csak a bazár ama félreeső utcája felé sietett, ahol a facipő-csinálók tartják lábukkal az iharfát és vígan csattog éles kis csákányuk. Egy végben vagy száz kis bolt; mindenikben egy csendes, jókedvű munkás, aki ott kuporogva az ajtóernyő alatt, szorgalmasan faragja a facipőket, mint nemrég Murád efendi a haidárpasai kertben. Olyan szeretetet érzett szívében a szegény szultán, mintha csupa testvér között volna; és meglepte őt a gyönyörűséget adó, szokott munka vágya. Amint lassan lépkedne a jó mes-

terek sorai között, egyszerre visszahökkent. Csodát látott! Hihetetlen, agyvelőzavaró csodát! Káprázik ilyenkor a szem és az ember bele akar harapni az ujjába: vajon nem álmodik-e?

Ő maga, Murád szultán, kuporgott egy boltfülkében és egy fasarunak éppen a hátulsó sarkát faragta. Ez már nem hasonlatosság, a „másik ábrázat”, ez a kimagyarázhatatlan tünemény, amely minden ezer esztendőben egyszer adatik a bámuló emberszemek elé. Ilyen egyarcú vala Mohammed próféta és Abu-Taleb; ezért mondják a perzsák, hogy az isteni üzenetet hozó angyal megtévedt a személyben, s az igazi próféta az övék. Murád szultán egészen beburkolta fejét a kámzsába és megszólította az ő képmását:

- Bocsáss meg, aga, szeretném tudni, mi a neved.

- Musztafának hívnak, az apám pedig - irgalom néki! - Hasszán volt.

Murád megborzongott. Még a hang is szakasztott az övé volt.

- Vajon nem hallottad emlegetni, hogy te valakihez nagyon hasonlítasz?

- Soha én, efendim.

- Pedig te szakasztott olyan vagy, mint a szultán.

- Nem tudok felőle, efendim. A padisáhot mi szegény nép még nem láttuk. Még nem övezték fel karddal az ejubi mecsetben és addig szelámlikra nem jár.

- Engedd meg, Musztafa aga, hogy beforduljak hozzád egy szóra.

- Isten hozott nálam, efendi.

Murád föllépett a boltállványra, és hátul a homályban, a kész facipők garmadája között, leült a rongyos szőnyegre. Musztafa aga átsietett a szomszéd kavedsihez és egy pillanat múlva két párolgó findsával tért vissza. Mikor odatartotta a tálcát az ismeretlennek, Murád hátrasimította köpönyege csuklyáját.

A szegény facipőcsináló felkiáltott és segítségül hívta Alláht meg a prófétát. Aztán torkába rekedt a szó. Szemei kerekre nyíltak, arca fehérebb lett az iharfánál. Murád egészen levetette a kámzsát: és fezen látszott a négy kis kapocs, mely arra való, hogy beletűzzék a padisáh gyémántos boglárját.

- Ne félj, Musztafa aga. Alláh ikertestvéremmé tett, ha nem egy asszony szült is bennünket. Ül ide mellém és hallgass rám.

Musztafa arcra vetette magát a minden müzülmánok ura előtt és megcsókolta ruhája szegélyét: „Óh én uram...” A szultán ismét behúzódott a teveszőr-burokba.

- Kelj föl, te ügyetlen. A nyakamra akarod csődíteni az egész utcát? Kávézzunk szép csendesen és hallgasd meg, amit mondani akarok.

*

Furcsa egyezséget kötött öfelsége a becsületes Musztafa agával. Ezeregyéji alku. Hogy cseréljenek néha mesterséget: vagyis Murád szultán üljön ki a facipőgyártók utcájába faragni, a jó Musztafa pedig üljön be a Dolma-Bagdséba, elnökölni a minisztertanácsban. Azt hiszem, Musztafa aga élénkebben aggódott azon: vajon nem ront-e el császári helyettese sok jó darab fát, mint a szultán azon: hogy a facipőcsináló elég bölcs uralkodó lesz-e. Mert az bizonyos, hogy a sarufaragáshoz és a császársághoz kell ész; csak az a kérdés: melyikhez több? Murád tudta magáról, hogy jó cipőfaragó, de politikához nem ért, csak hallgatni tud bölcsen; ugyanígy gondolkozott saját szerény személye felől Musztafa aga is. Ha közölték volna egymással a gondolataikat, mind a ketten megnyugodtak volna. Így csak a szultán nem aggódott. Boldog

volt, hogy unalmas viták helyett majd megint itt forgácsolhatja a szép fehér iharfát, Isten szabad ege alatt, közbe-közbe dohányozván is. Viszont Musztafa aga is álmai legédesebbjét látta teljesülni, hogy ő padisáh lehet. Érhet-e el ennél többet halandó?

Másnapra tűzték ki az első cserét. Mielőtt azonban a szultán kiment volna a Dolma-Bagdséből, valami jutott az eszébe. Bement a háremébe és így szólt a tündérszép Laleli szultánához:

- Édes gyermekem. Ha én ma napszállat előttig hozzád jönnék, ne csókolj meg addig, míg nem mutatom meg neked a bal könyökömön az anyámtól öröklött jegyet, az epret.

- Mit értek ebből, én szultánom?

- Hallgass, rózsabimbóm. Csak tréfából mondom, de vedd komolynak.

Történt pedig, hogy mikor Musztafa aga a padisáhot várta, egyszerre egyet gondolt és föl-szaladt a műhelyből házacskája első emeletére és ezt mondta a feleségének, Fatma hanumnak, aki gyönyörű szép barna menyecske volt:

- Te feleség. Ma estig ne adj nekem csókot, akárhogy is kérjem, ha nem látod meg a bal könyökömön a velem született epret.

- Megbolondultál, Musztafa?

- Ne szólj, asszony. Ez a magasabb politikához tartozik.

*

Murád igen kitűnő mesterembernek bizonyosodott. Egy délután megcsinált tíz pár facipőt; s ami több, eladott hat párt: két férfinak, két asszonynak és két gyereknek valót. Hatszáz para volt a bevétele. Jeles szultánnak bizonyosodott ám Musztafa aga is. Mithád basa soha sem látta ilyen érdeklődőnek a felséges urat; s őfelsége soha sem aludt még ilyen keveset a minisztertanács alatt. Megszavaztak hatvanmillió frank költséget a hadi készülődésekre. Murád és Musztafa meg lehettek elégedve egymással. De szerepet mégsem cseréltek többet. Sem a szultán cipőfaragóvá, sem a cipőfaragó szultánná nem akart többet lenni, a világért sem. Mert mikor este a padisáh megölelte az édes Lalelit, így beszélt mosolyogva a tulipántermetű kökényszem:

- Láttam az epret ma délután, naplemente előtt két órával!

Fatma hanum meg ezt mondta az urának:

- Nos, megnéztem este felé a könyöködet, mikor feljöttél, te bolond ember és úgy cselekedtem, ahogy kívántad.

A FAZÉK-EMBER

A szörnyeteg-gyártás régi jeles mesterség, egyesül benne a tudomány és a művészet. Tudni kell, micsoda eszközökkel lehet megvakítani, megörjíteni a természet biztosan és bölcsen munkáló erejét, hogy remek tökéletesség helyett rút csodát alkosson. Ez a dolog tudományos része. Egyszersmind szükség ismerni annak módját: miképp lehet az önmagából kiforgatott természet elé valóságos kész munkarendet szabni, hogy a monstrum előre kieszelt, elmés és mulatságos alakot öltjön. Ez a művészet.

Mert nem minden szörnyeteg hasznavehető ám. Amelyik félelmet vagy utálatot gerjeszt, az nem ér semmit. A ráfordított idő és pénz elveszett, mert az ördög sem veszi meg.

A *De arte denasationis* című, a megorratlanítás művészetéről szóló hírneves könyvben például egészen hiába való az a fejezet, amely arra oktat: hogyan lehessen a csecsemőgyermekkel úgy elbánni, hogy halálfejű ember legyen belőle. Ki adna az ilyen förtelmes csodáért pénzt? Ellenben megbecsülhetetlenek a nevető emberről szóló utasítások; képes ábrázolatok is magyarázzák a caputban: micsoda izmokat kell összemetelni, hogy az arc örökké kacagjon.

A nevető ember darabjáért akármelyik király szívesen fizet ezer aranyat; mert nincs annál pompásabb udvari bolond. De ötször annyit ér a fazék-ember. Ez aztán az igazi drága jószág. Ami elvégre rendén is van, mert a szörnyeteg-gyártó mester részéről ez a vállalkozás mindig nagy materiále-pocsékolással jár. Száz fazékban nevelt gyerek közül csak egy nő fel szakállas emberré. A kilencvenkilenc többnyire elpusztul még zsendülő ifjúságában. Lent Nubia szélén, ahol tallérjával árulják a purdékát, amennyi csak tetszik, még hagyján: de egy kicsit följebb a gyerek, főképp a fehér, már cudar drága, eszerint tetemes a kockáztatás. Óvatosan kell hát eljárnia az érdemes Papanikola mesternek, hogy bele ne veszítsen a vállalkozásába.

Esténként a pitvarában, nappal a ház előtt mindig tíz-tizenöt fazék áll sorba rakva, mint a muskátlis cserepek. Minden fazék pereme fölött egy fej mered. Fakó, duzzadt, beteg gyermek-arcok. A legtöbbje mintha nem is élne. És ez serkenti azt a gondolatot, hogy hóhér dolgozott itten, s a levágott fejeket egy-egy fazék szájára tette, hogy el ne guruljanak. Mert test nem látszik. Pedig van ám. Ha jobban megnézi az ember, észreveheti, hogy a fazékon négy lyuk van ütve és abból csenevész, apró kezek, lábak lógnak ki, akár csak a kövek közé szorult növény kitörekvő satnya indái. Ez a fazékban-nevelés jeles mestersége. Az újszülött testét beleszorították a kilyuggatott edénybe. Egész szabadon csak a fej maradt. Az nőhet tetszése szerint. A többi törpeségre van kárhozthatva.

Mikor a mester delelni hordja ki fazekait a ház elé és szépen, gondosan elhelyezi a gyékényen, mindig megszámolja az ujjával: hány van. Ha kevesebb, mint tegnap délután, mindjárt szép új fazék sorakozik a többihez. Egy sivalkodó csecsemő veres, kopasz feje áll ki belőle. Kapálódzik az ártatlan porontya kimaradt kezével, lábával. Még nem szokta meg az állapotot és nem kell neki az emlő, mikor a mester odavezet egy jámbor kecskét, hogy végigszoptassa a fazékgyerekeket. A többiek azonban örvendeznek az ő hű dajkájoknak. Legjobban az a fej, amelyiknek a bajusza serkedezik, mert már tizenhat esztendő. „Gel, gel, güzel kecsi, eji kecsi!” Jer, jer, szép kecske, jó kecske! - szölongatja valami csodálatos cérnaszálvékony hangon, mászni kezd és apró kezével belekapaszkodik a duzzadó tőgybe.

- Hasszán fiam - mondja szeretettel a mester, egy szívós vesszőt suhogtatva -, ne sokat mászkálj, mert ha még egy fazekat eltörsz, bizony megfojtalak. Mióta megvagy, ez a hatodik faze-kad. És nekem mindig rettenetes veszteség egy-egy új fazék. Mert mindig valamivel nagyobb kell venni. Épp oly kicsibe nem tudlak beleszorítani, mint a régi volt. Mert szemtelenül

nősz, édes fiam. Hetedik fazékra ne legyen szükség, különben... Nem elég, hogy mióta a kezemen vagy, jó kilencven gyermekem veszett kárba, te meg a nyakamra nőjj? Vagy azt hiszed, hogy nekem Pehliván Hasszán kell, nem Csömlek Hasszán? Bajvívó óriás, nem fazéktörpe? Ügyelj magadra, édes lelkem, mert unom a dolgodat és egy szép nap fazekastul belelöklek a kútba.

*

Jól ügyelt magára Csömlek Hasszán, mert húszéves koráig, mikor már bízvást el lehetett törni a cserepet, hetedhétországra szóló fazékember lett belőle. Érdemes és emberséges nevelőatyja hatezer darab aranyat kapott érte Mehemed Resid efendi őfenségétől, a trónörököstől, akinek épp meghalt az udvari bolondja, a Majmun Ali. - Majmun annak okáért, mert ábrázata, keze, lába igen jeles ügyességgel majomformára volt eligazítva. Nagy kár, hogy a torkán akadt az a csont, miközben legjobban bomlott a palotabeli urak mulatságára. Kacagás volt a halotti éneke szegény Majmun Alinak, mert mindenkinek azt hitték, hogy az is csak móka, mikor elkékül és hanyatt vágja magát a szőnyegen.

Ezt a derék fickót kellett pótolnia Csömlek Hasszánnak. Más nem tudta volna megtenni. De őt igazán arra teremtetteisten és Papanikola mester. Elég volt csak ránézni erre a fazéktörpére, hogy az embernek az oldala fájjon a nevetéstől. Az igaz, hogy a Csömlek Hasszán képe nem volt valami víg; szomorú, nagyszakállas fejet hordozott fáradtan az a parányi test. Fazékban hamar vénül a halandó. Ötven esztendősen lehetett volna hinni azt a főt, mert halántékán már csupa fehér volt a haj. Pedig még csak húsz év járt le fölötté. De a mulatságos és furcsa főképp az vala Csömlek Hasszánban, hogy arasznyi teste éppen nem látszott, mert teljesen beleveszett hosszú deres szakállába. Ha letették az asztalról a földre: az a tekintélyes fej mozogni és sétálni kezdett ott lent magától. Aztán ha szakállát kétfelé, keresztbe fogta a szájába, ami olyan volt, mint valami rengeteg bajusz, meglátszott az a kacagtató bögreformájú kis törzsök, meg a kéz-láb - bizony Isten nem hosszabb egy írónádnál és nem is sokkal vastagabb.

Ebédnél rendesen az asztal közepére tették a fejét és az beszélt az ő sipító gyerekszózatával mindenféle bölcs bolondságokat. Nincs az a karagödzsi, aki annyi furfangos huncutságot, annyi furcsa históriát tudjon, mint ő. Az urak a hasukat tartották, ha csak megszólalt. A háremet meg majd fölvetette a csengő kacagás, mikor oda is bevitte Csömlek Hasszánt a kövér szerezsen Omer aga, a fő lala, egyszerűen a kaftánja szélében, mintha dinnyét cipelne.

De valaki sohasem nevetett a fazékembernek. Még csak mosolygásra se vonta az ajkát, akárhogy is bolondozott a jámbor csoda. Akkor se, mikor Csömlek Hasszán egy szép nap felöltözködött XV. Lajos francia királynak, lisztes vendégghajjal, álorca mögé rejtve szakállát és rengeteg gyíklesőt vonszolt maga után. Ez a valaki pedig, aki nem nevetett soha, vala Mehemed Resid efendi, a herceg. És igen elbúsula a fazékember, hogy épp azon nem fog fáradságos igyekezete, aki ura az ő életének és halálának.

Resid efendi egyszer a Boszporusra nyíló verendáján csibukozott egyedül, gondjába mélyedve, mikor a rizsgyékényen előgurult a fej. Ha Csömlek Hasszán sietni akart, hát végighengergette magát a földön; mert bizony az a gyöngye két kis lába csak nehezen, lassan bírta szegényt. És oda járulva a fényes nagy úr elébe, szólani kezdett. Nem az ő rendes sipításával; hangjának most volt valami megtörött, fájó érce.

- Én fenséges uram, haragszol rám? - kérde fölemelve nagy, sötét szemét, azt a mindig szomorút. Az udvarbéliek kényeztetnek, szeretnek, kacagnak a bolondságaimon. Csak te nem veszel észre, csak te nem mulatsz rajtam, csak te nem nevelsz nékem. Pedig minden gondom az, hogy neked szerezzek vígságot. Véttem valamit? Ó én jó szolgálta vagyok, uram; imád-

kozom éretted minden este. Vagy utálsz tán? Hiszen még az asszonyaid sem irtóznak tőlem. A kezükbe vesznek, megcirógatnak. Miért nem nézel hát rám te is jó szemmel, én uram? Micsoda új bolondságot találjak ki, hogy kacagj rajtam? Felöltözzem római pápának, vagy pástétomba bújjak és ott fújjam a réztilinkót? Meghalok, uram, ha nem tudom meg, miért nem nevensz soha rajtam...

*

És amikor ezt mondta a szakállas fej, keservesen zokogott. A herceg pedig lehajolt a földre, fölvette a szörnyeteget az ölébe, megsimogatta öszülő halántékát, saját keszkenőjével törülte le könnyeit és azt mondta neki:

- Nem nevetek rajtad, Hasszán, mert sajnállak és szeretlek.

A fazékember szeme oly merev, hitetlen bámulattal szegeződött Mehemed Resid efendire, mint az álmodóé, aki fényes tündércsodára ébred. Ezt a két szót ő még nem hallotta. Sajnálni és szeretni! Őt! Ó nagy és jó Isten! Nyomorult kis testéből majd kiszakadt örülten dobogó szíve. Először érzett boldogságot az ő boldogtalan életében. Odadobta magát ura kezére és csókolta némán, sokáig. A herceg letekintett a vergődő szegény csodára és mindig bánatos tekintete még fátyolozottabb volt, mint máskor.

*

Történt pedig egy reggel, hogy a Resid efendi konakjának az ajtaja, ablaka nem nyílt ki, mint rendszeren. A műezzinék elkiáltották már a déli imádság hirdetését is, de az a nagy, fehér fapalota Ortaköj végében csak nem akart megéledni. Zárva maradt minden kapuja, leeresztve a musarabijék rácsai. Aki kaikon evezett el a trónörökös háza mellett, nem látta többé a fegyveres janicsár őrszemeket, akik máskor napestig ott malmoztak a márványlépcsőkön. Ez a legbiztosabb jele, hogy Mehemed Resid efendi nem lakik többé a szép oszlopos konakban; mert III. Oszman szereti jól őriztetni az ő szerelmes öccsét, aki veszedelmes úriember és nem győzi türelemmel, hogy a trónra léphessen. Hova lett hát Resid efendi, az ő szép feleségeivel és minden apróságával.

A szép feleségeket az éjjel átszállásolták a szultán háremébe, ahol atyafiságos vendégszeretet várt rájuk. A leghívebb tisztok meg Arábia felé vitorláznak egy katonával megtömött gályán; lent a szent Mekka szomszédságában majd csinálhatnak pártot azok Resid efendi mellett, a sivatagbeli vándorsáskák között. A cselédséget szélnek eresztették, a rabszolgákat vásárra vitték. Maga a trónörökös ül pedig a szeráj legbiztosabb börtönében két lakat, két rostély mögött. Őrizője és porkolábja maga a szultán. Mert saját édes öccsét csak nem bízta a padisáh holmi léha szolgára. Meg vajon tud-e olyan híven őrizni a pénzzel fizetett ember, mint az, aki az életét és trónját félti? Oszman szultánnak tegnap vitték meg a hírt, a mindent látó mukhbirek, hogy Resid efendi összeesküvést forral a janicsárokkal meg a begtasi dervisekkel. Nem vesztegette az időt öfelsége. A hűtlen öccs bent a börtönben; a börtön kulcsai a szultán zsebében. Nincs többé mitől félnie.

Oszman szultán emberséges ember. Mindennap ellátogat öccséhez; felnyitja a két lakatot és három hű szerecsen némával belép a kis toronyszobába. A rabok ezüst tálakon fölséges ételeket, drága gyümölcsöket hoznak. De a hús, a kenyér, a dinnye apróra van vágva: hogy nincs-e benne holmi tilos jószág. Levél, fegyver, tolvajkulcs. A fekete szolgák öve tele töltött pisztollyal, nehogy a fogoly hercegnek eszébe juthasson kezet vetni fölséges bátyjára. És a szultán mindig olyan jókedvű, olyan kegyes, mintha nem is tömlőcben találkozna öccsével. Szeret tréfálkozni, beszélgetni. Ha már megvan ez a szerencsétlenség, minek szaporítani még szóval is. Szép a testvéri szeretet; a jókedvű ember jó ember.

- Úgy-e, unatkozol így egyedül, Resid efendi? - szólt egy nap, felkuperodva a drága szőnyeggel borított rabágyra. - Jaj öcsém, magad vagy az oka; egy kicsit szertelen sokat barátkoztál. Beláthatod a józan eszeddel, hogy nem bocsáthatok melléd semmi élő embert, aki mulattasson. Mert nem bízik senkiben, csak magamban. Ha friss víz kell a kancsódba, azt is magam hozom. És örülök, hogy ezen a réven ilyen gyakran láthatlak, mert jó barátod vagyok, bár te... De ne beszéljünk erről. Hírül adom néked, hogy pompás mulatságot találtam ki a számodra. Mostantól fogva itt lesz veled egy derék szolga, aki elmulat, mert napestig kockázatsz vele. Úgyis tudom, hogy szeretsz tavlát játszani. Lesz módod benne. De ne örülj, ezzel a kockázó szolgálával nem forralhatsz ellenem semmi összeesküvést, mert az nem eleven ember, hanem masina.

Resid efendi bátyjára emelte egykedvű pillantását.

- Azt hiszed, mesélek? - nevetett a szultán. - Bizony én azt hittem, hogy csupa szemfényvesztés, mikor először gurították elém a kockázó bábút. Hallottam már a sakkmasináról, amelyiket a magyar királyné egy embere talált fel. Nem hittem annak se. De most már én is azt mondom, hogy kell valaminek lenni a dologban, mert ez a kockajátzó faember nem csalás, nem ámítás. Saját kezemmel nyúltam bele a kerekje közé; végigkutatam szövényszerkezetének minden zegét-zugát. Nincs abba semmi teremtet állat bűjtatva. Kerék, rúgó, csiga, drót játszik az emberrel kockát. Csak fel kell húzni ezt a jószágot, mint az órát és eltriktrakoz veled, ameddig el nem únod.

A szultán intett s a két szerecsen egy ládán ülő nagy bábút gördített be az ajtón. Piros selyem kaftánba burkolt ménkű melák legény volt ez a figura; kobaknyi fején kék turbán. Üvegszeme lemeredt az előtte álló triktrak táblára; lószőrből való fekete szakálla végiglógott a mellén. A jobb kezében kockás serleg; a balkeze úgy volt faragva, hogy a mutatóujjával tologathassa a kis fekete fakorongokat a tábla hosszú háromszögén. A padisáh elővett az öve mellől egy rézkulcsot és beleillesztette a láda egy nyílásába. Alig fordított rajta egyet-kettőt, zúgni, berregni kezdett a masina, mint valami kis malom. A bábu pedig megbiccentette a fejét s megcsörgette a kockás serleget: tessék játszani.

Öfelségének nagy öröme tellett ebben a bolondságban. Széthúzta a figura kaftánját és elől-hátul egy ajtót nyitott ki. Mindjárt látszott a toronyóra szerkezeténél bonyodalmasabb masina: fogaskerekek, fonalak, csuklók, tengelyek, ami mind szalad, kering, ütközik, ugrik. Adta francia elméje, aki ezt kitalálta! Megnyílt két ajtó a ládán is; keresztüllátott a szem a keresztződő drótok hálózatán. A masina megint megrázta a serleget, mint aki már szeretne játszani.

- Mulass vele, édes öcsém - mondá a szultán. - Nincs az a furfangos görög, aki jobban tudjon tavlázni ennél a falegénynél. Csak húzd fel minden félórán és a kockát minden dobás után rakd az ólompoharába. Veszed észre, hogy a kockákon a szemek mellett mindenféle formájú mélyedések vannak? Ez arra jó, hogy a masina megtapintha: hányat vetett. Mert látni még se tud. Ezt nem bírta kicsinálni az a francia boszorkánymester se. Hát csak mulatozzál, kedves fiam. Sok szerencsét!

Becsapódott a nehéz vasajtó, nyikorogtak a zárok, a lakatok. Resid efendi egyedül maradt a csodálatos masinával, mely egyre zakatolt és csörgette kockáit. A herceg leült a tábla elé, fogta, fölvette a másik serleget és játszani kezdett. A bábu félszegen fordította ólompoharából a hat kockát, végigtapintotta és előretolt egy fakorongot annyi mezővel, ahányat nyert. Így folyt ez az egyhangú mulatság mindaddig, míg a faember valamennyi korongja az utolsó sorba került. Resid efendi lett a vesztes.

A fogoly némán mosolyogva nézett a bábu otrombán kifőstött arcába.

- Mit nyertél tőlem, rabpajtás? Nekem nincsen pénzem - szólt szomorú tréfával. De egyszerre visszahökken. A bábu üvegszeme élő pillantással nézett rá. Hirtelen megállt a kerekek zörgése és egy tompa, vékony hang kezdett kibeszélni a lószőrszakáll közül:

- Ne riadj meg tőlem, fenséges uram. Én vagyok a Csömlek Hasszán, itt a bábu fejében. A te hív kis szolgád. Én eszeltem ki ezt a furfangot. A te jó begtasi derviseid csináltatták meg ezt a masinát egy francia mesterrel... Hosszú volna végig elmondani... Elég az hozzá, itt vagyok, hogy megmentselek... De az istenért, bontsd meg fönt egy kicsit a turbánt. Egy csövet találsz ott. Önts bele egy kis vizet, mert mindjárt elepedek szomjan. Három napja nem férhetett hozzám a francia. Eleségem van itt elrakva egy kevés, de három napja nem ittam egy csöppet sem. Könyörülj meg rajtam, édes gazdám!

A herceg fölkapta a vizes ibriket és remegő kézzel öntötte a csőbe.

- Igyál, szegény kis hű cselédem... És az Isten áldjon meg.

- Köszönöm, jó uram... És most dologra, mert nincs vesztegetni való idő. Holnap reggel akarják a fejedet venni.

Resid efendi összeborzadt.

- Ne félj, a mentség bizonyos. Most alkonyodik. Hallom a műezzinek kiabálását. Nyisd ki a masina ajtóit. Megtalálsz itt mindent, ami kell. Ez a sok rúgó mind finom angol fűrészfűrész. Két óra alatt átreszelheted az ablakod rostélyait. Egy kis üvegben olaj is van, hogy annál hamarabb menjen a munka. Ha kiszedsz egy pár kereket, kihúzhatod onnan a vastag fonalakat egy darabba. Kész selyemkötéllétra az; belül acélodrót, hogy ne szakadjon. Jó hosszú, szinte leér a tengerig. Mert úszva kell menekülnöd. A szerájsúcson túl alig egy ágyúlövésnyire gálya vár rád az éjszakában. Mind az ötven evezője végén tíz hű janicsár. A hajóra könnyen rátalálhatsz, zöld félhold a lámpása. És ne félj, hogy elernyed a karod, míg odáig úszol. Parafaöv is van a lábában; fenntart a vízen. A gálya elevez veled még ez éjszaka bátorságos helyre. Lóháton kerülöd meg a Dardanellákat. És mire itt észreveszik, hogy eltűntél, francia hajón vagy, mint sérthetetlen menekülő. Most ne is szólj, ne is kérdezz többet, csak fogj a munkához, mert este három órakor a gályán kell lenned...

A herceg dühös erővel kezdett dolgozni. A vastag lágyvasrostélyok, mint az iharfa, engedtek az éles, apró fűrészeknek. Épp a második imádságot kiáltották, mikor darabban volt az utolsó vasrúd is.

- Hurkold a létra végét a csonka rostélyba... Kösd fel az úszóövet és menekülj... Isten vezéreljen, jó uram.

Resid efendi sietve kanyarította derekára a parafavértet és már az ablak párkányára tette a lábát, mikor hirtelen vad rémülettel fordult vissza.

- Hát veled mi lesz, Hasszán? Neked velem kell jönnöd.

A faember feje szomorúan, halkán szólt:

- Az lehetetlenség, jó hercegem. Neked menned kell és nem vihetsz magaddal terhet. Kettőnket nem bír el az öv se. De ha vihetnél is, mi haszna volna? A tenger zivataros. Megfojtana az első hullám. A víz hideg. Meghalnék, ha átcsapna rajtam. Mert én olyan gyöngye kis nyomorék vagyok, mint a verébfiú. Ne gondolkodj vélem. Megsegíthet az Isten. Hátha nem vesznek most sem észre? Majd eljön az én franciám és kiszabadít. Csak menj Isten hírével, Resid efendi.

- Nem megyek nélküled egy tapodtat sem! - kiáltott a herceg.

A faember hallgatott egy darabig. Végre megszólalt olyan hangon, mint aki valami jó hazugságot talált ki:

- Már pedig nekem itt kell maradnom. Nem terhelheted meg magadat az én huszonöt fontommal, ha akarnád sem. Mert az én búvóhelyem kulcsa a franciánál van; azt csak ő tudja kinyitni, senki más a világon. Fuss, hercegem! Hordozzon a mennyország minden szerafimja!

Resid efendi zokogva ölelte meg a nagy csúnya figurát, aztán eltűnt az ablak sötét négyszögében, melyen behunyorogtak a börtönbe az ég szabad csillagai.

*

Oszman szultán reggel benyitotta az ajtót, hogy még egyszer lássa az ő szerelmes öccsét, akitől bizony nehezebbre esik megválnia.

De ha keserves kénytelenség!

Illik szépen, úri módon elbúcsúzni, mielőtt olyan paraszt dolog történnék, hogy császári vérségű hercegnek szobájába közönséges hóhérok lépnek.

Nagy lett őfelségének elképedése, midőn meglátta, hogy üres a börtön, rostélyok fekete vonalai nélkül nevet bele a kék levegő s csak a faember egymaga kuporog a kockás tábla előtt, kezében az ólomserleggel.

- Ki csalt meg engem? - ordított a padisáh, kirántva kardját az aranyhüvelyből.

Kérdésére megfelelték a padlón szétszórt kerek, rugók, és selyemfonalak.

Írtózatossuhintással szelte ketté a szultán a faember kiföstyölt koponyáját. Piros lett a szablya és a fekete lószőrszakállon lassan csurgott végig a vér.

A JÓ TANÍTVÁNY

Poroszkás kis lován Üszküderből Iszmid felé tartott Ahmed, a jámbor müezzín, azzal a tisztességes szándékkal, hogy vissza ne egyedül jöjjön, hanem ökrös szekéren menyecskét hozzon a tulipános láda tetejében. Hajnalkor indult, de még felén sem volt az útnak, mikor a nap aranytányérja már leereszkedett a tenger szélére és merülni kezdett a kék vizekbe. Falu vagy emberlakta hajlék sehol. Vajon hol töltse a jó Ahmed a hűvös őszi éjszakát?

Az országút mentén, vén fűzfa alatt, csurgókút kínálta vizét az utasembereknek. Ahmed oda-telepedett. Béklyót vetett lova lábára, lerakta holmiját, kiterítette szőnyegét. Aztán megmosakodott, mint az igazhívő emberhez illik és leszállván a nap, messzehalló hangján elénekelte az ezánt, akár csak otthon a mináreten. Pedig itt nem volt senki, akit imádságra hívhasson. Csak magának szólt a kegyes figyelmeztetés. Mikor elvégezte az áhítatosságot, száraz fűzfa-gallyakból tüzet rakott, megfőzte esti ebédjét. Éhsége-szomja csillapodván, kávé, csibuk mellett végignyúlt a szőnyegen és várta a napszállat után való második órát, mikor az éjjeli könyörgés ideje van. Akkor megint megmosakodott, belekiáltotta az utolsó ezánt az éjszakába, megimádkozott és lefeküdt puha takarója alá a szőnyegre, mint aki aludni akar hajnalszürkületig.

De előbb felporozta a pisztolya serpenyőjét és maga mellé tette jó dömöckölt handzsárját. Rossz emberektől hemzsegett akkoriban az a vidék. Ahmednél volt egy erszény fehérpénz. Hátha megrohanja valami gonosz? Írtózott ugyan attól, hogy öljön: de a zshiványban a sátán lakozik és istenes dolgot cselekszik, aki elpusztítja. A jámbor müezzín hanyattfekve a szőnyegen, egy ideig még nézegette, hogyan ragyognak le hozzá a fekete égről a csillagok a fűz gallyai között; hallgatta, mint vonszolja lova a béklyót és ropogtatja a rét magas fűvét. Aztán elaludt, mélyen, szelíden, mint az a jólelkiösméretű igazhívőknek adatott.

*

Egyszerre írtózatossá halálordítás rivallt föl az éj csöndjében. Ahmed pillanat alatt talpon állt, marokra kapva handzsárját. Tíz lépésre tőle az országúton két ember dulakodott; két viaskodó árnyék a fekete sötétségben. A müezzín nem volt gyáva legény. Két ugrással ott termett a birkózók mellett, szentül föltéve magában, hogy nem engedi becsületes felebarátját gyilkos útonálló keze által veszni.

Épp jókor jött. Egy nagy fekete ember ott térdelt egy őrszakállú öreg mellén és úgy fojtogatta, hogy a szegény aggastyán lelke már hörögve indult kifelé a testéből. Nem volt vesztegetni való idő.

Ahmed egy iszonyút sújtott handzsárjával a nagy fekete ember nyakacsigájára; akkorát, hogy a fej íziben odagördült az út porába, a turbán pedig külön elkarikázott valahova az árok szélére. A fejetlen törzsből meleg vérzuhatag szökött Ahmed arcába, aztán a fojtogató kezek le-siklottak az öreg torkáról s a csonka test végigomlott a földön.

A jámbor müezzín elszornyedve állt ott; úgy megdermesztette a borzalom, hogy még mindig sújtásra tartotta handzsárját. Nem is tért magához, míg meg nem szólalt a megszabadított öreg.

- Köszönöm cimbora, hogy segítségemre jöttél. Ha egy fél percet késel, bizony kiszorítják belőlem a lelket. Hanem ez volt ám a vágás! Akár csak én tanítottalak volna rá javalegény-koromban. Ezért megfelezzük a zsákmányt, pajtás!

Azzal föltápászkodott a vén ember, szeméből-szájából kitörölte a vért, melyből neki is bőven jutott, aztán odakuporodott a fejetlen test mellé és kezdte róla leoldozni a tüszőt. Ahmed még mindig úgy állt ott, mint a bálvány; nem értett ebből a beszédből.

- Tyhű, cimbora! - kiáltott az öreg, gyakorlott kézfogással kutatva végig a tüszőt. Ebben legalább ezer darab arany van. Nem is gondoltam, hogy ennyit cipelt magával ez a jó kalmár. De azért megfelezzük emberséggel.

Ahmed eliszonyodva ordított a vénre:

- Ki vagy te?

- Ki vagyok? Inkább azt kérdezd: ki voltam. Hej, mert ma már árnyéka se vagyok a régi Kara Hasszának. Bejáz Hasszán lett belőlem. Feketéből fehér. Koromszakállból hószakáll. Mutatja ez a mostani szégyenem. Ha nem jössz idején, Anadoli leghíresebb haramiája egy hitvány kalmár kezén vész el. Megfordított világ! Én, aki ötven év alatt legalább ezer utas embert öltem meg, egy közönséges boltos tenyere alatt haljak meg! Isten éltesse, édes fiam, hogy kisegítettél a bajból! Nini... smaragd zöld szeme is hunyorog itt a tüsző fenekén. Azt mondom, jó fogást csináltunk, cimbora!

Ahmeddel felfordult a világ. Meggyilkolt egy ártatlan igazhívót, aki a vidék legszörnyűbb zshiványa ellen védekezett! Lidérchad kergetőzött lelkében.

- Csak a régi bátorságom maradt meg! - fecsegett tovább Kara Hasszán, az áldozat zsebeit motozva. A karom, az már gyenge. A lábam nem tud többé gáncsot vetni. Hej, akivel én húsz esztendeje birokra keltem! Nem maradt meg benne egy ép porcika. Most meg egy csapással leütött ez a fickó, mikor rárohantam. El sem bírtam sütni a pisztolyomat. Gondoltam is, hogy ideje volna fölhagyni a mesterségemmel. De hiába, a vérem most is az egykori! Nem bírok magammal, ha kalmárt látok az országúton. A bátorság legyőzi bennem az ésszt. Hej, ha megvolna nekem a te erőd! De mondsza fiam, kinek a bandájában szolgálsz? Hogy derék zshivány vagy, azt látom.

- Nem vagyok én zshivány! - kiáltott Ahmed jajgatva. - Istenem, dehogy vagyok! Müezzín vagyok az üszküderi öreg mecsetben, soha semmi fajzatom nem volt haramia. Feleségért mentem Iszmidbe, a szentéletű Mehemed hodzsza leányáért. Jaj, jaj! Mit nem cselekedtem!

Kara Hasszán fölemelte a fejét. A csillagok fényénél is látszott, milyen véres a fehér szakáll.

- Müezzínnek jól tudsz nyakat vágni, fiam. És az szerencséd, mert ez nagyon hasznos tudomány az új mesterségben.

Ahmed elborzadva meredt a vén gonosztevőre:

- Az új mesterségemben?

Kara Hasszán nevetett s félrerúgta a kalmár testét, amelyet már mindenből kifosztott.

- Hát csak nem gondolod, te jó müezzín, hogy majd megint szépen visszamégy a mináretedre és imádkozni hívogatod az igazhívőket, mint eddig! Te gyilkos vagy, fiam, gyilkos a legjavából. Ha visszatérsz az emberek közé, nem fönt a mináreten lesz a helyed, hanem fönt az akasztófán.

- De én ártatlan vagyok! A legigazabb szándékból cselekedtem. Azt hittem, téged öllek meg, a zshiványt és nem a szegény igaz embert! Nekem nincs bűnöm!

- Nincs? Az majd kitudódik, ha törvényt fogsz állani, én meg rád vallok. Mert elmegyek tanúságot tenni ellened; nem bánom, ha aztán együtt is kötnek föl bennünket. De meg lesz az a gyönyörűségem, hogy nem marad hitvány műezzin az ilyen derék legény, akit az isten is haramiának teremtett. Rád fogok vallani.

Ahmed fogcsikorgatva emelte föl handzsárját, hogy pokolra küldje ezt az emberképű ördögöt.

- Csak ölj meg! - mondá Kara Hasszán kacagva. - De azért rád fogok vallani. A halott testem tesz majd ellened tanúságot, e mellett a másik halott mellett. Rád vall ruhádon a vér, rád az emberek, akik tegnap erre láttak jönni. Már hallottam tőlük az este, hogy Üszküder felől Iszmidnek tart egy műezzinforma legény. Csak gyilkolj meg engem is. Legalább két ok lesz arra, hogy fölakasszanak. De előbb gondold meg egy kicsit, édes fiam.

Lódobogás hallatszott. Ahmed összereszt. Kara Hasszán gyönyörködve látta rémületét. Ez már az üldözött zsvány félelme.

- Ne ijedj meg mindjárt, cimbora. Nem illik az derék haramiához. Csak a kalmár lova jön vissza. Mikor lerántottam a nyeregből a gazdáját, megbokrosodott és nekivágott az éjszakának. Most megint erre bódorog. Fogjuk el. Én ráülök, te a magadéra, aztán szaporán vágjunk neki a kartali rengetegnek, ahol az én szállásom, mert mindjárt ránk virrad. Tanuld meg pajtás, hogy sötétben a vér is fekete. Nem volna jó, ha az országúton sütné meg a nap a kaftánunkat.

*

Szegény Ahmed iszalagos hegyoldalban, a vén zsvány oduja előtt mondta el hajnali imádságát és mikor leborult a szőnyegre, homlokával érinteni a földet, ott maradt fekten és zokogott keservesen.

- Ne búsulj, zsványpajtás! - mondta jószívű kedvvel Kara Hasszán, miközben a reggeli kávéfőzte és rá-rápillantott a kalmár tüsszőjére. Imádkozni tőlem ugyan imádkozhatsz, de annyit mondok, hogy bíz annak nincsen foganatja. Mi gonosztévők imádsága csakúgy nem hallatszik az égbe, mint az ebugatás. Hasznosabb dolgokkal is tölthetjük az időt, fiam. Megtanítalak lopni. Mert arra a medreszében, úgy tudom, nem oktatják a szoftákat. De ha oktatnák is, nincs annak több olyan tanítómestere, mint én vagyok. Nem röstellheted elfogadni tőlem az útbaigazítást. Magam bíz én már nem lopok, se nem török be templomokba, adópénztárakba. A szemem homályos, a kezem reszket, az inam megrokkant. Osonni, bújni, mászni nem tudok többet. De az eszem a régi! Nincs agyafúrta vén tolvaj nálam a szultán széles birodalmában. Én hát majd csak kifőzöm a terveket, te meg végrehajtod, fiam, Ahmed. Nem tudok méltóbb embert nálad, aki megtestesítse az én remek furfangos gondolataimat. Felibe fogunk dolgozni, pajtás. Én leszek a fej, te a kéz. Megegyeztünk emberséggel. De azt ne feledd, fiú, hogy én vagyok a kapitány, te meg a legény. Ha egy szemhunyorítással ellenemre teszesz, három nap múlva ott kalimpázol az akasztófán. Meglehet, én a másik ágon, de én azzal nem törődöm. Szebb halálom úgy se lehetne.

*

Ahmed műezzin egy hét múlva tevehajcsárnak öltözve, már úgy lopott a sztambuli vásáron, mint a szarka. Kara Hasszán, aki mint jámbor táncoló dervis pörgette olvasóját a kávéház előtt, nem tudott hova lenni örömeiben. Ez a fiú igazán nagy tolvajnak született. Mily remekül hajtja végre az ő lángszerű terveit. Pénzolvásó boltosok közibe hogyan fúj csibukszárból paprikát s míg azok a szegény megvakítottak jajgatva kapálózna, hogyan kaparít össze minden aranyat s hogyan illan meg a nagy zavarban! Hát amikor zivataros éjjel fölkúszott a kincstár ablakába, egy vékony órarugóval átfűrészelte a rostélyokat és lehozott egy fél zsák aranyat, hiába járt lenn tizenkét őrszem, töltött puskával. Egy hónap alatt egész vagyont lopott

össze a jó Ahmed. Bizony meggazdagszik a kapitányával együtt, ha ennek az átkozott öregnek a nagyravágyása bajt nem hoz rájuk.

Egy szép késő őszi alkonyatkor a bőjükderei országúton, a halmok közt ügettek egymás mellett, Ahmed és Kara Hasszán. Mikor így szóla vén gonosztevő:

- Szégyellem magamat pajtás, hogy mi egyre csak tolvajkodunk, mint a pákosztos macska. Ez nem hozzánk illő mesterség. Méltatlan az én eszemhez, méltatlan a te erődhöz. Többre becsülöm én annál a vitéz útonállót, aki nem dolgozik suttyomban, hanem szembeszáll a veszedelemmel. Nézd, fiam, látod ott lenn az útkanyarodásnál azt a két lovasembert? Tudod kik azok? Az Csibukdsián, a szultán ötvöse, a fiával. Kieszelttem, hogy ma gyémántokat visznek a Cseraghán palotába. Legalább egymillió piaszter ára van náluk. Le fogjuk őket ütni.

Ahmed elfátyolozott szemmel tekintett a haramiára.

- Gazdám, nem mondhatod, hogy nem voltam mindenben engedelmes legényed. De azt ne kívánd tőlem, hogy embert öljek.

- Bolond te. Hát nem tudod, micsoda derék cselekedetet visesz véghez, ha azt a kettőt elteszed láb alól? Örmény népek azok. Már pedig egy örményben négy zsidó, két görög és másfél perzsalakozik. Ha a két Csibukdsiánt elföldeljük, nyolc zsidótul, négy görögtül, három perzsától szabadítottuk meg a szegény igazhívóket, akiknek pénzzel van dolguk. Istenes munka lesz az, te Ahmed.

- Ne üzz velem tréfát, Kara Hasszán. Én nem vérezem be többé a kezemet.

A két lovas közeledett.

- Fickó, ne bolondozz! - kiáltott a vén zsvány, vágatásra nógatva lovát s kikapva az Ahmed kezéből a kantárt. Velem vagy, ördög és pokol, velem jössz. Ránts pisztolyt, fattyú és lőjj, mint én, vagy...

Az ötvösök már csak tíz lépésre voltak. Kara Hasszán rájuk fogta nehéz mordályát, de mielőtt lecsettenthette volna a tűzkövet, valami villant a levegőben. Vérsugár fröccsent föl s a vén haramia fehér szakállas feje lenn ugrált az országút porában. Ahmed eldobta handzsárját, elszórta fegyvereit és ujjongva kiáltá:

- Fogjatok meg! Gyilkos vagyok! Két embert öltem meg!

*

Az akasztófa gyanánt szolgáló száraz platán alá kivitték a Kara Hasszán testét is. Ahmed, mint igazhívőhöz illik, megmosakodott és elvégezte az imádságokat. A két tetemet aztán a cigány hóhérok egymás mellett ásták el, ott a száraz fa alatt. Mikor rájuk kotorták a hantokat, az egyik cigány pribék, aki nem volt gyaur, mélyen beleszúrta kapája nyelét a puha földhányásba, le egész a halottakig, hogy legyen lyuk, hol lemenni hozzájuk a gyóntató Monker és Naker angyaloknak.

Este aztán el is jött szürke szárnya lágy lebbenésével a két kerub s eltűnt a föld alatt. De csakhamar visszatértek. Monker egy fekete alakot vonszolt le magával az örök setétségbe, Naker pedig egy mellé símuló fehér lélekkel repült az ég felé.

A GÖVERDZSIN BABA

Világbíró nagy Szulejmán kán, minden igazhívók padisáhja, míg rettegtené villámfegyverével a földnek népeit, diadalmas dicsősége közepett magába szálla az Úr előtt és fölemelte kezét az égre:

- Fogadást teszek, királyok és férgek alkotója, hogy építetek neked olyan templomot, aminőt még nem csodált halandó szeme!

Mondotta és megépítette a szent, a hadverő szultán.

Széles e világ csodája az Ája Szófia, melynek kupolájára a görög kereszt helyébe Mohammed kán tűzte a félholdat. Meghajlik minden müzümán térde a mekkai szent kába előtt, melyet Ibrahim alkotott kegyes kezekkel. De a Szulejmán szultán dzsámija nagyobb, fényesebb mindennél, ami eddig kővel hirdette Alláh nevét. Ha azt a helyet, ahol fehér márvány falai állanak, hét rőf magasan vert arannyal raknák meg, még akkor sem tellenék ki az a tömérdek kincs, amelybekerült. És ha olyan tenger támadna fölötte, hogy nem látszanék ki legnagyobb mináretje sem, az sem lenne annyi, mint az a sok verejték és könny, amely emelkedő falait öntözte.

Kelevézek büszke forгатói, kevély magyar daliák, azok is meghajtották soha nem hódolt fejüket: vállukon hordták a márványkockákat a nagy mecsetre. És ott görnyedt a tömlőctartók korbácsa alatt ő keserves rabságában Hédervári Tóth Miklós is, az öregapám valamelyik öregapja.

Napok, évek tellettek. És emelkedett ég felé a roppant fehér mecset. Dzselaleddinnek, a tűzeszű építőmesternek kigondolása szerint. Mintha a Korán áhítatos szúrai váltak volna minden rejtelmes virágaikkal hősínű márvánnyá: úgy nőtt fölfelé ez a rengeteg csodaépület, millió köliliomával, rózsájával, vésett jácintszirmaival.

Ki is vájatta később a bölcs szultán a jámbor Dzselaleddin mesternek mind a két szemét, nehogy valaha mását tudja csinálni ennek a világraszóló remeknek.

Még nem hirdették az édesszavú müezzinek a hajnal jöttét, mikor Tóth Miklós, föloldatván a Héttorony láncai alól, már ott hordta vállán a márványt a mecset falaira. És immár hangzott a karcsú tornyokról az estvéli könyörgésre hívó ének, mikor az árva rab még egyre ott roskadozott szolgamunkájában.

Mint a fáradt hangya a zsombék tetején: úgy vánszorgott a szegény Tóth Miklós az iszonyatos kupolán. Vállát megvérezte a nehéz kő, megvérezte a porkoláb korbácsa. Déli nap hőisége sütötte a rab ősz fejét, mikor terhe alatt támolyogva, a meredek létrákon, ingó deszkapallókon fölfelé törekedett a magasba. Kifáradt maga a török poroszló is, míg fölértek; s a dzsámi csonka ormán pihenni ült meg a rab vitéz és porkolábja egyaránt. Letette válláról a márványkövet Tóth Miklós és porlepett ingével végigtörülte verejtékes homlokát. Tekintete bele-mélyedt az elvesző éghatárba, ahol ölelkezik kék tenger és kék ég; körülhordozta bágyadt pillantását a nagy Sztambul száz mecsetjén és szürke házfödelein.

És mikor ott pihent az ormon, mint csillogó felhő, galambok serege szállt feléje. Leereszkedtek mellé, belepték a fehér köveket, a deszka-utakat. Tóth Miklós meg elővette silány zabkenyerét a tarisznyából és szétmorzsolta a galamboknak. A szelíd madarak körülrepdesték, fehér szárnyukkal pajkosan suhintottak ősz fejére, bűgva ültek meg térdén és követelték a morzsájukat. A rab bánatos mosolygással osztotta meg velök sanyarú falatját.

Némán, de komorság nélkül állt ilyenkor mellette az őr; nem háborgatta fogoly kedvtelését, sőt kegyetlensége, durvasága múlni látszott, mikor egyre és egyre, mindig több és több galamb szállt Tóth Miklós felé. Ha már csak föltűnt ősz feje a kupola magasságában, a galambok mintha csak társukat látták volna a fehér főben, százával özönlötték őt körül és hamar elfogyott a rab kenyérékje. Az őr megilletődve nézte a szegény vendégeket. A göverdzsín szent madara a töröknek. Muhammadnak, a prófétának (béke legyen véle!) nem volt kedvesebb állatja a galambnál. Mikor a Koránt írta, hőszinű göverdzsín ült a vállán; s az súgta fülébe az isteni szózatot, méltónak ítélvén Alláh e tiszta madarat, hogy általa szóljon. És midőn a hedzsrakor, Mekkából Medinába futván a próféta, halálra keresteték a pusztában: szent életét mentette meg a jó göverdzsín. Mert barlangba menekült Muhammad a vad koreisíták üldözése elől; és mikor a gonoszok utána akartak menni az üregbe: íme galambtojások voltak a barlang szádájában, annak jeléül, hogy nem járt ottan senki. Jámbor göverdzsinek rakták oda, a prófétának kedvezvén. Török ember szereti a galambot: még turbános sírkövében is vályú van vésve, hogy meggyűljön benne az esővíz és ne legyen a jó göverdzsineknek szomjúhozása. Száztornyú Sztambul egyetlen templomán sincs szöglet, zug, párkány, ahová göverdzsín ne hordott volna fészket; és sok kegyes ember, asszony hagyta arra minden gazdagságát, hogy belőle tápláltassanak az ég e jámbor szárnyasai. Maguk a göverdzsinek is tudják ezt az Istennek tetsző szokást; és alig állt még egy fala a Szulejmanje dzsáminak, már is siettek rajta elfoglalni helyöket, mely nekik szabad és illő minden mecseten.

Ritkábban csapott le a komor Amhád korbácsa a magyar rab vállára, mióta a poroszló napról-napra látta, hogy az ő foglya göverdzsín baba. Apja a galamboknak. És azok a szelíd madarak csak egyre sűrűbb seregekben röpködtek körül a göverdzsín babát. Egy hamvas hátú, aranyos zöld begyű, fehér szárnyú kis göverdzsín meg épp mindig ráröpült a gyaúr rab vállára; rózsaszínű lábával belekapaszkodott rongyos zekéjébe, aztán átlátszó piros orrával tépdeste ősz haját, csipdeste redős arcát, úgy zsarolta ki a neki járó morzsát. Szegény Tóth Miklósnak elfogyott volna öt kenyere is ott a kupola dombján, oly sok szárnyas fia volt már neki. Biz azok legtöbbje éhen szállhatott odább, hiába vett ki néha a szatyorból Amhád is egy-egy cipőt és lökte oda a rabjának: „No add még nekik!”

De egy galambot nem hagyott soha éhen a göverdzsín baba: azt a hamvas-zöldet, aki mindig ott incselkedett a vállán. A rab szájába vette utolsó kenyéréjét is, s a galamb onnan csipegette ki a selymes, rózsaszín orrával. „Lám ez a legokosabb göverdzsín!” - mosolygott magában Amhád és nem hajtotta volna följobb a toronyra Tóth Miklóst, míg a sok madár ki nem fosztotta az utolsó morzsájából is. Mikor aztán a rab újra megindult nehéz útjára a meredek pallókon, a raj suhogva kerekedett föl és mint szürke, föl villanó felleg szállt valamelyik messze dzsámi tetejére. Legutolsónak maradt mindig az az okos kis göverdzsín; alig akart elröppenni a jó öreg baba válláról.

...Egy este hosszú sorban hajtották vissza a mecsettől a rabokat a Héttoronyba. Nehezen vonszolták béklyós lábukat a szegény nyomorultak a kátyús, szűk utcákon végig. Csörögtek a láncok, pattogott az ostor és a poroszlók nyers kiabálása kergette félre az útból a késő járókelőket. De nem azt a csúcsos örménysüvegű vén zsidót, aki ott ólálkodott, ott settenkedett a sikátorok árnyékában, amerre a rabokat kísérték. Addig-addig lappangott az az ármányos zsidó a gyaúr foglyok körül, ameddig oda nem osont Tóth Miklós mellé; s az valamit sebtén odacsempészett neki a zekéje kebeliből. A zsidó hegyes süvege egyetértően biccentett, aztán a hosszú fekete kaftán beleolvadt a sötétségben egy menedékes fordulónál, a roskatag házak alatt. És Tóth Miklós könnyebben hurcolta bilincsét a Héttorony kapujáig...

Büszkén magasodott föl a kék égbe a Szulejmanje fehér kupolája, oly égi könnyűséggel lebegvén háromszázharminchárom íves ablaka fölött, mintha kerubok emelnék láthatatlan

karokkal Sztambul új koronája gyanánt. Az építők raja már nem is járt e márványhegyre, hanem fönt dolgozott a négy karcsú mináreten, amelyek hirdetni fogják Alláh dicsőségét a levegő oly magasságában, ameddig emberi kéz még nem vitte föl a föld sarából lett követ. És felnyúlt az első mináret oly csodás magasba, mintha a mennybolt oszlopa akart volna lenni. Ezer szálfá, deszka rúd, híd és gerenda fonta még körül e csodálatos tornyot, mint pókháló bonyolult szövevénye; de már kivilágított messzeföldre a bámulatos fehér óriás, derekán a három csipkés karzat öve és fején a szédületes magas, vékony, hegyes, sötétzöld bronz-süveg. A mély azúr égre rajzolódva szinte imbolyogni látszott ez istenkísértő karcsúságú, fényes, fehér torony; elfáradt a szem, míg fölért a tekintet a csúcsáig, ahol csonka kopjanyél multa fölül mind a borzasztó magasságot; oda tűzik majd az arany félholdat, hadd nézzen le büszkén egész Sztambulra, még a génuaiak galatai vén tornyára is.

Hordta a márványt jó Tóth Miklós a török kőművesek keze alá ennél a világhíres mináretnél is. És galambjai meglátogatták minden pihenőjén itt is; ellepték a karzat csipkéit, mikor oda ült a rab és csipegették az árpakenyeret. De az a hamvas-zöld kis galamb nem szállt többet a göverdzsin baba vállára; a hű madár eltűnt, nem jött többé elő. Tán őt kereste mindig a göverdzsin baba, mikor pillantása a háztenger fölött elmerült a felhőtlen égboltozatra? És Amhád nem kérdezte: „No baba, hol a legkedvesebb göverdzsined, az egyetlen jó barátod?” Hiszen ilyen kegyetlenséget nem kérdezhet még gyauertól sem az emberséges müzümán. Százszor jobban fáj az a korbácsütésnél.

Nagy ünnepre készült az az ezernyi és ezernyi emberraj, amely ott nyüzsgött hosszú évek óta a Szulejmanje roppant falain. Jövő pénteken teszik föl a nagy mináret tetejébe azt a félholdat, amelybe tízezer magyar aranyat olvasztottak bele a császár ötvöse; és a világverő nagy szultánnak, aki isten tudja hol, messze földön terjeszti most győzhetetlen kardjával a próféta dicsőségét, sebes futárok lóhalálába fogják megvinni az örömhírt, hogy áll a dzsámi fényes tornya és nincs mása, széles e világon.

Dzselaleddin mester dehogy engedte volna, hogy ne az ő keze tüzze föl a legnagyobb remekére a próféta büszke, szent jelét. Előre ki volt csinálva a pompa, amellyel megtörténik ez a nagy dolog: míg a mester felteszi a mináret ormára a félholdat, táncoló dervisek fognak keringeni a torony körül és rufái-dervisek ordítognak majd: „Alláhhú!” tüzes késekkel szabdalván testüket. A népnek meg kenyeret, bélest, berbécsúst fognak leszórni a mináret három karzatáról, e ritka ünnep öröme.

Egész Sztambul nézte péntekre virradó éjjel a felhőtlen mennyboltot. Épp a telt hold ragyogott rajta. Holnap ilyenkor már *kettő* lesz az égen! „De csak egy! - kezdtek suttogni rémülten a törökök. - Csak egy lesz ott a Szulejmanje mináretjén, mert az igazi, az ím eltűnik az égről!” És valóban elsötétedett a telt hold. Babonás, nyavalyás félelem lepte meg a népet. Gyaurok ugyan azt mondják, hogy a holdfogyatkozás egyszerű természeti tűnemény: a föld árnyéka. De az igazhívők tudják, hogy gonosz lélek vet árnyékot a szent égitestre. Ezer dob, trombita csapott fülhasogató lármát, minden utcán puskák ropogtak, hogy elriasszák a dzsinnt, aki elfödi a szent félholdat a halandók szemei elől. De hasztalan! A hold nem tűnt el, csak a virradat félhomályában, s akkor is felhők között derengve.

- Rossz jel! - mondta mindenki és legkivált Dzselaleddin mester.

Megrázta a turbánját és felkiáltott:

- Nem megyek föl holnap a torony tetejére, ha nekem adják is a szultán minden boglárját. Nem én, mert szerencsétlenséget jósol az ég. Jaj nekem nyomorultnak, hogy a hét mennyország nem veszi szívesen tőlem az életem legszebb munkáját, azt a félholdat! De nem szapo-

rítom a szerencsétlenségemet azzal, hogy magam tegyem föl; mert akkor százszor jaj lenne nékem.

És nem akadt más igazhitű ember sem, aki rászánta volna magát erre az istenkísértő munkára. Még a moszlim rabszolgák is azt kiabálták, hogy inkább mozsárba törjék őket, de ők nem mennek föl a mináretre azzal a félholddal.

- Megyek én! - mondta Tóth Miklós. - Sokat jártam azon a tornyon, nem szédül a fejem a mélységtől. Hadd megyek rá utoljára én.

Fölméne hát a szörnyű magasságba egymaga, jó Tóth Miklós. Lent veszteglett a nép, komor csöndességben. Nem volt semmi pompa. Alláh nem fogadja örömet az ajándékot és gyaur rab keze tűzi fel a holdat a kópjára.

Fönt szédületes magasságban, a mináret csúcsa fölött ingó deszkaszálon állt a gyaur rab; oly kicsiny a fölfelé révedező szemek előtt, mint egy apró gyermek. Ezüstös ősz fején ragyogott a napsugár. Fogta a kötelet, mely surrogva futott át a csigán; a kötél végén ingott a rengeteg üres félhold. Emelkedtében oda-oda kondult egy-egy szál fához. A rab szeme itta az ég főséges nyugalma kékjét és tekintete elkalandozott messze, messze, a merengve néző távol hegyek felé.

A csiga nyikorgott s a félhold egyre magasabban lebegett. A nép ott lent lélegzetét visszafojtva leste minden ingását. Massaláh! Már fölért a torony legcsúcsáig.

És mint sebesen repülő nyíl, most ím elősuhan egy kicsi, szürke galamb. Zöldes arany begye, szárnya fehér és odaszáll, odaül pihenően vállára a rabnak. Rózsaszíromcsőrrel csókolja haját s mintha susogná: - „Itt vagyok, eljöttem! Nem volt nyugodalmam, szárnyam se bevonva, míg ideértem hegyeken át, puszták fölött, tengereken!”

A göverdzsín baba! Álmélkodott lent a nép.

A göverdzsín baba szívéhez szorította egy pillanatra a madarat, mintha hálálkodott volna néki. Aztán fölemelte szárnyát. Egy kis pergamenlevelet melengetett ott a galamb. Fehér tollra piros szállal volt rákötve a levélke; hajh, de sötét az írása!

....„Én jó uram, jó Tóth Miklós, keserves török rabságban, halj meg, halj meg, nincs más tenned és meghalok én is véled. Mert özvegyi fátyol helyett aranycsipkét hordozok már, s egy karikagyűrű helyett kettő van a kisujjamon...”

Megtámolyodott a rabbal a világ. Keze megragadta a lengő fényes félholdat. Egy gondolat és lent hevert a földön a göverdzsín baba és a hold - porrá zúzva mind a kettő.

Fönt a magasságokban, a torony csúcsa körül, egy galamb repdesett árván, egyedül.

Urunk születése után ezeröttszáznegyvenötben, így halt meg jó Hédervári Tóth Miklós, az öregapám valamelyik öregapja.

GÜL BABA

Szent volt, költő volt és szerette a rózsákat.

Ennyit tud a krónika Gül babáról, kinek sírja ott van a Margithíddal szemközt a halmon, abban a kis düledező mecsetfélében, ahova még most is el-elvetődik egy-egy kóbor dervis, hogy reggel homlokát odadörzsölje az üdvezült férfiú poharát fedő deszkához, este pedig jó budai bort igyék a *Három 8-asban*.

A reggeli érdemes és igazhitű cselekedetet persze lerontja az esteli tilos gyaurgyönyörűség. Izrafil angyal, ki a hetedik mennyégben az emberek jó és rossz tetteiről pontos könyvet viszen és minden éjfélkor sommázza a napi eredményt: a Gül baba zárándokainak mindig egy nagy nullát ír be. Mert méltóztatik még emlékezni a gimnáziumból, hogy a plussz és mínusz megsemmisítik egymást. Ez olyan rettenetes nagy matematikai igazság, hogy nincs alóla kivétel még a mennyországban sem. A fent említett Izrafil angyal tehát összevetvén a jeles és a gonosz cselekedeteket, kénytelen úgy taksálni a budai dervisek dolgát, hogy egész nap nem csináltak semmit. Már pedig írva vagyon a Koránban, hogy boldog ember az, aki nem csinál semmit. Tehát azok az érdemes hadzsik boldog emberek az égben és e földön; - az utóbbi helyen azonban csak akkor, ha az istentelen rendőrség nem kíséri be őket a *Három 8-as* elől, ha a jó budai bortól egy kicsit hangosan talál kitörni kebelökből a régi szép török nóta: „*Ja fakir Juszuf cselebi!*”

Talán nem tetszett még elfeledni azokat a szép napokat, mikor mi magyarok úgy felbolondultunk a török testvérekért; kardot hordottunk az alamuszi vén Abdul-Kerimnek és megéljeneztük még a pirosbugyogós basát is, aki a trafik-cégéreken csibukoz. Szalad az idő. Ma már írmagja is alig van ennek a szép, ifjú lelkesedésnek. Széles Magyarországon csak egy embert tudok, akiben még ma is él. És ez az ember én vagyok. Nem tehetek róla, de nagyon szeretem a törököt. Ha az angol képes-újságokban látok egy-egy turbános fejjelkel telirajzolt lapot; ha a vasutak kalauz-könyvében szemem elé téved a kelet felé járó vonatok menetrendje: megdobban a szívem, mint mikor a szerelmes ember kedvesének nevét hallja. Ha boldog akarok lenni egy kicsit, leszaladok Konstantinápolyba, Kairóba és elálmodozom, eltunyálkodom ott a jámbor igazhívók között. Megtanultam a nyelvüket; ellestem szokásaikat; életfilozófiám az övék felé hajlik. Keleti ember vagyok itt a nyugaton is; szívemben él az Oriens örök honvágya. És ha már nagyon fájó ez a bolond, gyermekes érzés: fölmegek a Gül baba sírjához, mikor nem tudja senki, mikor nem látja senki, és a rozzant kis türbe mellett elringatom magamat abba az illúzióba, hogy a Keleten vagyok. A rongyos falak, a kidőlt-bedőlt ajtó, a törött ablakok, a csönd, az egyedülvalóság, a köveket fölverő gyp - mind akár csak Kis-Ázsia valamelyik falucskájából volna és ha épp akad egy jámbor dervis is, aki a küszöb előtt kuporogva kávéfőzdögél: akkor teljes az én ostoba, boldog csalódásom.

Pedig bizony legtöbbször igen haszontalan, jött-ment legények ezek az istenes zárándokok. Csak épp hogy kaftánt viselnek és turbán van a fejükön; különben olyan kasza-kapakerülő, minden rendes mesterségtől irtózó korhelyek, mint azok a német vanderbursok, akiktől az öreganyánk úgy féltette a kis pelyhes libákat. Ritka dolog, hogy igazán jámbor és emberséges zárándok kerüljön ide Madzsarisztán fővárosába.

De néha mégis el-elvetődik hozzánk egy-egy szentéletű, tudományos keleti ember, aki valahol Káldea sivatagjain született, aztán a kairói medreszében tanulta a hit bölcsességét és föl szabadulván ebben a nagy mesterségben, háromszor is elzárándoklott Mekkába, hogy

megcsókolja a fekete követ; majd bejárta a hívőknek földjét, az Eufrátesztől a Gangeszig s végre elgyalogolt ide a Dunáig, meglátni az iszlam végső kapujának utolsó omladványát.

Abdurrahman efendi volt a neve annak az istenfélő öregnek, akit én egyszer Gül baba sírján imádkozva találtam. Azaz hogy nem is efendi. E szó a romlott törökök csinálmánya; hívságos, dicsekvő név. Ez az ősz-szakállú, vén zarándok arab volt, valahonnan a Tigris-folyó mellől való; ott az emberek nem viselnek egyebet a nevük mellett, mint az apjuk becsületes nevét; Abdurrahmen-ben-Abdallah volt ez az én jó hadzsim. Vándorlásaiban megtanulta az iszlam minden nyelvét; tudott törökül is. A keleti vendégszeretet örömeivel osztotta meg velem kávéját és dohányját, engedett nekem egy kis helyet az imádságos szőnyege szélén is; tán azt hitte, nem vagyok egészen gyaur, ha igazhívők nyelvén tudok szólni hozzá; azért részesített ebben a nagy tisztességben.

- Apám - mondtam neki, mikor kifogytunk a sok szép áldásból és jóegészség kívánásból, amellyel minden török beszéd kezdődik. - Sok földet bejártam, hallottam a hit erős nagy oszlopainak szavát, de azt nem tudtam meg soha, ki volt igazán ez a Gül baba. Szent volt, költő volt és szerette a rózsákat. Ezt hallottam a szultán Bajazid-udvarán, az Iszker partján és a Nílus mellett; s csak ennyit tudtak róla Kis-Ázsia rengetegeiben és az egyiptomi szent helyeken is. Fölkérdeztem messzelátó történetírók bölcsességét, akik olvasnak a régi pergame-nek soraiban és a rovátkos köveken. De egy se felel mást. Apám, te harminc holdfordulás alatt jöttél idáig; talán jobban fogod tudni, mért tiszteled Gül babát, mint azok, akik csak hírét csodálják.

- Igaz a beszéded, Belál efendi; Gül baba szent volt, költő volt és szerette a rózsákat. Ez az ő története. De én többet is tudok róla, mert ő nekem földim. Istennek és prófétának e választottja: balszórai ember volt, amíg szent nem lett. Kalmár; a bazárban egy gyékényen árult a sok kapzsi és hitetlen boltossal; de már a kereskedése is olyan volt, hogy tetszhetett Mohammednek (béke legyen véle). Illatszereket árult Halil-ben-Szaid; mert így hívták őt, míg a neve el nem veszett s csak a rózsák atyja lett. Tudod, efendim, hogy a próféta nagy kedvelője vala minden jó illatnak; azt mondta, hogy a rózsa, a jázmin és a jácint lehelete néma imádság: a virágok istendicsérete. Jó cselekedetet cselekvék tehát Halil már akkor is, mikor rózsaoajat, palackba szűrt Korán-verseket adogatott igaz áron az igazhívőknek. Szantálfa-forgácsa könnyebbsége volt a szegény betegnek, ha a parázsra hintették. Karamániai gyökerekből csodálatos liktáriumot tudott főzni; a férjek hívek maradtak tőle a feleséghez. Cédrus-kenőcsétől édesebb lett a csók. Hasisától boldog lett a legboldogtalanabb is. Hát nem csupa istenes cselekedet ez?

De fájt a szíve a jó Halilnak, hogy a kalmár nem lehet olyan bőkezű, amilyen szeretne lenni a jótékony ember. Főképp azon búslakodott, hogy a rózsaoaj csöppjét aranyával mérheti csak, s még úgy se nyer egyen-egyen fél dirhámot. Pedig a rózsaoaj a legnagyobb gyönyörűség ebben az életben. Bölcsesség, ifjúság, szerelem, vígság, egészség vagyon benne; illatáról megéled test és lélek; egy csöpp rózsaoaj fölér ezer kád hegyi forrásvízzel. És ez a szegényeknek ne legyen meg? Csak a nagyurak lássák áldását és épp azok ne, akiknek legtöbb szükségük volna feledni, hogy az élet csupa siralom?

Halil boltja egy reggel nem nyílt ki. Baktató teve volt vörös földdel rápingálva a rozszant ajtóra; annak a jele, hogy a gazda elzarándokolt Mekkába. Nem volt hazugság. Ez a szent ember negyedszer is megillette homlokával a Kába követ, de azután tovább gyalogolt, tovább hajózott s felért a nagy Balkán-hegyek alá: Kezánlik völgyébe, ahol az olajadó rózsa áraszt el mindent, mint valami piros tenger. Ha hét esztendeig éjjel-nappal mesélnék sem tudnám elmondani, micsoda viszontagságokat kellett túrnie Halil-ben-Szaidnak, míg el tudta lesni azoktól a féltékeny, kapzsi bolgároktól a nagy titkot: hogyan készül a rózsaoaj. Miképp

aratják le a szirmokat holdas éjszaka, mikor még nem csapódott le a keserű harmat; miképp abárolják meg a selymes, puha virágokat édes esőleiben, s hogyan lopkodják le a fölén úszó aranypettyeket: a tiszta rózsaoajat. Fortélyos mesterség ez, nehezebb, mint a Szaladi *Gulisztánjából*, ebből a rózsakertből kiszedni a virágját tövissek nélkül-, mert haj! olyan is sok van benne. De mégis a kezánliki rózsá nemessége teszi ezt az olajat mennyei drágaság földi csöppjévé. Négyféle rózsá van ebben a családban. Az egyik olyan sötét, hogy szinte fekete; ez az apa; ez adja az erőt. A másik enyhe piros és illata csupa lágyság: ez az anya; ez adja a jószágot. A harmadik vérszínű és szinte kicsattan a bőségtől: ez a fiú; ez adja a kedvet. A negyedik halvány, majdnem fehér: ez a leány; ez adja a bájt. Ez a négy nagy tulajdonság ölelkezik abban a jótékony illatban.

Halil egy őszi reggel tovább vándorolt a nagy kék hegyek alól. Az irigy bolgárok kimotozták kegyeletlenül, megbontották még a turbánja patyolatját is, pedig az istentelenség; fölfejtették a saruja talpát, hogy nem csent-e a rózsamagból, ebből a féltett kincsből. Az istenes férfiú, miközben elkövezték rajta ezt a csúfságot, áhítatosan morzsolgatta nagy szemű olvasóját, háromszor harmincháromszor dícsérve Alláhnak véghetetlen virtusait. Azoknak az emberiség-tudatlan bolgároknak nem jutott a bolond eszükbe, hogy az olvasó harminchárom szeme belül mind ki van vájva és tele van a drágalátos rózsá magvával. Négy részre osztotta volna a harminchárom golyóbist a bölcs Halil, ha megtűné ez a szám. De azt már kiderítette Kahen Almeida, a bölcs zsidó csillagvizsgáló, aki nagy mestere volt a számvetésnek, hogy harmincháromat csak úgy lehet négyfelé osztani, ha az ember kölcsön vesz hozzá hetet, aztán megint letagadja, amikor már nincs rá többé szüksége. Halil ezután az éleselméjű számvető után indult; tíz olvasószemet szentelt a leánynak, tízet a fiúnak, tízet az anyának. Csak későn vette észre, hogy az apának már csak három szem marad; ezért nem volt a budai rózsaoajnak elég ereje.

Mert Budára ment jó Halil-ben-Szaid az ő kincsével. Vértöztözte föld kedves a rózsának. Magyarország földje hát ugyancsak kedves lehet neki. Mehemed Szokoli basa, a budai helytartó, szép egy darab földet szakított ki a messze idegenből jövő Gül babának, mikor meghallotta: micsoda istenes munkába akar itten fogni. Neki adta ezt a dombot, meg azt a szomszéd halmot is, amelynek máig Rózsáhegy a neve. Mehemed Szokoli basa előre hálálkodott Alláhnak: milyen nagy gyönyörűség leszen az majd, mikor a magaépítette fürdő márványkupolája alatt magyar földön termett rózsaoajjal kenegeti végig inait a dögönyöző Ali rabszolga. A fürdő megvan ma is, bőven buzognak alatta a régi tűzokádó hegy meleg forrásai; de rózsaoajat nem szűnnek többet Budán.

Sok ellensége vala ennek a jámbor kertésznek már Gül baba életében is. Hiába vették körül tizenöt singes kőfallal a rózsák ez új országát, a fecsegő virágok odacsődítették a város minden szép leányát, illatjuk beszédjével:

„A szerelemnek vagyunk mi virági. Bimbónk a vágy, levelünk a remény, illatunk a mámor, mézünk a csók, nyílásunk a boldogság, hervadásunk a bánat.”

Arról hallgattak a babonás rózsák, hogy tövisük is van. Sőt tövise van még a kert falának is; mert Gül baba üvegcsereppel rakta végig a nyers vakolatot, mikor látta, hogy ez a Buda tele van szerelmes leánnyal és még szerelmesebb legényekkel. Ezek a legények minden este aratják az ő vetését, de nem azért, hogy olajat csináljanak belőle.

Másnap virradóra, hogy Gül baba odarakta kertje falára ezt a kegyetlen őrséget, az üvegcserepeket, mintha kívül is rózsá termett volna: olyan piros volt a föld a vértől. Harmadnap reggel nagy óbégatva járult a fényes ábrázatú basa elébe két sátoralja oláhcigány s elpanaszolta: micsoda hallatlan dolog történt az éjjel. Kilenc illedelmességtudó táncos medvéjüket

nyúzták meg kifürkészhetetlen latrok. Kesztyű, térdborító és bocskor lett a bozontos bundákból; nem fogott azon se üveg, de kard se. Gül baba még soha se látott kertjében olyan pusztulást és soha nem rejtegetett még annyi szerelmes török leány, annyi szerelmes magyar leány drága, tilos rózsát, mint ezen a szép napon.

Elbúslakodott Gül baba; basa öméltósága meg most már igazán megharagudott. Eb a hite, mivel fogja kenegetni a hű Ali az ő érzékeny inait! Trombitás hírhordókkal, dobos kisbírókkal tudtára adatta egyvégbe töröknek, magyarnak, hogy fejét vesztí, aki csak egy szál rózsát mer is még lopni abból a paradicsomból.

Tele lehetett vitéz Mehemed Szokoli basának a háreme az esztendő minden napjára való szép, eleven virággal; de az asszony természetét még se ismerte jobban az ábécés gyereknél.

Ha valami hóbortos hatalom egyszer tilalmat hirdetne a csalánra: minden leány unszolná a szeretőjét, hogy hozzon neki csalánbokrétát. Pedig ez a leghitványabb dudva. Hogyne kellene hát százszor jobban a Gül baba csodarózsája, mikor szirma mintha már is pirosabb volna a hóhérpallosról rápermetező csöppektől. Furcsa folyadék a vér. A fehércecseléd sápadoz, sikoltoz a láttára, de mégis boldog, ha tudja, hogy érte ontják. Az európaiak úgy hívják ezt: női hiúság; mi, ázsiaiak, azt mondjuk: a legkegyetlenebb állat az asszonyi állat.

Alig nyelte el a trombita, a dob szavát a tizedik utca, így szólott szép Léila, a rácsos ablak mögül, az ő jövődöbelijének, Hasszánnak, ki a vízivárosi mecset müezzinje volt:

- Ma válik meg, ki a hű szerető. Hajnalpirkadásra tizenhárom rózsa pirosodjék itt a párká-nyon!

Hasszán nem volt olyan ostoba fiú, hogy ne szóljon ellene ennek az esztelen kívánságnak:

- Báránykám, hátha majd a véremet is látod pirosodni?

- Óh, te nagy gyerek! Hát minek az ügyesség? Nem is arra a hitvány egynéhány szál virágra áhítok én, hanem kevélykedni akarok, hogy Buda legbátrabb legénye az, aki bájrámkor az uram lesz. Vagy tán gyáva fickó?

Hasszán nagyot ütött a mellére:

- Azt majd reggel meglátod, tulipánom! De adsz mindenik rózsáért egy csókot?

- Tízet is!

- Akkor egész szakajtóval hozok.

A magyar leány is csak olyan bolond az ő kegyetlenségében, a magyar legény is csak olyan bolond az ő szerelmében, amilyen a török. Hogy ne sokat vesztegessem a szót: ugyanekkor éppen ilyenformán beszéllett szép Erzsike Ötvös Lászlóval, az aranymívesek céhmesterének derék legényfiával. A különbség csak az volt, hogy László egy tarisznya rózsát ígért a szerelmesének.

Mikor szállott az este, a török legény a vízivárosban, a magyar legény meg valahol a fehérvári kapu mellett, nagy furfangosan azon gondolkozott: miképp dézsmálhassa meg a Gül baba kertjét anélkül, hogy azért kár esnék emberben-lóban.

A végzet néha mintha unatkoznék: tréfákat talál ki.

A török legény így elmélkedett:

„Míg bemászom és kijutok, magyar süveget teszek a fejemre. Ha megint felcsapom a turbánomat, ki ösmer reám?”

A magyar legény meg ezt főzte ki:

„A palástom elég hosszú, kaftánnak is beillik. Ha egy patyolatkendőt kanyarítok a fejemre, törököt lát, aki meglep. Ha meg leszakítom a patyolatot, ki mer megesküdni, hogy én vagyok a tolvaj?”

Jaj te szegény Ötvös László! Be meg is jártad a bölcsességeddel!

Már a hegy menedékén ügetett lefelé a holdas éjszakában, vállán a rózsától duzzadó tarisznya, mikor hallja, hogy messziről egyforma lépések kísérik. Befordulni a közel síkatorba és kútba hajítani a tarisznyát, egy pillantásba tellett; de akkor már kiabált hátul a csausz nyers szava:

- Megállj, te magyar; hát te lopod a Gül baba rózsáját? És töröknek öltözködve? Láttalak mászkálni a kert falán, te kutyafulű; az egyik percben turbán volt a fejedben, a másikban meg süveg. Csakhogy megcsíptelek, te csapnivaló!

- Emberséges csausz, ha rossz a szemed, azért ne kívánd a más vesztét!

- Harmadmagammal láttalak, te hazug fattyú. Hé, Musztafa, Juszuf, gyertek csak közelebb! Hát nem ez a rózsatolvaj, aki a süveget meg a turbánt csereberélgette? Hogy nincs nálad se turbán, se rózsza? Mert eldobtad, te semmiházi! No várj csak, holnap ilyenkor nem hordasz te se süveget, se turbánt, mert nem lesz min hordani! Második imádság után már a basa úr ítélőszéke előtt állasz, zshivány!

A basa úr ítélőszéke ezúttal szép, fehér lepedővel leterített, meleg márványtábla volt és hasmánt hevert rajta a fényes ábrázatú Mehemed Szokoli. Minden öltözete csak az ágyékát övedző, kék kendő volt és széles, kövér hátán épp a dögönyöző Ali taposott végig. Mert reggeli fürdőjében hatott kegyelmes fülébe a hír, hogy a rózsatolvajt elcsípték a csauszok. Átkozott ember, aki az igazság betellését egy perccel is hátráltatja. Csak kísérik ide a rabot. Elvégeződik annak a dolga itt is. Nem szükség azt szelámlík-szobával megtisztelni.

- Hát te vagy az, te cégéres, he? - szólt ő méltósága, föl se tekintve, amint karjára hajtott arccal feküdt a kövön. Főképpen a keresztcsontomnak ne kedvezz, Ali! Hallom az öreg Ahmed csausztól, hogy te nemcsak tolvaj vagy, de kétszínű alakos is; ha akarod igazhitű, ha akarod gyaur. (A lapockámat egy kicsit, Ali!) Turbán is, süveg is? (Csak jobban, Ali, csak jobban!) No, megállj, te istentelen!

- Fényes ábrázatú uram, megtévedett a csauszok szeme!

- No, majd nem téved meg a hóhéré! Az eltalálja a nyakad csigáját. (Igaz, Ali, nyomogasd meg egy csöppet a nyakam csigáját is!)

- Hatalmas basa úr, én...

- Micsoda? Hát még most is itt vagy, te, emberfiú? Vigyétek innen, poroszlók; te pedig, Ali, hozhatod a szappanos-vedret. Vége a pörnek.

Pedig nem volt vége. Mert délesten, mikor a nagymecset piacán a bakó legényei már összeróták a vérpad vörös gerendáit, egy török fiú járult a basa divánjába és ott, az egybegyülekezett törvénytudók előtt, így szóla:

- Az a magyar gyerek ártatlan. Én loptam az éjjel rózsát a Gül baba kertjéből. Én cseréltem föl a turbánomat süveggel.

Elálmékodtanak pedig e beszédre az urak.

- Nini, ez az én kisebbik műezzinem, a Hasszán! - szólott a vízivárosi hodzsa.

- Az vagyok, efendim, és oly igaz, amit beszélek, mint hogy az vagyok. Ártatlan vére ne hulljon miattam. Ütessétek le az én fejemet, de azt a szegény rabot ne bántsátok!

- A rác püspök se tudna kiokoskodni ebből a dologból! - kiáltott Mehemed Szokoli basa bosszúsan. Hozzátok föl a tömlőcből a magyar legényt!

Hát még csak akkor kócolódott ám össze igazán a dolog, mikor előkísérték jó Ötvös Lászlót is. Mert alig hallotta meg, mit mond a müezzin, elkezdett kiabálni:

- Nem igaz! Hazudik! Eszeveszett ember ez! Valahogy ki ne végezzétek! Eddig tagadtam, de most már kimondom az igazságot: én tettem a süvegem helyébe turbánt, én loptam a rózsát!

- Ne higgyetek neki! - esengett Hasszán müezzin. - Én tettem a turbánom helyébe süveget, én loptam a rózsát!

Mindeneknek elállott a szeme-szája a csodálkozástól.

- No, most már nem hogy a rác püspök, de maga az óbudai rabbinus, a kakhám-basi se tudna kibonyolódni ebből a veszett históriából!... - szólt a basa mérgesen. - Legények, ne bolondozzatok! Nem tréfaság ez! Ki az alakos? Ki a tolvaj? Hadd hallom, no!

- Én! - kiáltotta török, a magyar egyszerre.

És azt is szinte egy szájjal tette hozzá mind a kettő:

- Ártatlan ember halála ne nyomja a lelket!

Csönd lett. A bölcs urak elméjükben tanácskoztak. Végre megszólalt a nagymecset ulémája, összevonva bozontos, szürke szemöldökét:

- Urunk, nagyságos basa, én azt mondom ezek után, hogy mind a kettő tolvaj. Kinek loptad a rózsát, te müezzin?

Hasszán elpirult és lesütötte a szemét:

- Azt nem fogom megmondani soha.

- Hát te, magyar, kinek loptad?

Most meg Ötvös László vörösödött el úgy, mint egy iskolásgyerek.

- Nem szükség azt ahhoz tudni, hogy leütsétek a fejemet.

(Hej, Léila, hej, Erzsike, de beszédes volt ennek a két szegény fiúnak a hallgatása!)

Mehemed Szokoli basa türelmetlenül feljebb rántotta a köntöse ujját és öklével nagyot csapott a kerevetre:

- Egy szó, mint száz: tolvajok vagytok mind a ketten; üssétek le a fejét mind a kettőnek!

- Helyes az ítélet, óh, nagy basa! - szóla mostan Halil-ben-Szaid, a Gül baba, kilépve az ajtó kárpitja mögül. - Törvény és igazság szerint való. Bölcs elméd kimondta ebben a percben, de jó szíved meg fogja változtatni a következőben, ha meghallod az én kérésemet. Ez a két legény, a török, a magyar, ha tolvaj volt is az éjjel, a legbecsületesebb két fiú, akire valaha a nap süttött. Kinek szabad élnie e földön, ha nem annak, aki csupa igazlelkűségből a halált keresi? Kegyelmet nekik, óh uram! Kegyelmet kérek számukra én, a te hű, öreg szolgád.

Szólott Gül baba és meghajtott remegő térdét.

Mehemed Szokoli basa rettenetes haragra gyúladt és úgy kiabált, hogy szinte beleremegett az ablak:

- Kegyelmet, ezeknek a gaz kölyköknek? Kegyelmet merészel itten valaki kérni?

Mindeneket nagy félelem szállott meg. Ilyen dühösnek még nem látták a basát soha.

- Hát ha kegyelmet kérnek, akkor megadom a kegyelmet! - ordította ő nagysága vérbenforgó szemmel. - Ti pedig, haszontalan fickók, hordjátok el magatokat, de előbb forduljatok be a kincstartómhoz; mind a kettőtöknek három erszény aranyat fog adni a nevemben. Kardot vegyetek rajta, fattyúk! Akinek kardja van, az nem lop többet, még szép leány kedvéért sem. Most pusztuljatok a szemem előtt!

A müezzin kezét akart csókolni a jó basának, de a fényes ábrázatú úr iszonyú barackot nyomott a feje búbjára. A magyar fiú hát meg se próbálkozott, csak a szemét törülgette.

Mikor kiértek volna a palota kapuján, karonfogva, mint két jóbarát, valaki utánuk settenkedett. Gül baba volt, két malomkönyi rózsabokrétával.

- Nesztek, fiúk, ezt én küldöm azoknak, akiknek a kedvéért a fejetekkel játszottatok. Alláh a tanum, kertem legszebb rózsáit arattam le. A török leánynak sötétpirosat válogattam, a magyarnak halványat. Ha pedig a rózsák elhervadnak, meghalnak: itt az ő maradandó lelkük, ebben a két kis üvegben. Száz évig sem múlik el ez az illat. Még az unokáitok is megemlékezhetnek a szegény öreg Gül babáról!

Az illat rég elszállt, az unokák is meghaltak, de él a jó Gül baba emléke, aki szent volt, ha nem tett is csodákat; költő volt, ha nem írt is verseket és szerette a rózsákat, ha pazarolta is néha őket.

A BOLDOGASSZONY DERVISE

I.

Az úr 1620. esztendeje körül élt egy nemes Jászberény városában, bizonyos Sólya Kelemen nevezetű deák, aki egyetlen fia vala Sólya Gáspár uramnak, a pápista plébánosnak.

...Igen tisztelt eretnek, pogány és egyéb istentelen olvasóimat alázattal kérem: ne méltóztassanak korán örvendezni, amiért 1620 táján a jászberényi katolikus plébánosnak fia vala. Mert ez a fiú nem rút paráználkodásból születék, hanem vala isteni és emberi törvény szerint való igaz nemzettje nagytiszteletű Sólya Gáspár uramnak, aki, mielőtt a papirendbe lépett volna, hét esztendeig tisztos, épületes házasságban élt az ő jó feleségével, Szoboszlai Fruzsina asszonyommal. Meghalálozván ez a jó lélek, Sólya Gáspár uram oly igen elbúsulta magát, hogy negyven esztendő ember létére nem átalott a paulinus barátok közé állani. Ott hagyta szép nagy birtokát, elbúcsúzott kis fiától és bement szívének nagy sebével a monostor falai közé, hogy ottan töltse el gyászos életét. Mikor a második apródesztendőt szolgálta volna, gróf Forgách Ferenc kardinális, az esztergomi érsek, vizitálni jöve a monostort, és elál-mélnokodék, hogy a pelyhetlen állú, siheder noviciusok között egy szakállas, élemedett ember is vagyon. Megszólítván és kihallgatván őtet, bölcsen ezt mondá nékie:

- Fiam, becsülöm benned, hogy nagy szomorúságodban Istenhez fordultál és az egyház szolgálja akarsz lenni. De szegény magyar hazánk több hasznát látná, ha petrinus pap lennél. Tanult és vitéz híredet már hallottam. Ilyen emberre nagy szükség vagyon ott, ahol a pogány török az úr és mi szent vallásunkat ésszel és erővel kell megvédelmezni. A votum solenne még hátra van, szabad eljőnnöd a derék paulinusok közül. Végezd el isteni félelemmel a szent teológiát; akkor aztán majd pappá szentellek és plébánosnak teszek olyan helyre, ahol sok jót cselekedhetsz.

Négy esztendő múlva így lett Sólya Gáspár uram jászberényi plébános. És viselte az ő hivatalát buzgósággal és becsülettel. A fia, Kelemen deák, külső országokban végezte el a studium generalét; és minekután a padovai univerzitáson baccalaureus lön, hazatért az ő atyjához, nemes Jászberény városába.

Nagytiszteletű Sólya Gáspár uramnak öröme tellett fiában, aki messzeföldről a tudakosság borostyánát hozta haza. De azt már nem látta örömmel, hogy Kelemen deáknak mindig csak világi hívságokon jár az esze. Ahelyett, hogy Aquinói Szent Tamást forgatta volna, mindig amaz olasz Petrarca verseit és Balassa Bálint énekeit olvasgatta; ez a két könyvecske még éjszaka is vánkosa alatt volt. És holdas estéken kobzot pengetett ablakában, holmi csapodár virágénekek mellé. Mert maga is csinálgatott efféléket. Koboz és virágének a parókián! Ilyen megbotránkozást nem tűrhetett a nagytiszteletű úr.

- Kelemen, Kelemen - mondta az ő fiának, - miért bíbelődsz te mindig szerelmes versekkel?

- Kedves apám uram - válaszolt Kelemen deák - azért bíbelődök mindig szerelmes versekkel, mert magam is szerelmes vagyok.

A nagytiszteletű úr a logika embere volt, ennélfogva fölöttébb meg tudott becsülni minden nyomós argumentumot. Ez pedig ugyancsak nyomós argumentum vala.

- Fre candum puci! - szólt jámbor, tisztos káromkodással. - És kibe vagy szerelmes?

- Szerelmes vagyok egy derék hajadonba, Dienes Rozsály leányasszonyba, nagytiszteletű Dienes Péter uram leányába.

Mikor nagytiszteletű Sólya Gáspár uram ezt a beszédet meghallotta, mind a két kezével az asztal szélébe kapaszkodott, hogy le ne szédüljön a földre.

Mert rettenetes dolgot mondott Kelemen deák.

Ama Dienes Péter nem volt más, mint a ceglédi kálvinista prédikátor. Megrögzött, nyakas eretnek, akivel a nagytiszteletű Sólya Gáspár évektől óta mérges koncertációkat folytatott; először csak szóval, aztán mikor úgy meggyűlöltek egymást, hogy mindenik kerülte a másikat: nyomtatásban.

Dienes Péter írt egy ilyen titulusú könyvecskét: *A jász kürtnek csúfos megrepedése, avagy egy berényi szátyár, kérkedő pópista papocska csácsogó szájának az igazság csirizével való örökös betapasztása.*

Mire Sólya Gáspár visszavágott egy még mérgesebb könyvecskével: *A hazugság csirize, melybe az eretnek Dienes Péter, mikor másra akarná kenni, holtáig úgy beléragadt, hogy nincsen ki belőle még a füle sem, pedig az elég hosszú vagy on ő kelmének.*

És most Kelemen deák, az ő fia *pro primo* azt mondja, hogy szerelmes ennek a csirizes embernek a leányába; és *pro secundo*, átallja „nagytiszteletű” papi titulussal illetni ezt a hitvány eretneket, akinek még a kend is alig dukál!

Hallhatatlan és rettentő dolog vala ez. Sólya Gáspár egy darabig némán állott, még mindig az asztal szélébe kapaszkodván; aztán egyszerre az égnek emelte két karját, mint aki átkot akar mondani.

De csak ennyit mondott:

- Takarodj, takarodj a szemem elől, te istentelen és ne lássalak többé.

Ez azonban éppen elég volt Kelemen deáknak. Illedelmesen meghajtotta magát az atyja előtt, aztán befordult szobájába és nemsokára a Zagyva partján látták őt menni, könnyű kis zöld palástban, a hátán kobozzal, mint aki sétálni indul a füzesbe.

Pedig a jó Kelemen deák a nagy világnak vágott neki.

II.

Ment, mendegélt a szegény fiú, maga se tudta merre. Csak később vette észre, hogy a hatvani országúton ballag. Neki ugyan mindegy volt akár Hatvan, akár Gyöngyös, akár Apáti felé megy; csak épp Cegléd felé nem ment volna a világért sem. Mert szörnyű, keserves szegyenkezéssel gondolt Cegléd városára, ahol a szép, a jó Rozsály boldog reménykedéssel várja őt. Mi dolga lehet ottan olyan bujdosó peregrinusnak, aminő mostan ő? Kivert kutya módjára oldalogjon a kis kert sövénye körül, és Dienes Péter uramnak jussa legyen ráförmedni: „Mit csavarogsz itt, te nebuló?”

Lesütött fejjel bandukolt a gyepes gyalogúton és még azt sem hallotta, hogy a feje fölött a levegő-ég kis hegedőse, a szántókamadár énekel.

Amint így ballagna, szinte belebotlott valami furcsa török emberbe, aki az út szélén kuporgott. Ilyen törököt még nem látott Kelemen deák. Nem turbán volt a fején, hanem megfordított mozsárformájú, magas süveg, durva sárga nemezből való. Egész alakját bő kék palást burkolta be. És ez a csodálatos szerzet meg se moccant, mikor a fiú hozzája lépett; csak összehúzódva

ült a földön és mintha mereven bámult volna maga elé. „Mi leli ezt a törököt?” - gondolta magában Kelemen deák és az ember arcába pillantott. A török sovány, sárga ábrázata halavány volt, akár csak kifutott volna belőle minden vér.

És ebben volt egy kis igazság. Mert a kék palást körül tiszta piros volt a pázsit: a süveges ember sűrű vértócsában ült.

Kelemen deák a vállára ütött:

- Mi bajod van, te?

A török erre felvetette bágyadt pilláit és elhaló szózáttal, tiszta olasz nyelven így felelt:

- Nem értem a beszédedet. De ne is szólj hozzám. Nékem mostan meg kell halnom.

- Nem addig a, barátom - vágott közbe Kelemen deák olaszul. - Mondd, ki sebesített meg?

A török végzetlenül nagy nyugalommal szólt:

- Engemet az Isten sebesített meg.

- Az Isten? Ugyan mivel?

- Az ő akaratjával, ami jobban vág minden fegyvernél. Dervis vagyok. Budára törekedtem Konstantinápolyból. De az Istennek nem kell az én zarándoklatom. A lábamban megpattant egy ér és a véretem most a föld issza. Eredj és hagyj engemet meghalni. Isten rendelte ezt így.

- Igen ám, barátom; csak hogy az Isten azt is rendelte, hogy én erre jöjyek. Ha nem akarja, hogy tovább élj, nem hozott volna engemet a közeledbe. Mutasd csak a lábadat...

A dervis megösmerte, hogy ez az ifjú igazat és okosat beszél. Kinyújtotta palástja alól ösztövére lábát, melyből a bokája fölött vastagon csurgott a sötét vér.

Kelemen deák Padovában megfordult az orvosiskola tájékán is. Tudta, mi a teendő. Iziben lehasított a maga zöld palástja széléből egy pólyának való hosszú darabot, hogy lekösse a megszakadt eret.

A dervis azonban azt mondta:

- Zöld szövet az én testemen nem lehet. Mert a zöld a próféta színe. Én pedig nem vagyok emir.

- Sebaj, jó ember. Hát majd szakítok a te palástodból. Az kék.

Szóla Kelemen deák és meg is cselekedte.

A vérzés nyomban elállott, mihelyt a kötés leszorította az eret. A dervis hagyta, hogy elbánjanak vele, aztán megszólalt:

- Szomjazom. Tégy velem másik nagy jót: adj innom.

A deák fölkapta a zarándok kobakját, elszaladt vele a patakra és visszasietett a friss itallal. A dervis nagyot húzott belőle és azonnal egész megéledt.

- Köszönöm - mondá aztán. - Halil dervissel két nagy jót tettél és ő háladatos szolgád néked. De ki vagy te, jó keresztyén? Kobzot látok a hátadon. Muzsikus vagy?

- Muzsikus nem igen; talán inkább olyan poéta-féle.

A dervis arca mosolygás derűjétől világosodott meg.

- Poéta? Hiszen akkor mi testvérek volnánk, mert én is poéta vagyok. Engem ugyan az Isten arra méltatott, hogy keringéssel hirdessem dicsőségét: mevlevi, vagy mint ti hívjátok: táncoló dervis vagyok. De mellesleg arra is ráérek, hogy gazelekben magasztaljam ez világ szépségeit, melyek mind Istentől valók. Hát mikor verselek is, csak Őt dicsérem.

- Annál jobb, hogy nem hagytam elfolyni a véredet. A jó poéta mindig korán hal meg. De halod-e, poéta pajtás, most gondoljunk arra, hogy miként juthatsz emberlakta helyre; mert te beteg vagy és étel, ital, nyugalom kell néked. Látom, hogy jártányi erőd sincsen. Sebaj. Van nekem kettőnkért is. Fölveszlek a hátamra. Hatvan egy jó futamodás ide.

- Hatvan? - szólt a dervis örvendezve. - Az odavaló kádi: Ahmed ben Musztafa nékem jóbarátom, sőt atyámfia.

- Gyere hát iziben, Halil. Karold át a nyakamat. Ej, be könnyű legény vagy te! Ügetvést is el tudnálak vinni Hatvanig.

Szólt Kelemen deák és útnak indult eleven terhével. A dervis pedig lehajtotta süveges fejét pártfogójának vállára és minduntalan valamit morgott a fiú fülébe. Ezt már nem értette Kelemen, mert arabul volt. Mivelhogy az igazhitű ember, amikor áldást mond, mindig a próféta szent nyelvén, arabul mondja.

III.

Nagytiszteletű Sólya Gáspár uramra szomorú napok virradtak, minekutána fiát kiüzte az ő hajlékából. Nemcsak szívének keserősége vala igen nagy, de Isten súlyos csapásokkal látogatta meg híveit. A Zagyva folyó áradása elsöpörte fél Jászberényt. Félig romba dőlt még a Nagy-Boldogasszony temploma is, hogy ne legyen hol megengesztelni a haragvó Urat. És mikor a vész után a hívek és az ő papjuk arra gondolának, hogy régi erősségébe és díszességébe helyeztessék vissza a szentegyházat: a török hallani sem akart az építkezésről.

- Megbolondultál, te pap? - szóla a kemény hatvani kádi, Ahmed ben Musztafa, mikor Sólya Gáspár uram nagy alázattal elébe járult, könyörögni engedelmét a templom kijavítására. - Allah azért rongálta meg a ti babonátok helyét, mert nem hallgatja örömet a berbitélést, amit benne végbe visztek. És ki hallott olyat: épületet tatarozni? A ház is olyan, mint az ember: eljő az ő halálának órája. Az ellen rugódozni nem szabad. Gonoszság Allah végzésében meg nem nyugodni. Csak eredj innen, te pap, és ne beszélj nekem ilyen kárhozatos dolgokat.

- De kádi uram, hát hol imádjuk a mi Istenünket?

- Az a ti dolgotok, emberfia. Az enyim meg az, hogy ilyen csúf nyelvelésre ne hallgassak.

Nagy szomorúsággal tért haza nagytiszteletű Sólya Gáspár uram és hallván a rossz hírt, véle bánkódott egész Jászberény városa. Mindenek búsan tekintettek a Nagy-Boldogasszony romladozó temploma felé, mint ahogy a család néz a beteg anyára. A régi egyház pedig, annyi jó és rossz nap látója, egyre jobban pusztult. Falai roskadoztak, födeléről mindig söprötte a zsindelet a szél. Az öreg plébános betegen ült zsöllyeszékében az ablaknál és homályosodó szeme az ő szent áldozatainak veszendő helyén csüggett.

IV.

Egy nap lovas csausz vágatott be a parókia udvarára és levelet vont elő csalmája mellől. A hatvani kádi írta ezt a levelet: hogy a jászberényi plébános rögtön jelenjék meg előtte.

A nagytiszteletű úr párnák között, kocsin vitette magát Hatvanba. És elálméklodott, mikor látta, hogy a kádi egész diván közepett várja őt. Volt a hatalmas úr árnyékába sereglett törökség között egy nagysüvegű vándordervis is, aminőt Magyarországon csak ritkán lehet látni.

- Pap uram - szólt Ahmed efendi szokatlan nyájasan -, azért kérettünk tégedet úri színünk elébe, hogy bölcsességedtől kérjünk tanácsot.

A reverendissimus még jobban álméklodott.

- Mi a keresztyének tévelygéses törvényeiben nem vagyunk járatosak. De szeretünk igazságot tenni mindenkinek az ő jussa szerint. Mostan ítéletet kell mondanunk egy olyan kétséges dologban, aminek mi nem vagyunk tudói, mert keresztyén ész kell hozzá. Ha bölcs tanáccsal kisegítesz bennünket e zavarodásból, megjutalmazlak. Elküldöm törvényszékünk egy okos emberét Jászberénybe, és ha ő is azt vallja, hogy az a Nagy-Boldogasszony temploma nevű babonás hely csakugyan tatarozásra szorul, hát megengedem, hogy kifoltozzátok.

A nagytiszteletű úr egyszerre egészséges lett, és oly sok bölcsességet érzett magában, hogy kész lett volna a kádi előtt még a filozófusok követ is tüstént megtalálni.

- Nos, pap uram, kezdjük - szólt Ahmed efendi. - Hány Istent imádtok ki keresztyének?

A plébános megörült, hogy ilyen könnyű a kérdés.

- Egyet, kádi uram.

- És valahány felekezet vagytok, mind azt az egyet imádjátok?

A nagytiszteletű úr még jobban örvendezett.

- Tulajdon azt az egyet, bölcs bíró. És hogyan is imádkozhatnánk másat, mikoron csak egy van?

- Jól beszélsz, pap úr. E szerint ti mind testvérei vagytok egymásnak, mert egy Isten teríti rátok az ő palástját?

A reverendissimus szinte elmosolyodott; hiszen ha ilyenek a kérdések, a jövő héten már kőművesek és ácsok dolgoznak a Nagy-Boldogasszony templomán.

- Úgy vagyon, tekintetes kádi - felelé elégedett szívvel. - A mi tanító-mesterünk, az Úr Jézus Krisztus mondotta elsőben ez világon, hogy mind atyafiak vagyunk és úgy kell szeretnünk felebarátunkat, mint minmagunkat.

- Derekasan mondotta. Becsületére válik. És aki nem szereti az ő felebarátját, az vétkezik?

- Nagyot vétkezik, bíró uram - válaszolt Sólya Gáspár, és azt érezte, hogy boldog hízásától feszül a reverendája.

- Mindezt jó tudni nekünk, müzümánoknak - szólt a kádi, csöndesen cirógatva szép fekete szakállát. - Hát most hallgasd meg a pörös kérdést; mert ezeket csak úgy melleleg kérdeztem. Élt valamikor, valahol két becsületes keresztyén, akik ugyan más-más módon, de csak egy Istent imádtanak. Az egyiknek volt egy legényfia. A másiknak nem volt fia, hanem volt kertje és abban a kertben nyílt egy szépséges rózsaszál.

A nagytiszteletű úr ráncba szedte a homlokát. Mit emlegeti ez a török a keresztyének rózsáskertjeit?

A kádi pedig tovább beszéllett:

- Az a legény igen derék, becsületes és tudós ifjú volt. És egyszer nagy betegségbe esék. A szíve fájt neki. És tudta, hogy a szíve nem gyógyul meg, míg az övé nem lesz az a szép rózsaszál...

- Engedelmet kérek, kádi uram - vágott közbe a reverendissimus - orvosdoktor preskribálta nékie ezt a medicamentumot? Amit azért kérdezek, mert az én időmben a szűfájósokat még nem szokták rózsaszálakkal kúrálni...

- Pap uram - szólt Ahmed efendi meglehetősen dercésen -, kegyelmedet én nem azért hívtam ide, hogy a jeles orvostudományban vetélkedjünk; mert ahhoz egyikünk sem ért. Kegyelmednek kutya kötelessége elhinni, hogy ama derék legénynek a fájós szívét csakis az az egy rózsaszál gyógyíthatta meg... És azt az orvosló rózsaszálat meg is kaphatta volna a beteg fiú, ha a tulajdon apja nem tiltja el tőle...

- Rogo humillime! - kiáltott a plébános, már azt is elfeledvén, hogy törökkel beszél. - Annak az apának igen nyomatékos argumentumai lehettek, mikor így ítélte meg az ő fiának dolgait...

- Nyomatékos argumentumok? - szólt a kádi egyre bosszúsabban. - Hát nem volt a rózsáskert ura becsületes úriember és egy Istent imádó keresztyén, éppen olyan, mint ő? Nem volt az a rózsaszál tiszta, ártatlan és szemérmetes? Hallod-e pap, én attól tartok, hogy a ti templom nevű házatok nem igen fog fölépülni, ha te nékem kétféleképpen beszélsz. Mert az imént olyasmit mondottál, hogy ti keresztyének atyafiak vagytok és szeretitek egymást. Mostani beszédedből pedig épp az ellenkező sül ki. Hát atyafiság ez, szeretet ez?

Nagytiszteletű Sólya Gáspár uram nagy verejtékcseppeket törült le a homlokáról.

- Érdemes bíró - mondá szinte nyögve -, én azt hiszem, hogy ennek a dolognak semmi köze sincsen a jászberényi Nagy-Boldogasszony templomához.

- Jól van, pap uram - szólt a kádi mogorván. - Akkor hát eredj. Ne beszéljünk többet erről a pörös ügyről. Én tanácsot kértem tőled. Te nem tudsz adni. Ne pocsékoljuk egymás idejét. Lehet, hogy talán későbben még eszedbe jut valami okos dolog. Azt írd meg nékem levélben. Három napig várok az írásodra. Mostan pedig jó estét kívánok te kegyelmednek.

V.

Nagytiszteletű Sólya Gáspár uram halálos betegen érkezett haza Jászberénybe. Úgy szedték le a kocsiról párnástul, és mindjárt bele is fektették nyoszolyájába. Két napig nem bocsátott magához embert az öreg úr. Harmadnap virradóra rettenetes szélvész kerekedett és a Boldogasszony templomának tetejét végképpen lesodorta. A szomorú omladék csonkán, csupaszon meredt a levegő-égbe. S a reverendissimus mindezt látta az ő ágyából.

Egy óra múlva lovas ember vágatott Hatvan felé, süvege mellé tűzött levelet vivén. Este aztán visszatért a parókiára; és övébe nagy pöcsétes pergament vala szorítva.

...Az a pergament mai napig megvagyon valamely levéltárban és török írásának, tudós emberek fordítása szerint, ez az értelme:

A mi alul van írva, megerősítem.

A legszegényebb ember (Allah irgalmazzon nékie!)

Ahmed ben Musztafa, hatvani kádi.

Ez igazmondó levélnek az az oka, hogy a Jász-Berényben lakó gaz keresztyének és alávaló istentelenek (verje meg őket Allah az ő haragjával), hitvány papjuk révén engedelmet kértek az igazságos törvényszéktől (áldja meg szerzőjét Allah!), hogy balgatag babonájok helyének, a Nagy-Boldogasszony nevű szerencsétlen templomnak, haszontalan fedelét és alávaló falát kijavíthassák, hogy csalással és kárhozattal teljes szertartásuk idején legyen hol gyülekezniök.

A próféta törvényszéke hites embert küldött ki, hogy meggyőződjék a dolog mibenlétéről. Ama hites ember azt a silány templomot jól megvizsgálta és az átkozott keresztyének gaz vallomását igaznak találta. Ennélfogva az igaz törvényszék megengedi, hogy a gyalázatos keresztyének ama kárhóztos templomot újra építsék vagy kijavítsák, az ő hitvány akaratjuk szerint. Íratott az 1033. esztendőben, moharrem havának 12. napján. Tanuk: Mehemed szpáhi, Szinán aga és Halil dervis.

VI.

Mikor pedig a jászberényi Nagy-Boldogasszony templom régi fényében ragyogott, egy májusi vasárnap reggelén nagytiszteletű Sólya Gáspár uram ritka pompával áldotta meg az immár erős falakat és a virágos, aranyos oltárt. Ugyanaznap kora délután pedig esküvő volt a templomban, ugyancsak nagy pompával: a plébános úr összeadta az ő fiát, Kelemen deákot, Dienes Rozsály tisztes hajadonnal, tiszteletes Dienes Péter ceglédi prédikátor uram leányával. Az egész város összesereglett erre a ritka szép esküvőre.

És míg a ceremónia folyt, a templom előtt egy nagysüvegű, kékpalástos dervis ólálkodott, betekintvén a tárva nyitott ajtón a gyertyák világában ragyogó oltárra, amely fölött egy nagy kép ékeskedett: szépséges szép szűz, aki ölében kis gyermeket tart. Mindkettejük feje körül mennyei fény tündöklök, és kezöket áldólag terjesztik ki.

A dervis soká nézte a képet, aztán mosolyogva dörmögte magában:

- Isa anyja, Mirjám, hát bizony te nekem köszönöd ezt a ritka szép templomodat. Azt hiszem, most történt először a világon, hogy a Nagy-Boldogasszonynak dervise legyen. De megérdemled, jó Mirjám, mert nélküled most nem volna boldog a derék Kelemen deák és az ő édes párja. Sőt megérdemled azt is, Boldogasszony, hogy én néked tiszteletet tegyek a magam módja szerint.

Azzal hirtelen körültekintett, hogy nem lesi-e valaki.

Mindenki bent volt a templomban, nézni a ritka szép esküvőt, a drága ruhákat és hallgatni a gyönyörűséges orgonaszót.

És ekkor Halil dervis ledobta kék palástját, rövid ujjasának bal csücskét beszorította az öve mellé, kiterjesztette a két karját, behunyta a szemét és tizenhétszer megfordult maga körül, olyan sebesen, mint az orsó.

...A virágok, a viaszgyertyák között pedig, fönt az oltáron, a Nagy-Boldogasszony édességesen mosolygott és áldás sugárzott az ő malasztos kezéből.

VII.

Immár piros és sárga klárisokkal pötytegette be a dér a szőlő leveleit. De délutánonként még mindig langyos verőfény lopódzott a lugasba, zománcosra fényesítette a sárga, a kék gerezdeket és meleg aranyat hintett a szőnyegre, melyen önágyasága a hatvani kádi, Ahmed efendi, olyan szívesen szokott pihenni egy csésze édes serbet mellett.

Ez napon két csésze állott a szőnyeg szélén; mert a kádi úr másodmagával gyönyörködött volna az édes serbetben és a még édesebb nyugalomban. Az ő atyjafia: a jó Halil dervis vala vendége.

De a két emberséges müzülmánnak ma nem lehetett valami édes se a serbet, se a nyugalom. Érintetlen volt a csésze; a derék urak meg nem heverésztek, hanem olyan peckesen ültek, akár csak a divánban és igen szaporán, igen sokat beszéltek, nem átválván még gesztikulálni is, amivel rendszerint csak a bolond gyaurok fárasztják magukat.

- Halil efendi, Halil efendi, nem szeretem hallani ezt a dolgot! - mondá a kádi és bosszúsan rántott egyet a szakállán.

- Pedig nincs különben, Ahmed efendi. Eleinte csak az a pocakos pápista pap haragudott, de most már a másik, az a sovány fekete is mérges s a dolognak meglásd, elébb-utóbb az lesz a vége, hogy az a derék fiú, az én jóltevőm, az én életem megmentője, meg az a szegény menyecske - ebben az állapotban! - világgá mehet.

- Dehát hogyan kezdődött az egész história?

- A pápista pap házában eleinte olyan élet volt, mint a galambdúcban. A fiatalok úgy babosgatták, kényeztették az öreget, hogy még gömbölyűbbre hízott. Ceglédről minden héten átlátogatott hozzájuk Dienes pap, és a két régi ellenség a barátság poharait forgatták az asztalnál. Egyszer aztán nyilvánvalóvá lett az, aminek örülniök kell vala, ahányan csak vannak: hogy megszaporodik a család. De az örömből keserűség lett, mert az öregek legott összevesztek azon, hogy micsoda hitű legyen a gyermek, aki eljövendő lészen.

- Hát ki mit akar?

- Sólya Gáspár mindent magának akar. Ha fiú, ha leány lesz a gyermek, pápistának szánta. A fekete Dienes alább engedi; azt mondja: kövesse a gyermek a hitben az ő szülőjét. Ha fiú, ám legyen pápista; de ha leány, járjon az anyja útján és legyen kálvinista.

- Jól beszél az a fekete szakáll. Vagy nincsen megírva a koránban: galamb fióka menjen a galamb után, csirke menjen a tyúk után?

- Haj, Ahmed efendi, ha ezeken az embereken fogna a jámbor bölcsesség! De épp az a baj, hogy mind a ketten ádáz oktalanságban leledzenek és - mondom - attól tartok, hogy az a két szegény fiatal földönfutóvá lesz harmadmagával.

- És mit szól a deák, mit a deákné?

- Eleinte nem szóltak az istenadták semmit. Akkor az öregek azt mondták rájuk: kétkulacsosok vagytok, valljatok színt, nem tűrjük a se hideg, se meleg embereket. És ekkor elkövetkezett a nagy baj. Kelemen deák igazat adott a kálvinista papnak; mert az beszél törvényes dolgokat. Padovában is úgy tanítják. Sólya Gáspár erre megneheztelt az ő fiára. A Rozsály asszony meg azt vallotta, hogy a plébánosnak van igaza, mert ő szereti az urát és nem bánja, ha a gyermek követi a hitében.

- Derék asszony! Dicséretes egy személy!

- Az ám, csakhogy ezért a beszédért meg a fekete szakáll haragszik rettenetesen, és ellensége az ő leányának. Megládd, Ahmed efendi, az sül ki majd ebből a dologból, hogy mind a két öreg leveszi a kezét ezekről a szegényekről.

A kádi most már a szemöldökét ráncigálta.

- Szólj hát, Halil efendi, mi tevők legyünk - mondta mogorván. - Te igen bölcs ember vagy. A templom dolgát is te sütötted ki. De sőt kutya kötelességed kitalálni valamit, mert ezt a két szegény fiataalt te boronáltad össze. Hát most segíts is rajtuk bárányom. Én belebolondulok ebbe a galibába.

A dervis följebb taszította izzadt homlokán a nehéz mozsársüveget.

- Nem különben - szólt és sóhajtás rezgett végig vöröses, ritka szakállán.

Aztán félig magában azt mondta: Attól tartok, ezt a dolgot megint nem igazítja el más, ha nem a jó Mirjám, a Boldogasszony, akinek én tisztességet tettem.

VIII.

A jászberényi parókia ámbitusán szomorúan üldögélt Kelemen deák az ő élete párjával, szép Rozsály asszonnyal, aki halvány volt, mint a lilium és a fejét is lehajtotta, mint a lilium.

Belülről, a nagy szobából, heves vitatkozás lármája hatott ki. Hol egy vékony, éles szózat emlegette a concilium Tridentinumot, Julis tertium és egyéb pontifex maximusokat; hol egy dübörgő, mély hang kiabált: „... Oecolampadius... Calvinus... szent Bertalan éjszakája...”

A fiatalok egymáshoz simulva hallgatták ezt a háborús zajt és gyakorta fölfohászkodtak.

- ...Kompekálja magát az úr! - dörgött egyszerre a vastag hang.

- Kompekálja magát az *úr*! - rikácsolta a vékonyabbik.

- De kompekálja magát az *úr*! - zúgott vissza a másik, mint az orgona legöregebb morgó sípja, aztán mind a két szózat együtt harsogott, oly módon, mintha legalább is egész káptalan veszekednék odabent.

- Nem, ezt nem hagyhatom tovább - szólt Kelemen deák és fölugrott.

Rozsály asszony megragadta a zekéjét:

- Maradj, édes uram, az Isten szerelmére kérlek, maradj - könyörgött reszketve. - Ha te is beleelegyedsz ebbe a pörpatvarba, csak annál rosszabb lenne.

De immár nem volt szükség bemenni. Nagytiszteletű Dienes Péter uram kint termett az ámbituson, majd visszafordult a küszöb felé, az öklét rázta és sápadt volt mint a halál. A küszöbön pedig reverendissimus Sólya Gáspár állott, ő is az öklét rázta és vörös volt mint a pipacs.

- Hát nász uram, ezt a dolgot megkeserüli, mert én megint a fejéhez vágom a megrepedt jász kürtöt és megint letapasztom a csácsogó száját az igazság örökös csirizével. Utolsó napja lesz, tudom, mikor azt a könyvet elolvassa, de én megírom, megírom és kinyomatom, kinyomattatom, kinyomattatom!

- Állok elébe, nász uram! Szolgállok kendnek! De tudja meg, hogy példásan visszakenem hazug szájára a magakotyvasztotta csirizt, de sőt belekeverem egész perszónáját. Olyat írok, aminőt még nem írt ember. Harminc kötete fog beleszakadni a présnek, míg ezt kinyomtatja,

mert ilyet nem nyomtattak még a tipografusok, ilyen könyvet nem árultak a bibliopólák. És a lapos guta fogja kerülgetni magát a kompaktort is, míg beköti, olyan búze lesz annak a csiriznek!

Ezeket a rettenetes dolgokat a két ádáz úr egyszerre harsogta, folytonos ökölrázás közepett és Dienes Péter uram nem is látta meg, hogy leánya mellette sír, rimánkodik; és Sólya Gáspár ügyet sem vetett rá, hogy fia illedelmes szóval juháztatja: „De apám uram, édes apám uram!...

A cselédházakból meg kicsődült a nép apraja-nagyja és bámészkodva hallgatta a nagytiszteletű urak pörlekedését. Elsőben a plébános vette magát észre és elszégyenkezve, halkabb hangon mondta:

- Laquatur domine legalább latine.

- Akkor hát humillimus servus! - kiáltott a prédikátor és az ágashoz kötött lova felé indult.

De Rozsály asszony, ölelésre terjesztve karját, útjába állott:

- Ne menjen el így, édes apám uram, az isten áldja meg.

- Vakarj tova! El az utamból! - szólt Dienes Péter és villogott a szeme. - Te is az ellenséggel tartasz, megtagadtad a hitedet, nem vagy a leányom!

- Ecce animus paternus! Íme az atyai jóindulat és szeretet! - kacagott csúfondárosan Sólya Gáspár.

A deák hozzájárult, hogy szerető kéréssel engesztelje. De az öreg fölcsettant:

- Vade retro, ingrate fili! Takarodjál innen, te gonosz, aki pártot ütsz szegény apád ellen, gyalázóját oltalmazod, ellenségének védelmére kelsz. Nem vagy a fiam!

A tiszteletes már a lovon ült.

- Megyek - mondta epésen -, de ne féljenek, visszajövök. Visszajövök aznap, mikor megszületik az a boldogtalan ártatlan kisleány, az én unokám. Mert hogy a lelkét ellozza az öregapja, azt nem engedem. Nem én, ha ezzel a két kezemmel is kell kiragadnom a bölcsőből.

- Állok elébe! - kiáltott a plébános.

A prédikátor pedig mogorván húzódott bele a palástjába és oldalba döfve kis lovát, kiügetett a parókia udvarából.

Az utcán majd elgázolt egy mozsársüveges, kékköponyeges dervist, aki a sövénynél ólálkodott.

IX.

Kelemen deák beméne az ő atyjának íróházába s megállta az öreg előtt:

- Apám uram, áperthe akarok te kegyelmeddel szólni. Nem először űz ki engemet házából. Akkor, most egy esztendeje, könnyen mentem el. Szegény legénynek hátán háza, kebelében szobája. Most nehezebben veszem a nyakamba a világot, hiszen másodmagammal, sőt harmadmagammal vagyok; és csak a jó isten a megmondhatója: bujdosásunkban nem valami árok szélén éri-e el azt a szegény asszonyt a vajadás. De megyek, apámuram, mégis megyek; megyünk. Te kegyelmed megmondotta nékem, hogy nem vagyok többé a fia. Értem alássan. Köszönöm hozzáam való eddigi jóvoltát. Istennek ajánlom. A szekérke már a kapu előtt vár ránk. Csak azt az egyet kérem még, hogy ne mondjon nehéz szavakat szegény feleségemnek, mikor búcsúzni jön.

A nagytiszteletű úr komoran hallgatott.

- A feleségeddel nekem semmi bajom - szólt aztán. - Egy árva szóval sem mondom, hogy ne maradjon itten. Istentelenség is útra hurcolni őtet ez állapotban. De tégedet egy igével sem tartóztatlak, fiam uram. Huszonnyolc esztendő vagy, benőhetett már a fejed lágya. Te tudod, mit csinálsz. Eredj hát, isten hírével, sok szerencsét kívánok néked.

- Nem, nagytiszteletű apám uram - mondta most az ajtóban Rozsály asszony. - A feleség mindenben követi az ő férjét. Ha az én szegény uram bujdosik, vele bujdosom én is, bátor bizony nem szolgáltunk rá, hogy...

És elfojtotta szavát a sírás.

- Nem is mondom, hogy te rászolgáltál, nem is mondom, hogy te elmenj - rázta fejét a nagytiszteletű úr. - Én tégedet marasztallak, sőt kérlek, hogy ne hozd reám ezt a szomorúságot, ezt a szégyent... Mert szégyen az, mikor az ember várandós menyé világgá bujdosik... De a fiam uramat, aki engemet úgy megbántott, nem tartóztatom egy szóval sem. *Faber est suae quisque fortunae*.

- Már pedig én az urammal megyek - szólt tiszta, erős hangon a deákné. - És vele mennék még akkor is, ha nem esett volna rajta ilyen igaztalanság.

- Igaztalanság? - csattant föl a nagytiszteletű úr. - Asszony, az apád szava szól belőled? Te is meg akarod csúfolni az én vén szakállamat, mint ő? Ne játszá! szeretetemmel! Tudod, mindig szerettelek, mert jó és okos személy vagy.

- Nagytiszteletű uram - mondta Rozsály -, ami Kelemennel történik, nagy igaztalanság; akkor sem mondhatnék egyebet, ha a hóhér állana mögöttem pallossal.

Sólya Gáspár elvörösödött. Valami nagyon nagyot, valami nagyon keményet akart mondani. De csak annyit bocsátott ki a száján: „Hát akkor...” aztán elhallgatott és komoran nézett maga elé.

Majd fölpillantott:

- Hát akkor... Isten áldjon benneteket.

Azzal leült pulpitusra mellé, beleütötte a tollat a kalamárisba és egy nagy árkus papirosra öreg betűket kezdett vetni, folytatván azt, ami már oda írva volt: „Egy hazug szátyár eretnek, ki magát prédikátornak nevezi, a keresztség szentsége ellen rugódozván...”

Egyszerre fölkapta a fejét:

- Ahá, jó, hogy itt vagytok még. Fiam uram azt hiszi, hogy megszökteti az én keresztvízem elől az unokámat? Rosszul hiszi! Akárhová mentek széles Magyarországon, mindenütt elér benneteket az esztergomi érsek keze... Most legott megjelentem ő eminenciájának, hogy micsoda violentia, micsoda raptus készül itten... Hogy az én istentelen fiam ellopja gyermekét, csak hogy eretnekké tehesse... Takarodj, takarodj innen, gonosz! Most már tudom szándékokodat. De szembeszállok vele és gátat vetek neki!

Ismét a pulpitusra görnyedt és egy hófehér pergamentlapra kicirkalmazott nagy vonásokkal ezt írta: „*Eminentissime ac Reverendissime Domine Cardinalis...*”

Mikor a harmadik szónál járt, már maga volt a szobában. És mire az ötödik szó végére jutott, szekér zörgött az ablak alatt.

A nagytiszteletű úr fölemelte pennája hegyét a pergamentről. Mintha valami különöset hallott volna. A kocsi zörgése hirtelen megszűnt. A föld nyelte el azt a szekeret vagy megállt? Csönd volt, csak az őszi alkonyat szele suhogtatta kint a jegenyéket.

Aztán egy nagy, fájdalmas, éles asszonyi jajszó hallatszott kint a ház előtt.

A reverendissimus lecsapta a tintával teli pennát a drágalátos pergament közepére. Nagy maszat fröccsent szét ott. De nagytiszteletű Sólya Gáspár uram nem törődött vele. Esze nélkül rohant ki az íróházból.

X.

Egész éjszaka nagy sürgés-forgás volt a parókián. A leeresztett ablakkárpitok hol megvilágosodtak, hol elsötétedtek, amint szövétnekkel jártak a szobákon végig. A pitvarban akkora tűz égett, hogy ökröt lehetett volna mellette sütni; pedig csak arra való volt, hogy egy természetes, derék asszonyság olykor egy kis herbatéát melegítsen rajta. A nagytiszteletű úr hosszú léptekkel méregette végig íróházát és minduntalan kifordult a pitvarba, egy-egy halk szót váltani azzal a négy tagba szakadt néemberrel. Kelemen deák pedig az ágyasház ajtaja előtt üldögélt egy számolyon, két tenyerébe temetve arcát. Éjfél tájt a deák egy szál zekében, hajadonfőtt nekivágott a városnak és csakhamar visszatért nemes Borbély Sámuel urammal, az orvosdoktorral. Aki csak egy óra múlva távozott és a küszöbön azt mondta: „Bármilyen leszen, hívjanak, mert veszedelem vagyok.”

Mindezt látta és hallotta Halil dervis, hűségesen lappangván a sövény mellett. Észre se vette a jámbor, hogy vékony kék palástját már egész általjárta az őszi éjszaka permetege. Csak egyre csóválta nagy mozsársüveges fejét. Aztán egyszerre fölkerelkedett és sötétben, nesztelenül, mint az árnyék, átsurrant az utcán a templomhoz. Ott meglapult a kapunál és tapogatózva kereste a kulcslyukat. Mikor megtalálta, lábujjhegyre állt és halkkal bekiáltott rajta:

- Hé, Nagy-Boldogasszony, jó Mirjám! Én vagyok az, Halil, a te dervised! Emlékszel még, milyen szép tisztességet tettem neked tavaly, mikor a derék Kelemen deákot, az én szegény életem megmentőjét, összesegítetted az ő édes párjával? Tizenhetet fordultam előtted, Mirjám, a nagy Mevlevi Dzselaleddin Rumi rendje szerint! Érdemes hát, hogy meghallgass engemet. Baj van, Boldogasszony, nagy baj! Akkora, hogy hozzá képest a vén papok cívódása csupa semmi, pedig bizony az is baj. Beteg a menyecske, nagyon beteg. Ne engedd, jó Mirjám, hogy meghaljon, mikor életet akar adni. És könyörülj azon a zsenge kis csemetén is. Melegítsd, ne érje fagy. Terítsd rájuk a te szép bársony palástodat. Mit, szép bársony palást? Ha te ezt a jó dolgot megcselekszed, veszem a botomat, meg se állok Indiáig és onnan hozok neked lahuri selymet, palástnak valót, olyan drágát, olyan gyönyörűt, aminőt még nem látott a világ! Hallgass meg engemet, Boldogasszony, Mirjám! Hallgasd meg a te dervisedet!

És Halil efendi bekandikált a kulcslyukon. A határtalan, üres sötétségben csak egy parányi kis piros pont tündöklött, mint egy izzó rubintkő: a nagy oltár örökfénye. De mégis, mintha fölötte, mögötte meglibbent volna valami könnyű, homályosan csillanó fehérség.

Hajnalhasadtakor lóhalálban érkezett Ceglédre a tiszteletes. A dervis tárt előtte kaput.

- Köszönöm, Halil efendi, hogy stafétát küldöttél hozzám - szólt Dienes Péter.

Megjelent most az ámbituson a reverendissimus is.

- Kerüljön beljebb, nász uram - mondta csöndesen. - Ilyen nagy bajban nincsen harag.

- Köszönöm - válaszolt a tiszteletes. - Jó nekem idekint is. Sőt jobb, itt az isten szabad ege alatt. Ottbenn mindig azt hinném, hogy rám szakad a ház.

És a két ellenség némán, szomorúan ült egymással szemben a pitvar előtt. Galambok tollászkodtak az ereszen, a napsugár megaranyozta az ablakokat. De az udvarra mégis valami nagy, nyomasztó bánat nehezedett. És csendes volt a világ, mintha nem is akarna fölébredni ezen a reggelen. A reverendissimus összekulcsolta a kezét és imádkozott.

Egyszerre valami nagy lótás-futás támadt a házban. Ajtókat csapkodtak, csörömpölt minden edény s a pitvar küszöbén hirtelen fölbukkant ama természetes asszonyosság, lelkendezve, kezét csapkodva hirdetvén világgá:

- Se baj! Itt a kis lány!

Azzal megint eltűnt a homályban.

- Az én unokám és hívem! - kiáltott Dienes Péter, egyszeriben talpon.

- Azaz, hogy az enyim! - vágott vissza Sólya Gáspár és a két úr ismét szemben állott egymással, épp úgy, mint tegnap, gyűlölködve és fenyegetve.

- Majd meglátjuk!

- Majd meglátjuk!

- Meg bizony!

- Meg ám!

- Mert én megmutatom...

- Én is megmutatom...

A dervis most ott termett az ámbituson.

- Efendilerim, kalabalyk olmaz! - rimánkodott a kezét tördelve. - Uraim, ne veszekedjetek. Mire való ez a láрма? Hát még azt a szegény beteg asszonyt sem kíméletek?

Az ellenségek elpirultak. Ki-ki visszaült a maga helyére. Fogukat összeszorítva, villámló tekintettel néztek farkasszemet. Ez még rosszabb volt minden csetepaténál.

Ebben a pillanatban feltárult egy ajtó és Kelemen deák rohant elő. Törülte a könnyeit, kacagott és csak annyit tudott kizokogni:

- Most meg... most meg itt a fiú is!

Nagytiszteletű Sólya Gáspár uram a fejéhez kapott, mint aki valami érthetetlen és félelmes dolgot hall; tiszteletes Dienes Péter uram pedig elsápadt és szívfájós ember módjára a melléhez szorította a tenyerét.

Ígyen fogadták a boldog pírónságot, az áldott szégyent, melyet a legnagyobb Bölcsesség reájuk mért.

- Isten osztoznunk adta - szólt végre Sólya Gáspár és kezét nyújtotta az ő ellenségének.

- Áldassék az ő szent neve - mondta a prédikátor és meghajtotta fejét.

(Ezt jelesül intézted, Mirjám! - dörmögte magában Halil dervis. - De Allah és ti egek száz-huszonnégyezer szentjei, most szünjön ám az áldás, mert ha még egy vendég jön, akár fiú, akár leány, gonoszabb lesz a dolog, mint valaha!)

Ennekutána az öregek fölkerelkedtek és bementek Rozsály asszony ágyas házába, megcsókolták a beteg boldogságtól sugárzó fehér homlokát és a két rózsaszínű bimbócskát, aki egymás mellett, egy vánkosban aludt.

A dervis csak a küszöbig merészkedett és onnan integetett nagy vígan az ő sárga süvegével. Majd mint akinek hirtelen a fejébe ötlik, hogy valami sietős dolga van, egyszerre fölszedelőszködött és úgy elsietett, hogy a papucs szinte lemaradt a lábáról.

A templom kapuja épp akkor nyílt meg reggeli misére. Halil, mint jó ismerős, egy barátságos pillantást vetett a nagy oltár képe felé és biztató kézmozdulattal intett neki:

- Ne félj, ne félj... Ma indulok és hozom.

A DOHÁNYOS

Bilmez Ali vargalegény volt Egerben. Ez a „Bilmez” nem becsületes név, mint némelyek talán hiszik; hanem csúfolódás és - ha igaz a nyelvtudós urak állítása - nem egyéb, a magyar „bibasz” török eredetijénél.

Ez a jó Bilmez Ali a hedzsra 1122. esztendejében, ramazán havának 13. napján délben, egy pár szép sárga szattyánbőr sarút szállított Hasszán efendihez, az egri hodzsához. Minden varga bizalmas embere a háznak; ennél fogva Bilmez Ali is holmi előleges beüzengetések nélkül toppant a szentéletű férfiú szobájába.

És igen elálméklodott azon, amit ottan látott.

Az istenes Hasszán efendi a szájában tartott egy hosszú, vékony fát, melynek a vége égett és füstölgött.

Bilmez Ali ilyet még nem tapasztalt.

- Mit mívelsz, uram? - kérdezte együgyűen csodálkozva.

- Csitt, te! - kiáltott a pap ijedten és igyekezett az égő fát a háta mögé rejteni. - Iszom, fiam, iszom.

Bilmez Ali most még jobban bámult.

- Iszol, uram? Hogyan hihessem azt néked, ha mondod is? Hiszen böjtszaka vagy most, és napszállatig nem iszik semmi igazhívő.

- De én füstöt iszom, fiam! - magyarázta a hodzsa. - Böjtben csak folyadékot nem szabad inni. Ital a füst? Lehet hordóba húzni, pohárba tölteni? Füstöt inni nem vétek, mert a füst csak keserű levegő.

Bilmez Ali elméjében lassan működni kezdett a logika.

- Keserű? Hát akkor minek iszod, uram?

- Mert édes, fiam.

Ez a paradoxon már megoldhatatlan volt annak a szegény kis logikának. És növekedett a nagy rejtelem, mikor Hasszán efendi így szólott:

- Hanem te Ali, ha valakinek elmondod, hogy és füstöt iszom, a poklok fenekére fogsz jutni és örökké három elefánt trombitál a gyomrodban.

Bilmez Ali megijedt e biztatásra; de mégis azt mondta:

- Hallgatok, uram, ha nekem is adsz egy kis innivaló füstöt.

Mire a hodzsa adott Bilmez Alinak egy rossz kis csibukot és fél okka dohányt.

*

Mikor Bilmez Ali először ivott füstöt, azt hitte, hogy immár mostan trombitál a három elefánt a gyomrában. És erősen igyekezett ezeket az alkalmatlan elefántokat eltávoztatni onnan. De méltóztatik tudni, hogy a füstivás a sátán dolga; aki egyszer megpróbálja, megpróbálja más-szor is, míg végre édes lesz a keserű.

Egy nap síppal-dobbal hirdették ki Eger piacán a basa telláljai, hogy halálnak halálával hal meg, aki dohányos, vagyis füstöt iszik.

És íme, most látszik meg annak a dolognak az igazi nagy sátánsága; Bilmez Ali csak mostan kezdte tapasztalni, hogy a keserű füstnél nincsen édesebb a világon.

Bíz ő itta a füstöt azontúl is. És ő vala az első, aki e nagy bűnben találtatott.

Fölvitték a várba, a basa elébe. A nagyságos úr kurta processzust csinált.

- Vigyétek - mondta a poroszlóknak. - Teljesedjék be rajta a törvény.

A basa divánjában ült hodzsa Hasszán efendi is. Akitől a gonosztevő a csibukot, meg a fél okka dohányt kapta. De vajon nem mondta meg Bilmez Ali: „Hallgatok, uram, ha nekem is adsz egy kis inni való füstöt”. Bilmez Ali ezt megmondta, tehát hallgatott; és nem szólt akkor sem, mikor maga a hodzsa is egyet bólintott:

- Helyes az ítélet, nagyságos basa uram.

*

A cigány hóhérok elsőbben átszúrták a csibuk szárát a Bilmez Ali orra cimpáján; majd felültették a boldogtalant egy számárra háttal, és kantárszár gyanánt kezébe adták a számár farkát. Így hurcolták aztán végig a szegényt Eger utcáin háromszor. Végre a nagy piacon leszállították a számárról, fölvitték a verpadra és kerékbe törték.

Négy cigány nehezkedett a mázsás kerékre; úgy hengerítették át a két lába szárán meg a combján. Ennekutána következett a két karja lent és fönt: összesen négy gördítés. Ötödikször a szegény Bilmez Ali szíven robogott keresztül a véres kerék.

És Bilmez Ali, a dohányos, meghalálozott. De nem szólt, mert hiszen megmondta hodzsa Hasszán efendinek: „Hallgatok, uram, ha nekem is adsz egy kis innivaló füstöt”.

*

Minekutána a dohányos tagjai három napig valának a kerékre fonva, elrettentő például: alkonyodás órájában jövének a pecérek és elföldelték a kivégzettet az akasztódomb alatt.

Mikor pedig az egri müezzinek belekiáltották az éjszakába az utolsó imádságot, két angyal érkezett a sírhoz. Az egyik fekete volt, a másik fehér. Az egyik fölszállott; a másik leszállott oda. És mind a kettő tanakodva ült meg a hanton.

- Kedves pajtás úr - szólalt meg végre hosszú hallgatás után a fehér angyal -, az ördög tud eligazodni ennek a Bilmez Alinak a dolgán.

- De még az se - válaszolt a fekete angyal -, mert lám, én ördög vagyok és mégse tudom, mitévők legyünk vele. Én viszem el őt, vagy kegyelmed?

- Ez a bökkenő! Érett megfontolás után mindazonáltal azt volnék mondandó, hogy mégis csak a pajtás úr fogja neki pártját, mert hiszen kerékbe törték őt s a kerék alól mindenki a pokolba szokott jutni.

- Úgy van, tekintetes úr. De az a nagy feneség van a dologban, hogy Bilmez Ali hodzsa Hasszán efenditől kapta a dohányt; tulajdon azért szenvedett keserves halált, amit hodzsa Hasszán efendi minden nap tízszer cselekszik; szóval Bilmez Ali nem rosszabb a papnál, nekünk pedig odalent olyan ember nem kell.

- De nekünk sem az égben... Különben mit gyötrődünk itt sokat? Terjesszük az ügyet Allah elébe; ő majd tudja, hogyan kell a dolgot elintézni.

...Sajnos, maga Allah sem tudott kellőképpen eligazodni. Igen soká símogatta szép hosszú, ősz szakállát, töprenkedvén. Végre azt mondta:

- Ej, rakjátok bele a Bilmez Alit az első számú mennyországba.

Ez az első mennyország a hét égnek legalsó emelete. Kellemetes egy hely, csak az a baja, hogy nem tudni, milyen. Se sötét, se világos; se hideg, se meleg; se szomorú, se víg; se jó, se rossz; se unalmas, se mulatságos. Az, ami az irodalomban Lindau Pál -, hogy magyar nevet ne említsek. És nem történik benne semmi. A ma olyan, aminő volt a tegnap, s a holnap olyan, aminő a ma.

Bilmez Ali harmadfélszáz esztendeig lakott ezen a helyen. Egy nap új lakó költözött az első mennyországba. Ez mégis valami kis esemény ottan. Az idvezültek körülfojták a vendéget:

- Mi vagy?

- Én borostyánkő-esztergályos voltam Konstantinápolyban, a Valide dzsámi mellett.

A többiek beérték ezzel a válasszal. A folytonos egyhangúság, tetszik tudni, bizonyos apatiába ringatja az embert és minden iránt csökken az érdeklődése. Bilmez Ali azonban - hogy, hogy nem? - tovább kíváncsiskodott:

- És mit esztergáltál a borostyánkőből?

- Csibukszopókákat, apám.

- Csibukszopókákat? Micsoda szerszám az?

- Füstöt inni való.

Bilmez Ali meghökkent.

- Hát isznak még füstöt az emberek odalent? Nem volt nekik elég az én szomorú példám? És hányan szúrják át az orra cimpáján a pipaszárat? Hányat hurcolnak meg számon? Hányat törnek kerékbe?

A borostyánkő-esztergályos, kinek Kehribárdzsi Mehemed volt a neve, igen álmélkodott ezeknek hallatára.

- Uram, nem egészen értem a kérdéseidet, hát nem tudok felelni - szólott. - De azt mondhatom, hogy a világon szörnyű nagy mértékben isszák az emberek a füstöt és aligha vetem el a szűköt, ha azt állítom, hogy minden esztendőben milliionszor milliion okka dohány fog el a föld hátán.

- És nem törnek kerékbe senkit?

- Miért?

- A füstivásért.

- Dehogyan törnek. Sőt az országok urai azokat szeretnék elpusztítani, akik hidegszájúak; mert a dohányfogyasztás a szultánok legnagyobb jövedelme. Íme a mi nagyurunk már tíz esztendeje abból él, hogy a monopóliumot eladta ezeröttszáz esztendőre a franciáknak.

Ezt a beszédet meg a Bilmez Ali nem értette egészen. De homályos, együgyű elméjében mégis föltámadt a jognak ereje.

Hangos szózáttal kiáltott fel Allahhoz a hetedik égbe:

- Uram, velem nagy igazságtalanság történt. Engemet huszonegy éves koromban kerékbe törtek, amiért füstöt ittam. Holott íme az egész világ füstöt iszik. A te nevedre mondom, uram, hogy ez nem járja!

Allah, ki immár jó ideje maga is erősen dohányzott, röstelkedve intett egy piros bugyogós szerecsen angyalkának, hogy vigye a csibukot a trón mögé. (Aznap nem volt több felhő az égen.) És fölidézte az ő fényes színe elejébe a Bilmez Alit.

- Fiam - mondá nékie kegyesen -, ellened csakugyan nagyot vétettek az emberek. De ami megtörtént, az megtörtént. Hogyan szolgáltatassak neked igazságot? Föl akarsz ide jönni a hetedik égbe?

- Uram - szólott a Bilmez Ali -, szíves engedelmeddel ráérek én arra később is. Mondám neked az imént, hogy én huszonegy esztendősen haltam meg. Te viszont a te prófétád, Mohamed által megtanítál bennünket arra, hogy az ember élete, ha se hosszú, se rövid, harminckét esztendő. Én azt a tizenegy évet kérem vissza, amihez még jussom van. Vagyis ez idő szerint nem akarok fölszállani a hetedik égbe, hanem szeretnék lebecsátkozni a földre.

Allah föltolta homlokán a nagy nehéz turbánt és szemöldöke a patyolat után csúszott.

- Bajos dolog ez, fiam, szörnyen bajos dolog! - mondá, akkorát sóhajtva, hogy a szakállá is rezgett bele. Amit te tőlem kívánsz, az a metempsychose dolgai közé tartozik; én pedig, mint igazhívó létedre tudhatod, nem foglalkozom lélekvándoroltatással. De rajtad valóban akkora igazságtalanság esett meg, hogy méltán követelhetsz olyan elégtételt, aminőt magad akarsz. Ügyed iratait tehát kedvező véleményezéssel átteszem, veled együtt, az indiai istenekhez, akik, remélem, mindent el fognak követni a maguk részéről, hogy elég tétessék az igazságnak.

*

Brahma, Visnu és Siva átvizsgálván a Bilmez Ali kázusát, egyet gondolt, aztán elmosolyodott. És abban a pillanatban a szegény török legény individuális léte megszűnt. De Habana szigetén, Manrique A. Lopez ültetvényében, langyos, ezüst gőzöket ringató éjszakán, kibujt a földből egy zsenge dohánypalánta.

A tudósok tudatlanok. Épp az ellenkezőjét hirdetik az igaznak. A növény érez. Sőt egyebet se tesz, csak érez. Egész alkata csupa ideg. Minden sejtjében rezegnek a világ impressziói. Érzéke annyi van, mint nekünk; ha nem több. De az érzékeknek nincsenek határai: a szín, az illat, a zamat, a hang, az érintés valamennyiben egyszerre támaszt izgalmat. És ez az öntudatlan élet édes.

A kis palánta boldogan érezte a déli nap aranyos melegét, a trópusi esők lágy zuhogását, a fehérzubbonyos szerecsen napszámosok énekét; és mikor fölserdült: a szerelem kékjét, mely virágaiban remegett. Fájt neki, mikor virágait leszakították; és fájt neki a halál is. Mert tudta, hogy dicsőség vár reá a halálban: szivar lesz, főséges szivar, valódi Carvajalos, aminőt csak a Degré novellahősei szívtak.

*

A szivarból füst lett. A füstből atomok a levegőben. Láthatatlanok és súlytalanok, alkalmasak arra, hogy vándoroljanak egyik organizmusból a másikba, míg végre letelepsznek valahol, ahol a körülmények a legkedvezőbbek. Az atomok ezeket a legkedvezőbb körülményeket Kovács Istvánban, az egri cisztercita főgimnázium második iskolás deákjában találták meg egy nyári délután. Nem bolygatom többet a tudományt. Úgyis annyi bolondot beszéltem már össze egyhuzamban, hogy minden okos embert meggyőzhettem tudós voltomról. Nem részletezem hát, hogy az atomok hogyan rendezkedtek össze Kovács István agyában predesztinációs erővé. Csak azt említem, hogy Kovács István még azon a délután vett egy csomó Dráma-cigarettát és rágyújtott a licium-bokorban.

Neki is csakhamar három elefánt trombitált a gyomrában, mint egykoron a szegény Bilmez Alinak. És ugyanakkor elétoppant valahonnan egy kegyetlen cisztercita, aki tüstént arra érezte indítva magát, hogy Kovács Istvánnak kiporozza a bugyogóját. De a javíthatatlan Kovács István azontúl is csak folytatta tilos experimentumait, hogy miképpen válik a keserű édessé.

Sőt a gyalázatos Dráma-cigarettáról áttért a tűrhetőbb Hungáriára, majd a Kirre és végül a Szultán-flórra. Sajnos, rajta kapták valamennyi kísérletén; és a Szultán-flór fölfedezésekor kicsapták a gimnáziumból.

Ura atyja, jómódú hevesi földbirtokos, stiftbe adta az istentelent. Kovács István e kellemetlen intézmény bajait ugyancsak dohányfüsttel igyekezett enyhíteni, amiért sok része volt a dunkliban. De végre mégis huszárhadnagy lett belőle s ekkor már senki sem szólt bele a szivarozásába.

Kovács István mindig a legfinomabb Upmanokat és Bockokat szívta. Csodálatos természeti törvény, hogy ez a két nyugati-indiai cég valami titkos nexusban áll az épernay-i nagy pezsgős firmákkal, de sőt a budapesti bérkocsis-ipartársulattal is. Aki Upmant és Bockot szív, szűkséggéppen Mummot iszik és mindig oly sietős dolgai vannak, hogy kénytelen szüntelenül fiakkeren járni.

Érthetőbb ama jeles habanai dohánytermesztők rejtelmes összeköttetése a kairói Dzsanaklisz-testvérekkel, akik a világtörténet legkiválóbb cigarettacsinálói. A Dzsanaklisz-testvérek gyártmányait igen kedvelik szép fehérchselédek is. És itt találom meg a logikai kapcsát annak, hogy Kovács István bolondult a szép fehérchselédekért, akik a Dzsanaklisz-testvérek cigarettáit szívják; sőt olykor azokért is, akik egyáltalán nem szívnak semmit.

Mindez némi költekezéssel járt. A szükséges készpénzről eleinte az öreg úr gondoskodott Heves vármegyében; később pedig Hunyady Mór. De hiába, elkövetkezett az az idő is, mikor a készpénzről már nem gondoskodott senki és ekkor Kovács István hadnagy huszonkét esztendősen korában föbe lőtte magát.

Legénye berohant a puffanásra. A bronztálca szélén egy félig elszítt vastag Upmanflór volt és kemény, fehér hamvából még mindig átlátszó, kék füst karikázott az ég felé.

*

- Itt vagyok, uram - szólt a Bilmez Ali, Allah trónja elé borulva.

A jó flegmatikus török isten szánakozón pillantott rá és szép fehér bajuszát ketté simítván a mennyei csibuk borostyánkőszopókájával, ígyen ítélte igazságosan:

- Fiam, a Kiszmet, a kérlelhetetlen sors, mely ellen én sem rugódozhatok, arra rendelt téged, hogy mindig a dohány legyen a veszted. Emberi törvények szerint most már igazán a pokolba kellene jutnod. De én, dohányos létemre, föl tudom fogni tragikumodat és ezennel beiktatlak téged a hetedik mennyországba.

Azzal intett a mindenható. És legott előrepült két kis pirosszárnyú szerezsen angyal. Az egyik tömött gyémántcsibukot hozott, a másik aranycsipővasban rózsaszín parazsat.

A Bilmez Ali pedig végigheveredett egy puha fehérsejlem felhőkereveten és rágyujtott.

A MESEMONDÓ

I.

Zsombor András uram, Gelej falvának bírása felbiggyesztette orrára a pápaszemet és a tanácsbeliek előtt olvasni kezdte, ami a nagy pecsétetes levélen vagyon:

„Mi, az hatalmas és győzhetetlen császárunk vég Eger várának helytartója és fő gondviselő ura és parancsolója, tekintetes és nagyságos Mahmud Kumurdsi basa.

Adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik, ez levelem rendiben, hogy mivel Gelej községe meg nem fizette az idej adót, kit rája vetettünk: hetvenkét szapu búzát, száz pint vaját, *item* mézet, húsz borjas tehenet és tizenöt mázsa füstölt húst: három nap multával, saját úri személyünkben, fegyvereseinkkel egybe eljövendünk Gelej községébe, hogy az engedetlen falvat, miként első levelünkben ígértük, elpusztítsuk és az harangokat és az hajadon leányzókat magunkkal vigyük.

Datum in arce nostra, die 15 maji anno 1680.

P.S. De ha az az engedetlen falu három nap forgásában megfizeti, mivel tartozik, bántódása nem leszen.

Idem, qui supra.”

- Hát mi pedig nem fizetünk, mert semmivel sem tartozunk! - kiáltott Zsombor András uram, nagyot csapván az öklével a pecsétetes levélre.

- Úgy van! - zúgták rá a tanácsbeliek.

- Az egri basának nincsen jussa a mi adónkat kénye-kedve szerint augeálni! A mi törvényes tizedünknek, robotunknak nincsen az idén egy forint, egy napszám híja. Ez a búza, vaj, méz, tehén, füstölt hús a szultán akarátja és tilalma ellen való zsákmányolás. Reklamálni fogunk ellene a budai főbasához, aki igaz ember, és az ilyes zsványságért a minap is megbüntette a szolnoki béget.

- Helyes! Reklamálunk és protekciót kérünk! - mondá egy hangon a tanács.

- Poroszlai Bálint deák - szólt a bíró - fogjon kend tüstént pennát és írja meg levelünket a budai basához.

- Én írom, érdemes bíró uram - válaszolt Bálint deák -, de annak csak a jó Isten a megmondhatója, ki fog hamarabb járni: az egri basa-e vagy a budai basa?

- Ej, ne szóljon kend olyan dolgokba, amikhez nem tud. Látszik, hogy idegen földön iskolázott ember. Nem kell attól az egri basától mindjárt megijedni. *Pro primo*: nem váltja az be a fenyegetését; *pro secundo*: ha eszébe is jutna, hogy a nyakunkra jöjjön, bizony nem három nap forgásában teszi. A tokaji hegy is könnyebben mozdul, mint az a nagy kövér török. Eszibe se jut neki az indulás, mikor a mi emberünk már rég megjárta Budát és elhozta a főbasa címeres levelét.

- Törökül írjam azt a levelet? - kérdezte Bálint deák.

- Az ám, majd mit mondok! - kiáltott Zsombor András uram. - Ki hallott olyant, hogy a magyar ne magyarul korrespondeáljon a törökkel? De hát kend törökül is tud? Hol tanulta?

- Kint nagy Törökországban, bíró uram.

- No az már igaz, hogy kevés olyan peregrinust láttam, mint amilyen kend. De szaporán szedje elő a papirost, pennát... Én majd diktálok.

II.

Egy hites ember még aznap lóra ült és elindult a levéllel Buda felé. A gelejiek pedig megnyugodtak, mint akiknek rendén a szénájok. Napszállatkor azonban nagy csetepaté támadt a község házánál. Zsombor András uram az egyik kezében rózsabokrétával, a másik kezében finom fehér papirossal Poroszlai Bálint deák elé toppant és vörös volt az orcája a haragtól:

- No megálljon kend, deák uram! Én ezt a virágot, meg ezt a verset a Magda leányom ablakában találtam és a betűvetésen látom, hogy a verset kend írta.

- Biz azt én írtam, bíró uram.

- Hát még nem is tagadja?

- Dehogyan tagadom, sőt örvendek az alkalomnak, hogy végre elmondhatom, ami a szívemen van. Én tisztességes szándékkal vagyok Magda leányasszony iránt és mivel sejtem, hogy ő sem vet meg engem: alázattal megkérem bíró uramtól a kezét.

Zsombor Andrásnak majd leesett az álla e merészség hallatára.

- Mi, micsoda? Megbolondult kend? Vagy nem tudja kend, hogy én vagyok ennek a községnek a legtehetősebb gazdája? És feledi, hogy kend meg csak egy szegény jött-ment peregrinus? Ez igazán hallatlan dolog. A nótárosunk meghal, én, míg új nótárosunk nem kerül, ide fogadok egy vándorló írődeákot, akinek nincs egyebe, mint a pennája a süvege mellett, meg a kobza a hátán és íme ez a szép legény, alig melegedett itt meg, nem átallja a leányomat megkéretni! Kicsoda kend, micsoda kend, hogy ilyet merészel?

- Bíró uram - szólt Bálint deák -, igaz, hogy én földi javak dolgában szegény ember vagyok. De szereztem magamnak tudományt s ez olyan vagyon, amelyet nem emészthet meg tűz, nem harácsolhat el semmi ellenség. Én Pádovában baccalaureus lettem, Bázelen magister, tudok hat nyelven beszélni, értek filozófiához, anatómiához, aritmetikához, asztronómiához, jushoz és...

- Bánom is én - vágott közbe Zsombor András uram. - Egy szó, mint száz: kend csak országfutó peregrinus, hát ne merje a szemét az én leányomra emelni. Lesz különben gondom rá, hogy mielőbb új nótárosra tegyünk szert; akkor aztán fel is út, alá is út kendnek, Isten hírével.

Szólott és a virágot is, a verset is odavágta a pádimentomra, a deák lába elé; azzal nagy haragosan kilépkedett a törvényházból.

III.

Eltelt három nap. A Budára küldött hites embernek még híre-hamva sem volt.

- Sebaj - mondta a tanácsban Zsombor András uram -, van elég idő rácáfolni arra a lusta basára.

Negyednap éjszaka azonban ijedt emberek zörgettek be a bíró ablakán:

- Keljen föl, Zsombor uram! A nyakunkon a török! Most érkezett meg Kövesdről lóhalálában a molnár legényfia és azt hozza hírül, hogy az egri basa már Kövesden van fegyvereseivel. Épp csak pihenni szállt meg a kádinál, aki híres a jó konyhájáról. Ott lakmározik, ott is hál meg és holnap reggel indul Gelej felé. Akkor pedig jaj minékünk!

De már erre megszeppent a bíró is. Összegyűjtötte a tanácsbelieket a törvényházban és éjnek idején tanakodtak, hogy mitévők legyenek? Ha most viszik az adót a basa elébe, az csak jobban fölharagítja a kegyetlen urat. Bizony nincs okosabb tennivaló, mint szekérre rakni a harangokat meg a fehércselédeket és elvinni őket bátorságos helyre. Haj, csakogy katonák nyargalásznak a község határában éjjel-nappal, szökni nem lehet! Ha reggelig nincs itt a lovas ember a budai basa parancsolatával, Isten irtalmazzon minékünk!

... És virrasztani kezdett az érdeemes tanács egy magányos gyertya mellett, fülelvén, hogy nem hallatszik-e lódobogás a nagy utcán. Az asszonyok, a leányok, gyermekek pedig imádkoztak.

Azt észre sem vette senki, hogy Bálint deák eltűnt a községházából.

IV.

Mahmud Kumurdsi basa későnkelő, tunya ember volt. Minekutána jól megvacsorált a kövesdi kádi házában, lefeküdt és nagyot aludt. Magasan járt már a nap az égen, mikor fölébredt. Első dolga volt behivatni a kádit:

- No gondoskodtál-e valami kis reggeliféléről, Kadri efendi?

- Fényes ábrázatú uram - mosolygott nagy kevélyen a kádi -, mogyorón hízott csirkéim vannak, meg egy anyányi bárányom, aki sohse harapott füvet. Tejfel tartottam mindig és olyan a húsa, mint a leesett hó. Tokajból pedig nemrég kaptam egy átalag mászlást is; talán megbocsátja az Isten, ha egy kis próba alá vetjük: különb-e annál, amelyet tavaly méltóztattál az én szegény házamban megkóstolni.

- Derék vendéglátó gazda vagy, Kadri efendi - szólt a basa elégedetten.

Most egy hadnagy lépett a szobába. Kint csörögtek a fegyverek.

- Várjatok sort! - förmedt rá a nagyságos úr. - Csak nem indultok éhgyomorral hadba?

A műlázim alázatosan kisomfordált, Mahmud Kumurdsi pedig szokatlan sietséggel öltözött, hogy mielőbb reggelihez ülhessen a jó konyhát kedvelő kádival.

Igazán fölséges volt ez a reggeli. A mogyorón hízott csirke nagy tisztességet vallott, nemkülönben amaz örök dajkaságon maradt bárány is. Minden tál ötször került az urak elé. Hát még a tokaji bor! A basa önagysága nem győzte magasztalni gazdáját és igen bosszús lett, mikor az udvaron megint valami zaj hallatszott.

- Mondtam már, hogy várjatok sort! - kiáltott a bejövő hadnagyra.

- Nem sarkalni jöttemek, kegyelmes úr! - mondá a kis tiszt félénken. - De itt jár valami furcsa vándor ember, aki azt hirdeti, hogy ő mesemondó és szeretne magas színed elé járulni.

- Mesemondó?

- Az, uram. És azzal kérkedik, hogy ő különb minden más mesemondónál, mivel ő csupa igaz történetet beszél.

- Bocsássátok be! - szólt a basa. - Nincs ugyan sok érkezésem, de azt mégis szeretném tudni, hogy micsoda szerzet ez. A mai világban már kevés a mesemondó; hát még az olyan, aki nem is hazudik!

Egy török deák ruháját viselő ifjú lépett ezután a basa elé és megcsókolván köntösének szélét, illedelmesen várta, hogy szóljanak hozzá.

- Ki vagy te? - kérdezte a basa, jóízűen szopogatván egy csirkecombot.

- Én hat ember vagyok, fényes ábrázatú uram - felelt a jövevény. - Hat nyelven szólok, tizenhat országot jártam be, huszonhat népet ismertem meg és hatszázhatvanhat történetet tudok. De ez a hatszázhatvanhat történet fölér hat annyival, mert mind igaz történet. Minek csináljak én ostoba meséket, mikor a világ forgása a legjobb mesemondó és a legkifogyhatatlanabb is; mert ha milliomm ember milliomm esztendeig beszélne éjjel-nappal, akkor sem fogyasztaná el a világ nagy meséskönyvének milliommodrészét sem. És ha papirossá válnék minden falevél, írónáddá minden fűszál, tintává minden tenger: akkor se lenne tökéletes ez a meséskönyv. Én mondom, csak hatszázhatvanhat történetet tudok, de mégsem irígylem Seherezádét; mert az én történeteimet mind azoktól hallottam, akik forogtak bennök.

A basa mosolygott.

- Egy mesédet meghallgatok, efendi. Jót mondj, de ne hosszút, mert, mint látod, hadba vagyok menendő. Úgyis csak az ebéd derekán járunk még. Fekete kávéig beszélhetsz.

A kádi édesdeden simította végig szép fekete szakállát; ő is nagy kedvelője volt szép históriáknak.

A török ifjú pedig, ki, mint kegyes olvasóim már alkalmasint kitalálták, nem vala más, mint Bálint deák, a basa intésére elhelyezkedett a szőnyeg szélén és miután tisztességtudón meghajlott, így kezdett mesélni:

A NEVETŐ EMBER

Egy hó nyári nap a sztambuli nagy bazár felé mentem. Igen eltikkadtam útközben, hát letelepedtem a vargák utcáján egy kis kávéház elé és jeges narancslevet hozattam. Mellettem egy deres szakállú emberke kuporgott a kereveten és minduntalan jóízűt nevetett magában. Eleinte azt hittem, valami mulatságos történetet olvas; de jobban szemügyre vevén őt, láttam, hogy nincs nála semmi könyv. Majd azt kezdtem sejteni, hogy tán mögöttünk, a kávéházban folynak holmi tréfás beszédek s ezekben gyönyörködik az én szomszédom; de bent nem volt más, csak a szerecsen, ki a tűzhely paraszát piszkálta.

A szürke emberke pedig egyre nagyobbakat kacagott.

Kezdett bántani a kíváncsiság. Mi van itt nevetni való? Alattomos pillantással fürkésztem: mit néz a szomszéd?

Tekintete fölöttébb közönséges, éppenséggel nem mulatságos dolgokon járt. A kávéházzal szemközt egy facipőcsináló, egy varga és egy borbély műhelye volt. Ezt a három boltocskát nézte az én emberem és itt talált minduntalan okot a kacagásra.

Kegyetlenül meresztettem a szememet; de biz én nem láttam semmit, amin nevetni lehetne. A facipőcsináló igen tisztas ábrázatú öreg ember volt és kis csákányával szaporán vagdosta a gyertyánfából a magassarkú talpakat. Egyszer megállt valaki a boltja előtt és facipőt kért.

Szomszédom megint elnevette magát.

A vevő megforgatott vagy húsz pár fasarut. Az magas, ez alacsony, amaz hosszú, emez rövid volt neki.

Az én deres szakállú emberkém mindjobban kacagott; én meg haragudtam: hogy mi van ezen nevetni való?

A vevő végre talált magának való facipőt; de sokallta az árát és nem tudván megalkudni, odább ment. A mester hagyta egy kicsit menni, majd utána kiáltott: - „Jer vissza, uram; legyen a tied, viseld egészséggel.” Az ember most visszatért, fizetett, hóna alá csapta a sarut és Isten hírével odább állt.

A nevető ember majd eldőlt kacagtában. Én pedig szívesen adtam volna egy aranyat, ha megtudhatom: mi az ő jó kedvének az oka.

Csakhamar ugyanilyen dolog történt a vargaműhelyben is. Betért oda egy dervis, cipőt venni. Végigpróbált vagy húsz párt. Egy se volt neki jó. „Szörnyen kényes lábú ember vagyok én!” - mondogatta a vargának. Nagy nehezen aztán mégis előkerült valahonnan egy pár neki való cipő. A dervis soká alkudozott, de nem bírt megegyezni a vargával és odább ment. A mester visszahívta, mire a dervis fizetett, felhúzta új cipőjét és most már igazán távozott, de csak cammogva, mert a kitaposatlan lábbeli alkalmasint szorította.

A kis öreg most még jobban nevetett. Én meg már két aranyat is adtam volna, ha megtudhatom: mi az ő jó kedvének az oka.

Most egy kávé zsákot cipelő teherhordó jött sántikálva a borbélyműhelybe.

- Jaj, mester - szólt, lerúgva lábáról a papucsot -, vágd ki hamar ezt a gonosz tyúkszememet. Úgy fáj az átkozott, hogy ezer csillagot látok.

A borbély ókulárét biggyesztett az orrára és hozzáfogott az operáláshoz. A teherhordó felfelszisszent. Végre, mikor megszabadult a bajtól, egy kis pénzt dobott a borbély tányérába és még mindig bicegve egy kicsit, odább hurcolta kávé zsákját.

Az én szürke emberkém meg ezalatt szüntelenül úgy kacagott, hogy nem bírtam magamat tovább türtőztetni.

- Uram - fordultam szomszédomhoz, udvariasan meghajolva -, bocsássad meg tolakodásomat, de megvallom, igen nagy hálára köteleznél engemet, ha szíveskednél megmondani: mi nevetni valót találsz te ez előttünk történő igen közönséges dolgokban? Egy ember fasarut vásárol s te nevelsz; a második bőrcipőt vesz s te kacagsz; a harmadik kivágatja a tyúkszemét s teneked a könnyeid hullanak a hahotázástól. Szépen kérlek, magyarázd meg ezt nékem.

- Édes örömet! - szólt - vidám a kis öreg barátságosan. - Én azt a véghetetlen nagy emberi gyöngeséget nevetem, hogy mindenkinek mennyi baja van a lábával. Hogy az okos igazhívők bolond módjára facipőt, bőrcipőt keresnek, válogatnak, próbálnak; aztán sántikálnak, sürgős munka közben betérnek a borbélyműhelybe, tyúkszemeket vágatnak, gyötrődnek bele és még pénzt is vetnek a tányérba.

- Most még kevésbé értelek, jó uram!

- Pedig világos a beszédem - mosolygott az öreg bácsi. - Roppant nevetségesnek ítélem, hogy az emberek annyit bajlódnak, vesződnek olyan haszontalan, fölösleges jószággal, aminő a láb.

- De most már igazán egy kukkot sem értek a beszédedből, uram! - szoltam csodálkozva. - Te azt állítod, hogy a láb haszontalan és fölösleges jószág?

- Biz azt, ifjú uram! - nevetett a kis öreg. - Nézz ide!

Azzal kaftánja alól hirtelen előnyújtott két falábat.

Én megilletődtem e nyomorékság láttára; de szomszédom vígan beszélt tovább:

- Hát nincs nekem okom százszor áldani Istent, amiért falábam van? Ládd, kedves uram, én nem vagyok kénytelen vásárolni se fasarut, se cipőt; nem keresgélek, nem próbálgatok lábbelit; a kalmárokkal nem alkudozom és megmarad a pénzem is. Tyúkszem sohse bánt, és másképpen sem fáj a lábam soha. Mikor megyek, nem kell attól tartanom, hogy a kő megüt, a tövis megszúr, akár kavicson, akár sárban, akár hóban, akár vízben járok, nekem mindegy; és náthától sem kell tartanom, mert az én lábbelim nem ázik át soha. Ha kígyóba botlom, nem ijedek meg; kutyától se féltem a lábam ikráját. Ha a feleségem nyelveskedik, mindig van mivel megvernem. Azon se kell sokat tűnődnöm, hogy mivel törjem föl a diót. Ha tűznél ülök: mindig nálam a pizskafa. Mikor pedig már eleget szolgált két lábam: befűtök vele s melegszenek mellette... Ládd uram, ezért nevetem én azokat az embereket, akik a lábokkal vesződnek.

Szólt az öreg és megint nevetett. Én pedig nem szánakoztam többé rajta olyan igen. De a kíváncsiság nem hagyott békén.

- Uram - mondtam neki -, ha már ennyire megoktattál, nem beszélnéd el nekem azt is: miképpen ért ez a szerencsétlenség?

- Micsoda szerencsétlenség?

- Hogy a lábadat elveszítetted.

- Szerencse az, fiatal uram, szerencse! - kiáltott a szürke emberke. - Életemnek legnagyobb szerencséje. Nemcsak azért, mert a faláb, mint bebizonyítottam neked, százszor többet ér az igazinál, de azért is, mert én belőlem ezen a réven lett becsületes és boldog ember. Hozassunk még egy csésze narancslevet és hallgasd meg az én históriámat...

(- De nagyságos basa úr - szakította félbe most Bálint magamagát -, máris sokat beszéltem. Neked nincs érkezésed, hát nem untatlak tovább. Istennek ajánllak és...

- De csak folytasd - vágott a szavába Mahmud Kumurdsi. - Igaz, sietek; de annyi időm még van, hogy meghallgassam a falábú ember történetét. No mondd hát, te emberfiú, szaporán.

Bálint erre illedelmesen meghajlott és így beszélt tovább:)

A SZARKAFÉSZEK

Miután előhozták a csészéket, a szürke kis öreg így kezdett mesélni:

- Én szmirnai születésű vagyok. A nevem Hasszán. Apám vászonkereskedő volt és meglehetősen nagy vagyont hagyott rám. Huszadik évemben jártam, mikor egyszerre kezembe kaptam a szép, drága kelmékkel teli boltot és a pénzes szekrény kulcsát. Nekem addig csak kopott rézgarasok fordultak meg a kezemen. Az arany látása megvakított; és az a gondolat, hogy ez mind az enyim, megbolondított.

Szórni kezdtem a pénzt. Alig fordult egyet a hold: én voltam Szmirna leghíresebb korhelye. Három holdforgás múlva azon vettem magamat észre, hogy a pénzes szekrény üres. „Sebaj - kiáltottam vígan -, a bolt még teli van”. És hozzá fogtam a bolt kiürítéséhez. Potom áron vesztegettem el a drágálátos portékákat s így a bolt csakugyan hamar kiürült. Ekkor már megszeppentem egy kicsit. De eszembe jutott, hogy van még hitelem. „Sebaj - kiáltottam

megint -, a derék kalmárok, az én boldogult apám jó barátai, szívesen adnak nekem portékát, amennyi csak kell”. És másnap megtöltöttem a boltot és újra hozzáfogtam a kiürítéséhez. Ami ismét fölöttébb gyorsan sikerült. Egy nagy dínom-dánom végén aztán arra a tapasztalatra jutottam, hogy nincs egyebem égen-földön egyetlen egy arany nál.

„Sebaj - kiáltottam most is -, van hitelem”. És másnap reggel bátran kopogtattam be a bazárban az ismerős kalmárokhoz, portékát kérni kölcsön. De mindenki kereken visszautasított, mondván, hogy míg meg nem fizetem az adósságomat, nem bíznak rám egy vég gyolcsot sem. Ijedten szaladtam a vászonkereskedők céhének fejéhez, ki apám legjobb barátja volt, és könyörögtem neki, hogy hitelezzen még egyszer.

- Nem úgy verik a cigányt, Hasszán - szólt az öreg keményen. - Én immár régtől óta botránkozva nézem a te gonosz dolgaidat és most látom, hogy csakugyan akasztófára való vagy. Hordd el magad innen és többé ne merd átlépni a bazár küszöbét. Nekünk, becsületes polgároknak, akiket te megkárosítottál, most jussunk volna téged börtönbe hurcoltatni, mint bukott, csalárd kereskedőt. De mi hasznunk belőle, ha száz esztendőre csuknak is be? Takarodj hát, gazfickó és többé ne lássalak a becsületes kalmárok körül settenkedni, mert bizony láncra veretlek.

Elkeseredve ballagtam ki a bazárból. És egyenként bekopogtattam jó, mulató cimboráimhoz, akikkel együtt hágtam a nyakára a sok pénznek. Segítséget kértem tőlük. De mind a szemem közé nevettek és azt mondták, hogy bolond vagyok.

Egész délelőtt kétségbeesetten kószáltam a piacon. Mi tévő legyek? A kalmárságot kivéve, nem tudok semmihez. Kalmár pedig nem lehetek többé. Miből éljek hát ezután? Mesterséget tanulni vén vagyok már. Tudományom nincs. Valóban az éhhalál vár reám, ha ez az utolsó egy arany is elfogy.

Az éhhalál gondolatával egyben igazán meglepett az éhség is. Egy pecsenyesütő boltból jó szag hatott ki. Ej, veszek itt magamnak egy darab ürücombót meg kenyeret. És benyúltam az ingem alá, a nyakamban lógó kis erszény után, melyben az arany volt. De alig oldoztam ki az erszény száját, döbbenve láttam, hogy az aranynak csak hült helye van.

Most aztán már igazán szerettem volna sírva fakadni.

Egyszer elém áll egy feketeszakállas ember és udvariasan meghajolva, egy aranyat nyújt felém:

- Bocsánat, uram, ez az arany a tied.

Álmélkodva néztem az ismeretlenre.

- A tied, vedd csak el - folytatta fekete szakáll. - És egyszersmind, kérlek, ne haragudj meg rám ezért a kis kellemetlenségért. Én ugyanis (most már halkabban beszélt az idegen) az imént kiloptam erszényedből azt az aranyat. De aztán rád ismertem; megláttam, hogy te vagy a jó korhely Hasszán. Gyakran ettem a pecsenyéből, gyakran ittam a borodból, mikor egész utcákat vendégeltél meg. A hálátlanság csúf dolog. Szomorú vagy s az erszényedben nincs több pénz. Sejttem, hogy vége a jó dolgoznak s ez talán az utolsó aranyad. Visszaadom hát és bizony röstellem, hogy elloptam.

Szemem-szám elállt a nagy csodálkozástól.

- Ugyan már hogy lophattad volna el - szóltam -, mikor az ingem alatt, bekötözött erszényben volt. Lehetetlenség az!

- Csekélység! - válaszolt a fekete szakáll fitymáló hangon. - Azaz, hogy másnak talán nehéz, de nekem gyermekjáték. Mert tudd meg, jó Hasszán, én vagyok a Hirsiz Juszuf, másképp a Binel, vagyis Ezerkéz.

Most egy szőke szakállas ember csatlakozott hozzánk.

- Ez pedig - folytatta Binel Juszuf -, az én öcsém, Hirsiz Ali, másképp a Bingöz, vagyis Ezerszem.

És én színről-színre láttam Kis-Ázsia két leghíresebb tolvaját, akikről addig csak regélni hallottam.

- Kedves Hasszán - szólt a Binel Juszuf -, amint mondtam, mi nem egyszer voltunk a te vendégeid gazdag úr korodban. Engedd meg hát, hogy ma mi hívjunk meg tégedet ebédre.

Köszönettel fogadtam a meghívást. Betértünk egy vendéglőbe s a testvérek nagy lakodalmat csaptak a kedvemért. Poharazás közben elmondtam nekik a történetemet. Nem győzték nevetni. Az italtól megoldódott a nyelvem és elpanaszoltam szörnyű aggodalmamat is, hogy miből élek én meg ezután? Kalmár nem lehetek többé. Tudományom nincs. Mesterséget tanulni vén vagyok...

- Ha vén-e? - vágott közbe a Binel Juszuf. - Mestersége válogatja. De főképpen ami mesterséghez kedve és talentuma van az embernek, arra sohse vén. Például volna neked kedved a tolvajmesterséghez? Nincs annál szebb, nemesebb, mulatságosabb mesterség. Folytonos vadászat... Hol mi kergetjük a zsákmányt, hol az emberek kergetnek bennünket... Szüntelen izgalom, tréfa, bohóság. Nos, Hasszán?

- A vadászatot szeretem... - szóltam félénken.

- Akkor a tolvajságot is szereted. Itt a kezem, fiú, csapj bele! Elvállalunk tanítványunknak.

- No csak ne sokat tétovázz - unszolt Bingöz Ali is. - Ha észreveesszük, hogy nincs talentumod a mesterséghez, úgylis elkergetünk.

Hát bíz én fölcsaptam tolvajinasnak. Mindjárt meg is ittuk az áldomást. Ebéd után a Binel Juszuf mindent bőven megfizetett a fogadósnak és sok baksist osztott szét a szolgák között. Hogy a pénzt legott mindeniktől kamatostúl visszaopta, azt talán fölösleges külön említenem.

Délután kísértáltunk az erdőbe hűsölni. Amint a gyepen heverészünk, hát látjuk, hogy egy magas jegenyére nagy csörögve száll boglyas fészkebe a szarka.

- Ez a szarka most költ - mondta a Binel Juszuf.

- Jó tréfa volna kilopni alóla a tojást - nevetett a Bingöz Ali. - Csakhogy ahhoz ember kéne ám.

- Itt az ember! - szólt kevélyen a Binel Juszuf. - Hát fogadjunk, öcsém, száz aranyba, hogy én tüstént lehozom mind a hat tojást.

- De a szarkát nem riasztod el?

- Már hogy riasztanám? Hiszen az a virtus, hogy nagyobb tolvaj legyek a szarkánál is!

- No lássuk. Áll a fogadás.

A Binel Juszuf nagy halkkal fölmászott a jegenyefára. Aztán szép csöndesen lyukat vágott kisével a fészek fenekébe, egyenkint kiszedte a résen a tojásokat, kebelébe rejtette és ügyesen lebecsátkozott a földre. A semmit nem sejtő szarka pedig csak hűségesen költött tovább.

- No, bátyám, te igazán nagy tolvaj vagy - szólt a Bingöz Ali. - Megérdemled a száz aranyat. De a tolvajok királyának vallanálak és a száz aranyat megszerezném még ötszázzal, ha azt a csodát is meg tudnád tenni, hogy azt a hat tojást azonmód visszalopd a szarka alá.

- Csak az kell? - mondá a Binel Juszuf. - Mindjárt meglesz az is.

Azzal visszatért a fához és megint nagy óvatosan fölfelé kapaszkodott.

A Bingöz Ali most mosolyogva fordult hozzám:

- Hasszán, te most mindjárt olyan komédiát fogsz látni, aminőt még nem pipált a világ. Én lelopom a bátyám két lábáról a harisnyát.

Azzal nesztelenül és hajlékonyan, mint a kígyó, utána mászott. A Binel Juszuf minden figyelmét a fészerekre és a madárra irányozta kúszás közben. Öccse csakhamar utolérte és hihetetlen ügyesen levonta a papucsát. Most a bátya lábán már csak az igen bő sárga szattyánbőr harisnya volt. A Bingöz Ali ezt is egymásután lelopta és visszahúzta a papucsot bátyja lábára. Mire a tolvaj szép csínján visszarakta a tojásokat a fészek nyílásán a szarka alá, az Ezerszem már mellettem volt és kacagott a jó tréfán.

Csakhamar leért a jegenyefáról az Ezerkéz is és büszkén mondta:

- No, ide azzal a hatszáz arannyal, öcsém! És hajolj meg előttem, mert most már csakugyan én vagyok a tolvajok királya.

- Azaz, hogy ügyetlen csaló vagy, édes bátyám! - nevetett a Bingöz Ali. - Nem loptad te vissza azt a hat tojást a szarka alá, hanem szépen belecsúszattad a harisnyád bő szárába. Hármát a jobba, hármát a balba!... Láttam!

- Ejnye, te hazug! - kiáltott a Binel Juszuf méltatlankodva és meg akarta mutatni, hogy nincs az ő harisnyája szárában semmi.

Akkor látta csak elképedve, hogy a mezítelen lábán van a papucs. A Bingöz Ali pedig kacagva vette elő a zsebéből a sárga szattyánbőr harisnyát.

- Uram és mesterem vagy! - szólt most Binel Juszuf és megcsókolta öccse köntösének a szélét.

Hát én? Sóbálvánnyá meredtem az álmélkodástól s mikor végre szóhoz tudtam jutni, csak annyit mondtam:

- Isten hozzatok, uraim! Én békességgel megválok tőletek, mert nem vagyok méltó, hogy tanítványotoknak valljam magamat. De különben is látom, hogy ez a dicső mesterség nekem nem való. Gyöngé vagyok rá. Ha ezer évig élek, sem tanulom meg ezredrészét sem annak, amit ti tudtok. Hát Istennek ajánllak benneteket.

Így beszéltem és visszatértem a városba.

(- Bocsánatot kérek, nagyságos basa úr - szólt most megint Bálint -, de én bizony egy kicsit hosszú lére találtam eresztetni a dolgot. Pedig te sietsz. Köszönöm hát szíves jóvoltodat és...

- De csak maradj - mordult föl a basa. - Sőt el sem eresztelek, míg el nem mondtad a falábú ember történetét. Ez csak a szarkafészek volt. A falábú emberrel még adós vagy. No csak ki vele? Hogy vesztette el a lábát az az ember?

- Uram, te parancsolsz - mondá Bálint deák. - De ne vesd rám, ha megkéstél hivatalodban.

- Az az én gondom. Beszélj csak tovább.

Bálint erre fejet hajtott és így folytatta:)

A HOLDSUGÁR-LAJTORJA

Visszatértem a városba, mesélt tovább a falábú öreg. Este lett, szép holdas este. Soká kóboroltam az üres utcákon és elgondoltam magamban, hogy mégis csak szép mesterség az a tolvajmesterség; kár volna végképp letenni róla. Elvégre is nem szükség az embernek oly halhatatlan mesternek lenni, mint aminő a Bingöz Ali meg a Binél Juszuf; és mégis boldogulhat. Sőt fölösleges is az olyan szertelen nagy ügyesség. Nem szarkákat akarok én meglopni, hanem gondatlan embereket, ami sokkal könnyebb dolog.

És tüstént kívánság is támadt bennem, hogy ezt a dolgot legott megpróbáljam. Az vitt kísértetbe, hogy Szmirna leggazdagabb ötvösének, az örmény Csibukdsiánnak háza mellett épp egy új ház volt épülőben. A kőművesek állványaira fölmásзва, átkapaszkodhatok a Csibukdsián háza födelére. Ott meghúzódok s mikor észreveszem, hogy bent már mindenki alszik, a padlásajtón belopódzom, felverem az ötvös szekrényét, megrakom minden zsebemet drágakövel, aztán, amint jöttem, lecsúszok a kőművesek szálfáin.

Nagy nehezen fölbalódtam az ötvös háza födelére. Igen szédült a fejem, mert a ház magas volt, a hold pedig szinte nappali világosságot árasztott s lent láttam az utcának minden követ. Lélegzetemet visszafojtva lapultam meg a padlásajtónál és hallgatóztam: vajon ébren vannak-e még az örménynél.

Ébren voltak. Csibukdsián igen hangosan beszélt valamit, nyilván a feleségének, mert néha asszonyi szózat is vágott közbe. Az ajtóra nyomva füleimet, mindent tisztán hallhattam.

- Bizony, lelkem, nem is a kalmárságból gazdagodtam én meg - szólt az örmény vastag hangja -, hanem a tolvajságból.

- És ezt nem szégyelled, te ember? - sopánkodott az asszony.

- Szégyelném, ha csak olyan közönséges tolvaj lettem volna - válaszolt Csibukdsián. - De tudd meg: én jótévő dzsinnektől nyertem a hatalmat, hogy a világ legnagyobb tolvaja lehessek.

- Hát hogy kerültél te össze a dzsinnekkal?

- Azt is megmondom. Egyszer a tenger partján ólompalackot találtam, olyan ólompalackot, amelybe még Ábrahám apánk dzsinneket zárt. Én feltörvén a pecsétet, kiszabadítottam a dzsinneket, akik aztán háládatosságból megtanítottak, hogyan lehet a holdsugarat lajtorja gyanánt használni.

- Lajtorja gyanánt? - álmélkodott az örményné.

- A bizony. Hisz épp az volt az egész szerencsém nyitja. Mert én, fiam, a holdsugáron úgy járok, mint más ember a garádicson, sőt ami több, repülök rajta. Így fosztottam ki a szultán sztambuli kincses tornyát is. A holdsugáron fölmentem a legfelső ablakába, amelyen már nincs rostély és összeharácsoltam vagy két zsák gyémántot.

- Aztán hogy jöttél le?

- Ugyancsak a holdsugáron.

Ezeket a beszédeket én úgy nyeltem, mint a legédesebb mézes kolbászt.

- De hát hogy van az, hogy ezt a holdsugáron járást csak te magad tudod? - kérdezte az asszony.

- Mert a bűbajos ígéket csak nekem mondták meg a háládatos dzsinnek - felelt Csibukdsián. - Minden ezeken az ígéken fordul meg. Aki ezt a két ígét tudja, járhat a holdsugáron le és föl.

- És ugyan micsoda az a két ige? - kíváncsiskodott az örményné.

- No, neked megmondom öregem. Úgyse veszem többé hasznát, mert eleget loptam össze világéletemben.

Soha hiúz nem hegyezte úgy a fülét, mint én a háztetőn.

- A dolog egyszerű. Aki föl akar menni valahova, a holdsugárba áll és kiterjesztett karokkal ezt mondja háromszor: *Bundám sundám*. Legott fölemelkedik, mint a pehely a szellőben és oda megy, ahova akar. Ha pedig lekívánczik a magasból, kiterjesztett karokkal csak ezt mondja háromszor: *Sundám bundám*. Aztán elereszti magát és oly enyhén száll le a mélységbe, mintha angyalok hordoznák a tenyerökön.

Most elhallgatott az örmény. Bennem rögtön kimondhatatlan vágyódás támadt, hogy ezt a csodát én is megcselekedjem. A hold épp rám sütött. Kiterjesztettem karomat és nagy áhítatosan háromszor elmondtam: *Sundám bundám*, aztán háttal neki támaszkodtam a pusztalevegőnek.

Írtózatosat estem. Darabokra törött mind a két lábam. Ott hevertem az utcán véremben, jajgatva; és mindjárt nyílt a ház ajtaja s kijött az örmény lámpással, utána pedig az egész családja.

- Ó te balgatag tolvaj! - szólt fölőlem hajolva Csibukdsián. - Az mégsem volt a szándékom, hogy ilyen pórul járj. De tudd meg, te boldogtalan, hogy mikor a házam födelére másztál, megláttalak s azt gondoltam, ez az ostoba mese lesz a legkönnyebb mód megszabadulnom tőled. Bizony nem kívántam, hogy így összetörd magadat. Ez leckének sok is. Épp azért a házamba fogadlak, te szegény; és gyógyíttatlak, ápoltatlak emberségesen.

Így tettem én szert erre a két falábra, jó ifjú úr. És mondom, ez volt az életemnek legnagyobb szerencséje, mert ezen a réven lett belőlem becsületes és boldog ember. Az Isten áldja meg azt a derék, jámbor örményt, az én jótevőmet. Neki köszönöm azt is, hogy megsegített a kárbunkulusszemű kígyó. Mert hiába, az igazi megsegítőm mégis csak a kárbunkulusszemű kígyó volt.

(- Bocsánat, nagyságos basa úr... Rohan az idő... Nézd, a nap már nyugvóra hajlik... El találsz késni...

- Ne félj semmit... Hallani akarom, mit csinált az a kárbunkulusszemű kígyó.

- Uram, a te akaratodnak nagy az ereje.)

A KÁRBUNKULUSSZEMŰ KÍGYÓ

Hát a falábú Hasszán így beszélt tovább:

Csibukdsián, az emberséges örmény, minekutána görög orvosok meggyógyítottak, vett nekem két jó falábat és adott huszonöt aranyat, mondván: „No, édes fiam, most eredj Isten hírével és légy becsületes ember”.

Én pedig mentem és első dolgom volt hajóra kapni, hogy Isztambulba vitorlázzak. Mert azt okosan felfogtam, hogy Szmírnában úgy sincs többet maradásom. Kalmár nem lehetek ott; minden sarokból hitelező les rám. Megyek hát szerencsét próbálni a nagyvárosba, ahol egy lélek sem ismer.

Nem mondom el neked, derék ifjú úr, mit szenvedtem, a hosszú tengeri útból; bár az is igen említésreméltó volna. Elég az hozzá, megérkeztem Isztambulba és első dolgom volt az Ája Szófia, ama világhíres mecset felé sietni, hogy hálákat adjak a vízi veszedelmekből való szerencsés szabadulásomért.

Amint megyek az At mejdanon, a falábam felrúg valamit a porból. Nézem: hát egy nagy karmazsin selyem erszény. Fölemelem: hát igen nehéz. Kioldozom: hát teli van arannyal. „No, falábú Hasszán - mondok -, te ugyan szerencsés egy ember vagy. De illik megtudnod: mennyi a szerencséd. Mert minden arany egy szerencse.”

Lekuporodtam az árnyékba egy kút mellett és édesdeden számolgatni kezdtem az aranyaimat. Épp ezer volt. Tehát engemet ezer szerencse ért. Sőt több. Mert íme, az erszény legfenekén volt egy igen remek, drágalátos gyűrű is; kígyót ábrázolt; és ennek a kígyónak kárbunkulusból volt a szeme.

Legott az ujjamra húztam a gyűrűt és gyönyörködve nézegettem. Egyszerre azt vettem észre, hogy a kis aranykígyó reám mereszti mind a két kárbunkulus szemét. Igéző pillantása volt ennek a két beszédes szemnek; nem bírtam többé elfordítani róla tekintetemet és tüstént meg is értettem, mit akar nekem mondani.

- Hasszán, Hasszán - szólt a két fényes szemecske feddőleg -, hogy merted te az ujjadra húzni ezt a gyűrűt? Hát a tied ez a gyűrű? Bizony nem a tied, hanem azé, aki elveszítette az erszényt. Elfeledted már, mit mondott neked a jó Csibukdsián? „Légy becsületes ember.” Barátom, hallgasd meg azt az intést szíved szerint. Vagy elfeledted már, hogy eddig csak azért szakadt rád annyi baj, mert gazember voltál? Hasszán, szegény Hasszán, nem elégtetted még meg a szerencsétlenséget? Több is kell? A lábad után bizony a kezedre kerül a sor. Mert a tolvajnak levágják a kezét. Te pedig tolvaj vagy, ha a más jószágát megtartod. A faláb még csak megjárja; de a fakéz, fiam, semmire sem való: kenyeret sem tudsz törni vele. Légy hát becsületes ember, szegény falábú Hasszán.

Így beszélt a kárbunkulusszemű kis aranykígyó és igen a szívemhez hatott a szava. Hogy pedig kísértetbe ne vihesen többet a gonosz: legott síppal, dobbal hirdető tellálok jöttek a piacra és kikiáltották: „Ma reggel a bazárból az At mejdanig vívő úton Daud kármányországbeli kalmár elveszített egy karmazsin selyem erszényt; ezer arany volt benne. Száz aranyat fizet a becsületes embernek, aki a jószágát visszaadja.”

- Száz arany is szép pénz - gondoltam magamban -, és többet ér a lopott ezernél, mert igaz úton jutottam hozzá.

Tüstént visszatettem a kárbunkulusszemű kígyót az aranyak közé és siettem a kádi elébe:

- Uram, hozom a Daud kármányországbeli kalmár erszényét. És kérem az én száz aranyamat.

- Derék ember vagy, te falábú - szólt a kádi. - Hívjátok ide Daud kármányt.

A kármány csakhamar előjött és nagy örömmel örvendezett a karmazsin erszény látásán. Megszámlálta aranyait; reátalált a kárbunkulusszemű kígyóra is.

Én pedig tartottam a markomat, hogy belepotyogjon a száz arany.

De az a cudar fekete kármány gonosz, álnok ember volt.

- Ne tartsd a markodat, te falábú zsivány! - így förmedt rám. - Nem száz arany dukál neked, hanem száz bot. Mert ebben az erszényben nem egy kárbunkulusszemű kígyóforma gyűrű volt, hanem kettő. Hol a másik? Mert én csak egyet látok. Uram, kádi, ez a kutyafulú ellopta az én másik drágalátos gyűrűmet!

Rögtön láttam, micsoda gazságot forral az az istentelen. El akarja tőlem vitatni az én becsülettel megérdemlett száz aranyamat; azért hazudja, hogy másik gyűrű is volt az erszényben.

És, Istennek hála, a bölcs kádi is egyszeriben megismerte a kármány gyalázatos kajánságát. Éreztem, hogy szeme biztatóan és szeretettel néz rám.

- Falábú Hasszán -, szólt hozzám -, meg mersz esküdni, hogy az erszényben csak ez az egy gyűrű volt?

- Meg én, kádi uram.

- No hát esküdjél meg.

És megesketett. Annak utána pedig a gonosz kármányhoz fordult:

- Kalmár, te becsületes ember vagy, hát nem kételkedhetek a szavadban, és azt sem hihetem rólad, hogy olyan jószágot akarsz magadnak, ami nem a tied. Te azt mondod, hogy a te erszényedben ezer arany és két kárbunkulusszemű kígyóforma gyűrű volt. Ebben az erszényben csak egy gyűrű van. Tehát nem ez a tied. Javaslom, kiáltasd ki megint a tellálokkal a te erszényedet; hátha megkerül. Ami pedig téged illet, falábú Hasszán: ez a gazdátlan erszény a bennevalókkal együtt a tied. Tíz esztendeje múlt, hogy valaki ilyen veszteségről panaszkodott. Hát Isten és ember előtt a te tulajdonod ez a kincs. Most pedig menjetek békességgel.

A gonosz Daud kármány a szakállát tépte; én pedig megcsókoltam a bölcs kádi kezét s boldogan siettem el gazdagságommal. Ez a becsülettel szerzett ezer arany lett aztán az én boldogságom forrása; de mégse lett volna belőlem az, aki vagyok, ha nincs az a félszemű dervis, aki minden reggel kilenc egeret tanított táncolni...

(- Uram - szakította magát félbe Bálint deák -, nézd, már alkonyodik és neked nagy dolgod van még ma a fegyvereseiddel...

- Ne fájjon a te fejed az enyém helyett - szólt a basa nagy füstöt eregetve csibukjából. - Úgy-e, Kadri efendi? Ha már benne vagyok a késedelemben, legalább tudni akarom, mi a manónak tanított az a félszemű dervis minden reggel kilenc egeret táncolni.

- Nagyságos úr, te kívánod...)

A DERVIS KILENC EGERE

- Ez igen különös egy történet - folytatta falábú Hasszán. - Ha tetszik, sír, ha tetszik nevet az ember rajta...

A deák azonban nem beszélhetett tovább, mert a kis hadnagy berontott a szobába:

- Kegyelmes uram, a geleji bíró van itt tizenkettőmagával.

- Hát vigye őt az ördög tizenkettőmagával! - kiáltott a basa mérgesen. - Azaz, hogy csukasd el a semmirevalókat. Hogy mernek ide jönni, mikor én akarok hozzájuk menni?

- Kegyelmes basa -, szepegett a mulázim -, a budai basától hoznak parancsolatot és egy szpáhikapitány is van velök.

- No, akkor hát csak jöjjenek be -, szólt Mahmud Kumurdsi és rosszat sejtve ráncolta össze a szemöldökét.

Zsombor András uram a gelejiek élén nagy furfangos alázatossággal járult a hatalmas úr elébe és átnyújtott neki egy öreg pecsétes levelet.

Fölöttébb furcsa dolgok lehettek ebben a levélben, mert a basa ő kegyelmessége elsápadt és kietlen dühvel kiáltotta:

- Hát te panasz tettél reám, vén gazember! No, ezt még megkeserülöd! Mert ez egyszer ugyan...

De az ajtóból a szavába vágott a szpáhikapitány, törökül szólván:

- Fényes ábrázatú úr, Abdurrahmán basa meghagyta nekem, hogy azonnal kérjem el a kardodat kellő tisztelettel, ha ezeket az embereket tovább zaklatod. Megparancsolta azt is, hogy akárhol érlek, kísérjelek vissza Egerbe, és ha egy szóval ellenkezel, megmutassam tisztjeidnek és fegyvereseidnek ezt a másik levelet, amelyben az van, hogy ne a te szavadra hallgassanak ezután. Már fölnyergeltettem a lovadat. Ha neked is úgy tetszik, éjféltre a váradban lehetünk...

- Menjünk - szólt Mehemed Kumurdsi és dühösen harapdálta az ajkát.

El se búcsúzott a káditól, nem is hálálkodott a mogyorón hízott csirkéért. Egy-két perc múlva csörögve robogott ki Kövesdről a török csapat.

Bálint deák soká nézte a leáldozó nap fényében pirosuló porfelleget.

- Szerencse - dörmögte magában -, mert akármi legyen, ha tudom, miért tanította táncolni a félszemű dervis a kilenc egeret. Arról már nem szól a régi francia fabliau-k könyve.

V.

Ennekutána lakodalomra illenék meghívnom az én kedves olvasóimat, Poroszlai Bálint gejei nótáros uram és Zsombor Ilona leányasszony lakodalmára. Mert azt bizonyosan ki tetszettek találni, hogy ettőlfogva a kevély bíró úr már nem ítélte a deákot olyan sehonnai országfutónak. De mivelhogy ezek a följegyzésre érdemes dolgok idestova kétszázötvenöt esztendeje történtek, a lakodalomnak nélkülünk kell megesnie.

Pedig most is emlegetik azt a hetedhét országra szóló gejei lakzit. Csak leves tizenháromféle volt, a cigányok meg egy mázsa gyantát fogyasztottak el.

Rég elhangzottak azok a nóták... Talán csak a szellő tudja még, amint végigsóhajt a borsodi rónán a Tisza felé, besüppedt, ismeretlen sírok fölött kalászkokat ringatva.

A TULIPÁNOS KERT VAGY EGY IGAZHÍVŐ KÖLTŐ ÉLETE ÉS HALÁLA

Megint csak azon kezdem, kedves bárányaim, hogy van a világon egy nagy ország: a szultán birodalma. Van ebben a nagy országban egy nagy város: Isztambul. Van ennek a nagy városnak egy nagy mecsetje: a Bajazid dzsámi. Van ennek a nagy mecsetnek egy nagy udvara: a galambvásár. Van ezen az udvaron egy nagy ház: a medresze. Van ebben a nagy házban kilencszázkilencvenkilenc kis szoba, melyben lakik kilencszázkilencvenkilenc jámbor szofta. És e közül a kilencszázkilencvenkilenc szofta közül háromszázharminchármat Mehemednek hívnak.

Az igazhitű istenes tudákosságot magukba szedő derék ifjak közül pedig azért hívnak ennyit Mehemednek, mert az áldott próféta tisztos neve örök boldogságot ad és gyomorfájás ellen is jó.

Vala pedig e kilencszázkilencvenkilenc derék ifjú között a legkitűnőbb tanuló bizonyos Mehemed efendi; és a legtökkelütöttebb számár deák is bizonyos Mehemed efendi.

Az okos Mehemed efendiről azt mondták a tudós hodzsák és ulémák, a tanítómesterek, hogy okvetlenül sejk-ül-iszlám léssen belőle valamikor; mert szertelen nagy az ő tudománya.

Az ostoba Mehemed efendiről pedig azt mondták a tudós hodzsák és ulémák, a tanítómesterek, hogy okvetetlenül csizmatisztító léssen belőle valamikor; mert szertelen nagy az ő oktondisága.

Az okos Mehemed efendi cingár, ösztövére fekete legényke volt. Az orcája sárga és fonnyadt, mint a szotyós körtvély. A teste pedig oly gyöngye, hogy szinte összeroskadt a prémes kaftán súlya alatt. És nyavalyás, göthös vala az egész szegény fiú. Mindig köhögött s a köhögése úgy kongott, mint mikor a koporsóra hull a göröngy.

Az ostoba Mehemed efendi ellenben négy tagba szakadt nagy mihaszna, veres, szeplős fickó volt. Az orcája piros és gömbölyű, mint a gránátalma. És oly hihetetlen, cudar erő lakozék két izmos karjában, hogy reggelire acélpatkókat tördöshetett volna vajasperec helyett, ha tudniillik a szoftáknak reggelire egyáltalán adnának tördösnivaló vajasperecet. Ez a jó vasgyúró nem köhögött soha, de annál többet korgott a hasa; mert szeretett egy ültőhelyében megenni egy fél birkát, amely mulatság szoftáknak nemigen adatik a medresze konyháján.

Valának pedig az okos Mehemed efendi és az ostoba Mehemed efendi igen jó barátok.

Lefeküvők pedig egy rossz nap az okos Mehemed efendi az ő kis szobájában a birkabőrre és föl sem kele többé. És mondá az ő szerelmes pajtásának, az ostoba Mehemed efendinek:

- Mehemed efendi, én mostan meghalok. És reád testálom mindenemet, amim vagyon. Hát biz én nem vagyok valami gazdag. A polcon az a hét könyv, amelyben benne van a világ minden bölcsessége, nem az enyim, hanem a medreszéé. És nem az enyim a kaftánom sem, mert az is a vakuf tulajdona. De enyim ez a birkabőr, az én ágyam. Legyen a tied.

(„Ha legalább még benne volna a birka!” - gondolta magában az ostoba Mehemed efendi nagy búsan.)

Az okos Mehemed efendi pedig tovább beszélt:

- És tied az is, ami a birkabőr alatt van. Ha meghaltam és kivittek innen, emeld föl a birkabőrt és találsz a pádimentomban egy korhadtt, négyoszloptos deszkát. A késed hegyével könnyen

kipattanthatod. Üreg van alatta s ebben az üregben egy jeles tulipántos kertet találsz. Ezeregy ékes tulipán kínálkozik benne a virágok kedvelőinek. Legyen az is a tied. De nem beszélek többet, mert, amint mondtam, én mostan meghalok, az a dolgom.

Szólt az okos Mehemed efendi és csakugyan tüstént elvégezte a maga dolgát: meghalt. Még az estefelé megmosták, felöltöztették és kiszaladtak vele a temetőbe, fejjel előre vivén koporsójában. A dervisek rongyos kaftánban baktattak mellette és vastag torokhangon énekelték: „La illáh, il alláha, Muhammadún ve rezul ül-lah!”

Minekutána pedig lent a sírban a gyóntató angyalok általvették volna az okos Mehemed efendit, az ostoba Mehemed efendi elment a kis szobába, fölemelte a birkabőrt, kipattantotta a korhadtnégyyszögletes deszkát a pádimentomból és kíváncsian pillantott le az üregbe, hogy ugyan milyen hát az a jeles tulipántos kert.

Nem dícsérem magamat, emberséges hallgatóim; hiszen úgyis tudjátok, hogy beszéd dolgában nem vagyok rosszabb a némánál. De azt mégsem tudom méltóképpen megmondani néktek, hogy mekkora volt az ostoba Mehemed efendi csalódása.

Mert ezeregy tulipán helyett csak egy ezeregy oldalas könyvet talált az üreg fenekén. És a könyvnek minden oldalára vala írva egy gazel, igen szép neszki-betűkkel. A könyvhöz enyvezett nagy papirosra pedig apró rika’ a írású sorocskák elmondák, hogy miről szól az ezeregy gazel.

Mindenik más-más dologról szólt: és nincsen olyan portéka égen, földön és pokolban, aminek itt ne lett volna meg a maga gazele.

Allah, az angyalok, a szentek és a próféták, az igazhit, a pogányság, a keresztyénség, a zsidóság, a hadverő padisáhok és a bélpoklos koldusok, az erdő, a mező, a kert, a tenger, a tudománynak különböző ágazatai az orvosmesterségtől a köröm formájából való jóslásig, a férfiak és az asszonyok, a vének és az ifjak, a négylábú állatok, a madarak, a halak és minden egyéb teremtetések, a sárkánykigyótól a tojásból ki nem kelt szúnyogig, az ércek, a kövek, a kláris, a gyöngy, a füvek, a fák, a virágok, a tenger alatt növő bolondgombák, a jó, a rossz, a szerelem, a gyűlölség, az éhség, a teli has, a nyavalyák, a kísértetek, a bátorság, a gyávaság, a győzelem, a kudarc, a mesterségeknek minden nemei a rubintköszörüléstől a bocskorcsinálásig, a pecsétmetszéstől a spongyahalászásig, a versköltés, a hóhérság, a pecsenyesütés, a tolvajság, a hadvezérség, a szépírás művészete, a hajózás, az algebra, a vadászsólymok kitanítása, a csillagvizsgálás, a jó fekete tinta készítése, lélekidézés, a bíraskodás, a szezámragos pogácsa, a borotválkozás, a halál és az ördög - mindeniknek megvala a maga gazele ebben a tulipántos kertben, melynek kapuja fölött, azaz a könyvnek tábláján, gyönyörű ta’alik írással ékeskedék ez a név: *Laleisztán*.

És minden gazel alá oda vala írva: „Csinálta a legszegényebb ember, Mehemed; Allah irgalmazzon neki.”

Mondá pedig magában az ostoba Mehemed:

- Nagy számár volt az az okos Mehemed, hogy ennyi verset gyártott össze. Mert nagy számár az, aki verset gyárt és koptatja a körmét, holott végigheveredhetne egy piha divánon és azzal mulathatna, hogy nem gondolkozik. Mert gondolkozni a legnehezebb és a legfölségesebb munka.

És ekkor igen okos dolgot monda az ostoba Mehemed.

Történt pedig, hogy hodzsa Szulejmán efendi, aki a medreszében a poézis, a számvetés, a csillagvizsgálás és az orvostudomány tanítómestere volt, egy nap szerencsétlenül járt. Hal szálkája akadván a torkán, meghalálozott: azaz, hogy csak kezdett meghalálozni, mert mikor a fél lába már az Alsirát hídján volt, egy könyörületes ököl hátba vágta és a halszálka kiugrott a torkából. Mire a hodzsa Szulejmán efendi visszavonta lábát az Alsirát hídjáról és ismét belépett ebbe a szomorú földi világba.

Nagy örömmel örvendezék erre a kilencszázkilencvennyolc szofta. Azért valának ily kevesen, mert az okos Mehemed már nem volt közöttük. És megegyeztenek, hogy ezt a ritka szerencsés történetet örökkévaló hírűvé kell tenni egy remek gazellel. És leült gazelt írni kilencszázkilencvenhét szofta. Azért ily kevesen, mert az ostoba Mehemed efendi nem írt; hanem fogta ama jeles, ritka *Laleiszlánt* és a lajstromban kikereste ezt a szót: *halszálka*. Nem is vala nagyon nehéz megtalálnia, mert ábécé rendben sorakoztak a gazelek nevei. A halszálka mellett pedig volt egy szám 743; ami jelentette, hogy a könyvnek hányadik oldalán van a gazel, mely az igazhívók torkán akadt halszálka szerencsés kiköphögéséről zengedez.

Minekutána ez a megtalálás ilyen gyönyörűen sikerült, írónadat, tintát meg papírost vón az ostoba Mehemed efendi és a becsületes, tiszta helyesírás ellen való egynémely csekély vétséggekkel lefirkantotta a szálkás gazelt, nem mulasztván el alája kanyarítani: „Csinálta a legszegényebb ember, Mehemed; Allah irgalmazzon néki!”

Ebben pedig nem volt semmi hazugság. És kutyafulü örmény, aki azt meri mondani, hogy ebben hazugság legyen.

A kilencszázkilencvennyolc gazel közül ez az egy ítéltetett a legjobbnak; és az igazlelkű szofták, kiket a becsület erős madzaga visszarántott az irígység pimasz örvényének széléről, egy szózatall mondák:

- Íme, mégis az ostoba Mehemed efendi a legokosabb közöttünk, és legyen az ő neve ezentúl okos Mehemed efendi.

Mikor pedig kellő tisztelettel eléje terjesztették az ünnepi versezetet a halszálka gyilkos karjaiból kimenekült hodzsa Szulejmán efendinek, a tudós férfiú felbiggyeszté orrára az okulárét, és elolvastván a gazelt, így szólott:

- Nagy költő és nagy számár vagy, emberséges Mehemed efendi. Két jeles tulajdonságod azonban nem ellensége egymásnak, mert minden költő számár. Íme Sza'adi, a *Gülisztán* csinálója, nem tudta volna megmondani, hogy a holdbeli emberek között a kék vagy fekete szeműek vannak-e nagyobb számmal. Hafiz megakad, ha azt kérdezem tőle, hogy micsoda numerus kerül ki, ha tizenegy almát elosztok három babszemmel s az egészet megsokszorozom százegy kecskekörömmel. Hariri pedig szégyenbe marad, ha faggatom: micsoda nyavalyái lehetnek az embernek hetven esztendővel a születése előtt. Vagyis a költők csak annyit konyítanak a tudományhoz, mint a cinege a beretváláshoz. Szóval számarak. De azért jeles emberek ám az ő számárságukban. Mert viszont az ő mesterségükben csak kontár a legtudósabb férfiú is. Ezért meg kell becsülnünk őket s ezért mondom, hogy ezer esztendeig éljen a rózsamézzel bélelt lelkű Mehemed efendi.

Így keveredett nagy költő hírébe az ostoba, avagy immár okos Mehemed efendi.

ÉN, bárányaim, öreg mesemondó vagyok már. Régi nótát fújok. Mindig előre megmondom, mit akarok és nem értek ahhoz az újmódi mesterséghez, amely azzal tündöklök, hogy minden csak a mese utolján sül ki és az istenfélő hallgatók mindvégig egy kukkot sem értenek a beszédből, sőt még azt sem tudják, fiú-e vagy lány, akinek a históriájára áhítatosan fülelnek.

Mivel én már ilyen világos beszédű vén együgyűség vagyok, közületek még a leggyöngébb elméjük is kitalálják: miképpen lőn ez a derék Mehemed efendi az igazhit birodalmának legnagyobb költőjévé.

Ha a nagyvezírnék eltörött a legkedvesebb csibukszopókája, beletekintett a *Lalelisztán* lajstromába és kikereste ezt a titulust: borostyánkő halála. Ha a szultán legkedvesebb feleségének megdöglött a legkedvesebb papagája, kiböngészte: melyik ének szól néhai papagájáról.

Ha a padisáh, a mi urunk, tyúkszemét vágatott, előkereste a tyúkszemét. Ha emberölő hatalmas fejedelmünk csatát veszített: felkutatta a vereséges gazelt. Ha új trónörökös született, vagy ha világbíró szultánunknak a legderekabb berber kancája megellett, sürgősen vadászatot indított a világrajövést dicsérő versre.

Így lett az ostoba Mehemed efendiből az ő nagy költősége révén hodzsa, uléma, az első török hazai takarékpénztár és az első török lóvasút igazgatótanácsosa, a török akadémia tagja és udvari poéta.

Mikor a mi urunk, a padisáh, felfogadta ötöt erre a szolgálatra, így szólt:

- No Mehemed efendi, mondd, mi fizetés kell neked egy esztendőre? Egy erszény arany vagy egy erszény rizskása?

Mehemed efendi gondolkozott. Először életében. Bele is izzadt ebbe a szokatlan munkába. De eszébe jutottak az *Ezeregyéjszaka* meséi, melyekben a szultánok mind tréfás és titkos értelmű beszédeket folytatnak; minek a révén mindig az találja el az igazat, aki bolondul felel a kérdésre.

Ezért így szólt:

- Egy erszény rizskását kérek, fényes urunk.

A szultán csakugyan az ezeregyéjszakabeli szultánok közül való volt és felkacagott:

- Ritka okos ember vagy, Mehemed efendi. Mert én az erszény rizskásának egy erszény igazgyöngyöt értettem.

Így nyert a nagy költő ezen a vásáron tiszta nyolcszáztizenhat percentet; annyival ért többet az apró gyöngy az aragnál.

Szerencséje vala néki a fehérszemélyek körül is. Ha megtetszett neki Fatma, Emine, Uarda vagy Gülbahar, csak kikereste a lajstromban Fatma, Emine, Uarda vagy Gülbahar nevét és mindezek ugyancsak erszényszámra adták neki a szerelmet. Minthogy pedig ezek a nevek elég gyakoriak, a bölcs Mehemed efendi négy, öt, hat, hét, sőt több Fatmát, Eminét, Uardát és Gülbahart ejtett édes rabjává a gyönyörű gazelekkel hosszú életében.

De hajh, mindennek vége van, még a mandulával töltött mézes hurkának is; és egy rossz nap Mehemed efendi azon vette magát észre, hogy az ezeregy gazelből csak három vagyon, amelyet még nem használt föl. Vászoncelédeknek titkon könnyű gazeleket adni, mert azok mind elrejtik a kincset és nem mutatják meg semmi halandónak. De az a fene mesterség, amelyet Európában találtak ki és a neve nyomtatás, nem tűri, hogy az ember többször tálaljon föl tulajdon egy tál piláfot.

Mondom, édes cselédjeim, már csak három tulipán volt a szárán ama ritka szép kertben, a *Lalelisztán*ban.

Három gazel.

Egy a halálról.

Egy Allahról.

Egy a sátánról.

- Most nékem meg kell halnom - mondá Mehemed efendi és megcselekvé.

Vala pedig ekkor nyolcvanhét esztendő.

De a halálos ágyán oda adta keserves könnyeket hullató híveinek a halálról éneklő gazelt. Gyönyörű egy vers volt az is. Az újságírók Mehemed efendi halálának utána dróton küldték föl Európába, mint a legnagyobb török költő végső fohászkodását. Kinyomtatták a világ minden nyelvén, még magyarul is. És sírt minden szem az Eufrátestől amaz angol folyóig, melynek a vize tinta és melyben hal helyett nagy fekete kőszemek úszkálnak és faldossák egymást.

Ezzel az utolsó gazellel elfogyott a kilencszázkilencvenkilencedik is.

De maradt még kettő: Allahé és a sátáné.

Feljutván pedig Mehemed efendi a minden és semmi urának elejébe, tisztelettel fölterjeszté nékie az ezredik gazelt.

Allah elolvasta és így szólt:

- Ez remek egy gazelt, Mehemed efendi. Ilyet még nem írtak hozzám. Csakhogy te csapnivaló gazember vagy, édes fiam. Én ugyanis mindentudó vagyok, tehát tudom azt is, hogy ezt nem te, az ostoba Mehemed efendi írtad, hanem a szegény, okos Mehemed efendi, aki már ötven esztendeje heverész nálam a tubafa árnyékában. Ennélfogva vigyen el tégedet az ördög.

Mondá az Úr; és elfogyott az ezredik gazelt; és jöve az ördög; és elvivé az ostoba Mehemed efendit.

Az ostoba Mehemed efendi azonban mégsem volt olyan ostoba, mint én ebben a jeles, tanulságos, szép mesében mindig mondtam.

Mert a pokolban elővette az ezeregyedik gazelt és tisztelettel elejébe terjeszté az ördögnek.

A sátán nem mindentudó. Ezért fölöttébb megindula a gyönyörű versen és így szóla jó szívvel:

- Valóban örvendek, hogy ilyen nagy költőt tisztelhetek hajlékomban, ahová eddig csak a rossz poétákat szokták küldeni. Uraságod díszé és ékessége házamnak. Gondoskodni fogok, hogyha igen meleg helyen kellene lennie, kedves hűvösség kedvezzen becses érzékeinek; ha pedig esetleg a jeges pokolba tévedne, legyen jó rókaprémes bundája és kályhája. Továbbá uraságod mellé rendelem a szép asszonyokat, akik itten bőven találkoznak. Az apró ördögöknek pedig nem leszen egyéb dolga, mint nagy költőseged csibukjára szép rózsaszín paraszat hordani.

Így beszélt az ördög. És ebben az egész arannyal varrottas és rózsajáratott illatos páratlan históriában ő, szegény, volt a legislegnagyobb számár.

A SEMMI

Két hát domborodott alázatos meghajlással, két copf kunkorodott bókoló tisztelgésben a szultán küszöbén, még mielőtt Bérám aga félrehúzta volna az ajtószőnyeget. Saint-Genest gróf, XVI. Lajos ő legkeresztényebb fölségének követe és Hippolyte Petitot úr, a nagy tudományú férfiú álltak ottan egymás mellett, várván a fontos pillanatot, mikor I. Abdul Hamid padisáh színe elébe járulnak. Csatos cipőjük a legfinomabb chasséra libbent, megtenni a döntő lépést. Bérám aga végre belemarkolt a vastag kásmiri szőnyegbe, egyet gyúrt rajta és azt súgta reszelős vénasszony-hangján:

- Tessék bemenni egészséggel...

Mikor pedig a résen betűnt a két francia s a nehéz redők összezsáptak, Bérám aga akkorát rúgott az ajtó felé, hogy lemaradt lábáról a papucs:

- Isten bocsásson rátok bő szerencsétlenséget, ti semmirevalók!

Bérám aga ez óhajlásának meg volt a maga oka. Saint-Genest gróf és Hippolyte Petitot úr e tisztelkedése a szultán előtt iszonyú veresége vala az igazhitnek: a követ a padisáh elébe az elsőszülött herceg francia tanítóját vezette, akit őfelsége maga kért kölcsön a gyaur királytól.

Hát hallott valaha olyat igazhitű ember, hogy a szultán fiát hitetlen ember tanítsa? Azt még az utolsó foltozó-varga sem engedné meg. A török fiú nevelése abból áll, hogy az anyjától megtanulja az apróbb imádságokat, az apjától a turbán-kötést, az iskolában pedig azt, hogy miképp kell nádból pennát faragni, meg vetni háromféle betűt. Tudománynak elég, ami a Koránban vagyon: a többi mind haszontalanság és ördögi praktika. Nyelvet tudni nem kell az igaz embernek egynél többet; görögnek való mesterség az, hogy mindenkivel a saját módja szerint nyelveljen. Muzsika? Hát minek akkor a zsidó csepürágó, aki péntek délután az Édesvizeknél fújja a réztilinkót? Tánc? Tisztos szakállával ugrádozzék az igazhívő, mint valami feslett fehércseléd? A török embernek két dolgot kell tudnia: a vallása parancsait meg a kardforgatást. Boldogul azzal égben és földön. Erre pedig nem oktat francia muszje, hanem pap meg káplár. Úristen ő szent fölsége megharagudhatott a padisáhra, hogy ilyen bolond dolgokat műveltet vele. Imádkozzatok jámbor igazhívők, hogy világosodjék fel a szultán és kergesse pokolba azt a vékonydongájú franciát.

Kevés remény vala, hogy a szultán felvilágosodjék. Már régebben is veszedelmes újításokba kezdett; megtúrte, hogy a külföldi vendégek kaftán nélkül, a saját ruhájokban jelenhessenek meg előtte. Elkövette a hallatlan gyöngeséget, hogy elfogadta ez urak köszönését, sőt kezet nyújtott nekik. Kezet ezeknek az utálatos gyauroknak, akik balkézrel esznek! Megtette, hogy tolmács nélkül, franciául szólt hozzájuk, mert megtanult már ezen a hitvány nyelven is. Turbánjában nincs többé hatvan sing patyolat, legfőlebb hat; sőt gyakran mutatkozik pusztá fezzel, mint egy örmény boltos. A doktora olasz ember, a főlovásza magyar, a kutya-professzora német, az állat-heccrendezője muszka, a kertésze hollandus, a legfőbb trombitása cseh. Vajon hányféle nemzetet fog még idehozni Sztambulba, az igazhívők nyakára? Most meg francia léhűtőt vesz ide, hogy az neveljen nekünk jóra való szultánt! Különben majd megvállik Musztafa efendi hercegen, hogy bír-e vele ez a lilaszínű pillangónak öltözött muszje.

Annyi bizonyos, hogy kemény egy fiú volt az a Musztafa efendi. Tizenhárom esztendő gyerek létére hatalmas, tagbaszakadt legény, aki az Okmejdanon különbeket hajított a dárdájával, mint valamennyi szultán, akinek a nevezetes dzsiriddobálásait cifra fehér márvány oszlopok örökítik meg ottan. A nyaka valóságos bikanyak. Megtette néha azt a tréfát, hogy

aládugta a fejét egy huszárló hevederjének, egyet lódított rajta, s a következő pillanatban jobbra-balra hullott huszár és ló. Versenyt tudott úszni a delfinekkal; néha a szerájsúcsnál belevetette magát a tengerbe és nekivágott Ázsiának. A rémulten csónakra kapó udvarbeliek már csak a „fene vízben” érték utól, ott ahol a Boszporusz sodra örvénylik bele a Mármorába. Ilyenkor a herceg a kaik alá siklott és izmos válla billentésével csupa mulatságból felfordította az egész szerszámot. A hullámok tele lettek turbánokkal, úszó szakállakkal, jajveszékítő kopasz fejekkel; az arra evező kaidzsiknak volt dolga kifogdosni a szegény jó urakat. Musztafa pedig azalatt már a szkutarii révnél szegdelte a habot izmos, barna karjaival.

Isten tudományban nem igen lelte gyönyörűségét s fiatal herceg. Mikor a hodzsa föladta neki a Korán legszebb fejezetét, a „tehén” címűt, hogy tanulja meg mind a százhuszonhárom szép arab verset, Musztafa efendi azt kérdezte a jámbor paptól:

- Tudod te ezt magad is végig?

- Hogyne tudnám, fényes ábrázatú uram. Hiszen tudja azt mind a háromszázmillió igazhívő.

- Elegen vagytok. Vajon mi haszna lesz hát abból az Úristennek, ha eggyel több fogja tudni?

Azzal ment rudat hányni a kopjavető-halomra. Tanítómesterei pedig kétségbeestek. Petitot úrral azonban nem bánhatott így a jó Musztafa herceg. Apja, mikor először állította szembe vele a tudós francia férfiút, összeráncolt homlokkal mondta neki:

- Megbecsüld ezt az embert, mintha apád volna; és engedelmeskedjél neki, mintha szultánod volna. Így akarom én azt, apád és szultánod.

Musztafa efendi pedig tudta, hogy az ő apja mégis csak nagy úr, akinek engedelmeskednie kell a Dunától az Indus Óceánig. Monsieur Petitotnak nem lehetett panasza, hogy tanítványa nem hajt a szavára. Musztafa hűségesen elüldögélt mellette az asztalnál és hallgatta bölcs beszédeit. Nem is nevetett azon, mint nyomorgatja össze a sült párizsi ember a török szót. Lemondott a csibukozásról, mikor látta, hogy a nehéz latakia-füst agyonköhögteti a vékony franciát. De a tudomány csak semmiképp nem akart beleférközni nagy, kemény fejébe. A geometria furcsa figuráira olyan ijedt, ostoba szemeket meresztett Musztafa őfelsége, mint a paraszt gyerek, aki először lát a szájából pántlikát huzgáló kóklert. A grammatikától iszonyúkat ásított és nyújtózott. A mappák felől azt tudakolta, hogy ilyen apró tengereken miképp férhetnek el azok a nagy bolond hajók. A történelmi prelekciónál mindig faggatta bölcs tanítóját, hogy vajon ott volt-e, mikor Leonidásnak az a baja történt a Thermopylénél s midőn Petitot úr bevallotta, hogy azt az egyet nem állíthatja magáról, unatkozva vont vállat:

- Hát akkor mit beszélsz róla olyan bizonyossággal?

A szegény franciának végre az a gondolata támadt, hogy talán a természettudományok majd fölébresztik a magas tanítvány tudásvágyát. Ekkoriban vala az, hogy egész Páris rajongott Charles professzorért, aki színpadias pompával mutogatott fizikai kísérleteket és érdekfeszítően csevegett mellé. A jó Petitot Párisból egész laboratóriumot hozatott és kezdte tanítványa előtt magyarázni a természet titkait. Musztafa efendi ezen se mulatott. A szélpuskára azt mondta, hogy jobb annál az igazi ágyú. Az elektromos masina felől kijelentette, hogy ostoba köszörű az, amelyik nem élesít bicskát, csak a kereke forog. Egy dolog azonban mégis szeget ütött abba a vassfejbe. Ez pedig vala a barométer, amelyről Petitot úr megmagyarázta, hogy az üvegcső végében, a kéneső fölött azon a kis helyen üresség van, a legtökéletesebb pusztaság.

- Szóval a semmi! - mondá a herceg.

- Úgy van, fenséges uram, a semmi.

Musztafa kiemelte a csövet a kénesős kádból; az eleven ezüst mind kifutott belőle. Azzal odakapott a cső végéhez.

- Rosszul beszélsz, tudós ember. Hol itt a semmi? Mutasd meg. Hadd fogom meg.

Petitot úrra ég-föld rászakadt. Hogyan magyarázhassa meg ezt annak a kemény koponyának? Elővette a Torricelli legszebb teoriáit és elmondta olyan apróra, hogy megokosodott volna tőle a négyesztendős gyerek is. De Musztafa efendin nem fogott.

- Möszjő, láthatod, hogy él bennem jó szándék, akarok tanulni... Azt mondd, hogy annak az üvegsípnak a végében ott a semmi. Hát én azt látni akarom. Meg akarom tudni: mi a semmi. Egy tapodtat se vonszolsz tovább magaddal a tudományban, míg meg nem magyarázod nekem, hogy milyen a semmi. Lássuk a semmit, hallod-e, te bölcs ember!

A bölcs ember majd megette kezét-lábát ő nagy bajában. Megátkozta azt a haszontalan olaszt, aki először kitalálta a barométert és benne a semmit. Szólt ékesen, szólt könyörögve. Végre - ez a legnagyobb áldozat egy tudóstól - eltagadta az egész semmit. Azt mondta, hogy tréfált, hogy hazudott. Hiába. A herceg csak egyre követelte rajta, hogy mondja meg mi a semmi, hol a semmi!

És attólfogva Musztafa efendi megváltozott. Nem találta többé kedvét a kópjavesztésben. Lovain szolgagyerekek nyargalásztak, hogy ne tespedjenek az istálló-szalmán. Sólýma elhízott a semmittevéstől. A szultán fia naphosszant üldögélt magában a márványkutak mellett és elmélázó szemmel pörgette olvasóját. Ha kérdezték tőle: min töri a fejét, azt felelte: „Semmin.” Ha kérdezték tőle: mi leli, azt felelte: „Semmi.” Ha kérdezték tőle: mit akar, azt felelte „Semmit.”

Egy nap rémült lótás-futás támadt a szerájban; a szultán kikelt arccal sietett udvarról-udvarra, a palotabeli tisztek rohantak, mint zivatarkor a riadt nyáj; staféták kaptak lóra, janicsárok szaladtak szét, tűvé tenni mindent. Hiába. Musztafa efendi eltűnt a padisáh héthalmos városából.

*

A görög szigettengeren, ahol a kék vizen ezer földpetty zöldell, öreg évszázadok óta járnak öblös fekete bárkák, egyformák, változatlanok a rozsdavörös latin-vitorlától a nagy iromba kormánylapátig. Olyanok ma is, mint most száz esztendeje, vagy ezer esztendeje.

És mindig ugyanazok rajtok az emberek is. Szívós kemény cimborák, akiknek a munkája veszedelem, a mulatsága viszontagság, a pihenése csüggedés, az elege egy harapás zabkenyér, a csemegéje egy marék olajbogyó, az itala poshadt esővíz. Mesterségök spongyát halászni, vagy néha belekontárkodni a kalóz urak dolgába; de ezt csak kivételképp. Egy fél kosár spongyáért tízszer kockára teszik életüket és kacagnak mellé; de ha elsül a hajójuktól fél mérföldre egy rossz négyfontos ágyu, eszök nélkül bontanak vitorlát és megillannak biztos zugolyba. Hősök és gyávák egyszerre, mint az igazi levantebeliekhez illik. A bárkán élnek, és a bárka alatt halnak meg, a tenger mélységében. Ha már egy kicsit vénebb az ember, könnyen reped a tüdeje, ha húsz-harminc rőfnyi víz nyomja a melle kasát. Nincs az a spongya-halász, aki megéljen negyven esztendőt.

Szívesen fogadták maguk közé azt a nagy barna török gyereket, aki a dedeagácsi révben legénynek kínálkozott. Ebben aztán van szusz! Bizonyosan tele rak spongyával két kosarat, míg csak egyszer is megrántja a kötelet, hogy húzzák fel. Búvárnak született ez a hatalmas fattyú, akinek a széles mellében kilenc tüdő lehet, mint a vízi sárkányéban. És hogyan vágyott a víz alá! Mikor kiérték a sziklás szigetek közé, hanyatt-homlok akarta magát belevetni a tengerbe és alig hallgatta meg a tanítást. Pedig nem addig a! Előbb, fiam Musztafa, nesze ez a

kis ibrik; faolaj van benne a legjavából, ezzel kend végig a bőrödet; ne hagyj szárazon egy tenyéryit sem, mert a nehéz sósvíztől nem tudnál mozogni odalent, ha nem volna rajtad ez a simuló, hajlékony ruha olvadt selyemből. Ezt a fekete gyökeret rágd meg, kölyök: tüdőről jó; nem szomjazol tőle friss levegőre álló három percig. Ebből a csobolyóból pedig kortyants egyet; jó khioszi masztiksz van benne, acéllá edzi a téstaszívet is. Most következik ez a kötél; hadd kanyarítom az ágyékkodra. Látod, jó hárommázsás kő függ rajta; az majd leránt a mélységbe, mint az ólom a pelyhet. Ez a másik kötél arra való, hogy ha fel akarsz jönni, hát egyet húzol rajta. Arról mi már értünk itt fent. Ugyanakkor elvágod a kőkolonc kötelét a késeddel, amelyikkel a spongyát feszíted le a szikláról. Ezt a másik kést - handzsárnak is beillik - a fogad közé szorítva viszed le, gyerek. Alláh és szent Dimitri segítsenek, hogy ne köllessék hasznát vened. Tudod mi ellen jó ez a fegyver? A cápa, meg a polip ellen. Ha a cápa jön feléd - jókor meglátod, mert messze villog a fehér foga - csak arra legyen gondod, hogy a hasa közepébe üssed a handzsárt; ott megtalálod a szíve gyökerét. Ha polip mászik feléd: főleg a lábának ne kedvezz. Metéld ahogy bírod azt a cudar sok lábát, amely mind végig tele van ragadós köpölllyel és egyszersmind rángasd a kötelet, ahogy tudod; mert a cápa csak egy halál, de a polip az száz. No, fiam Musztafa, most hordozzon Muhammad próféta és szent Eufrozina - zsupsz, isten hírével!

A vénebb spongyahalászok, kezökben a jeladókötél végével pipálván a bárka orrán, nem győzték eléggé csodálni, hogy milyen soká marad lent előszörre is a török gyerek. Már a hetedik miatyánk járja és még mindig nem kívánczik fölfelé. Kemény tüdeje lehet neki! Olyan spongyahalász lesz még ebből, mint amilyen a dicső Agamemnon Filopolitikopulosz volt, akit Szalonikiben harmadéve tolvajságért felakasztottak. De nem! Már a tizenkettedik patir imon is elmúlt s még mindig lent van. Ebből a fattyúból világraszóló bűvár nővi ki magát, különb, mint a patraszi csizmadia fia, Heraklesz Krizokopronidesz, akinek a múlt Nikodémus-napkor szakadt meg a tüdeje. Mikor azonban a tizenkilencedik miatyánkra se moccant a kötél, a kapitány visszajáról keresztet vetett magára a jobbkeze három ujjával: „Rosszul indult a mesterségnek ez a Musztafa: azon kezdte, hogy meghalt odalent.”

De alig hogy ezt mondta, a zöld vízből kibukott egy széles, barna hát, aztán egy nagy gyapjas fekete fej.

Musztafa jött fel, kezében a törött handzsárral. Rákapaszkodott a bárkára, aztán leült egy kötélcsonk tetejére és hallgatott, mint az olyan ember, aki haragszik.

- Mi volt veled odalent? - faggatták a spongyahalászok.

- Megverekedtem egy veszett nagy cápával - felelt Musztafa félvállról. - Bele is törött a késem a gerincébe. De hiába jártam a mélységben. Nem találtam meg, amit kerestem.

- Nem találtál spongyát? Hisz annyi nő ott, mint a gomba.

- Nem spongyán járt az én eszem.

- Hát mi a csodán?

- Semmin. De nem bukkantam rá. A semmi nincs meg a tenger fenekén sem. Hiába kutatom, nem bírok ráakadni. Pedig ha bele is kell halnom, még egyszer meg kell találnom a semmit.

„Bolond ez a Musztafa! Kár, hogy olyan jó tüdeje van!” - mondták magukban a halászok és örültek, mikor első partéréskor a fiú elszakadt tőlük.

*

Nagy férfiú vala Kahen Almeida, a csillagász, foglalkozására nézve spanyol izraelita. Hosszú, hegyes tornya állott a tenger szélén s abban lakozott ő, hosszú, hegyes süveggel a feje tetején. Horoszkópiummal próbálta megtördelni az égi titkok pecsétjét; asztrolábiummal bolygatta csöndes csillagok útjait, quadránssal négyelte föl a mennyeket; nappal logaritmussal rontotta a drága fehér papirost, estenkint pedig teleszkópiumokat szegzett a holdvilágra, hogy fölfedezze benne, nem ugyan szent Dávid királyt, akit csak a pápisták hisznek odavaló lakosnak, hanem azt a nagy elefántformájú csodaállatot, akiről már Abdullah-ben-Amr, a kordovai híres doktor is megírta ezelőtt nyolcszáz esztendővel, hogy meglehetősen nagyságú, mert az egyik szeme szögletétől a másikig tizenegy nap járás, lóháton. Abdullah-ben-Amr egyszer mevludkor, a próféta születésének estéjén, ott látta a holdvilágban legelészni ezt a rettenetes barmot; de csak akkorának láthatta, mint egy fiaegér, mivelhogy akkor még nem tudtak a pápaszemcsinálók becsületes teleszkópiumokat gyártani. A derék Kahen Almeida, büszkélkedvén tízszer nagyító messzelátójával, remélte, hogy az Abdullah barmával találkozva a Mare serenitatis ezüst foltján, legalább is öt-hat nap járást fog fölfedezni a két szeme közt.

Ehhez a jeles tudományú férfiúhoz állott be Musztafa, hogy kitanulja a mesterségét. Csodálatos volt ennek a gyerekeknek a tudnivágyása. Nappal hűségesen főzte a ciberét, hordta a vizet, törülgette a nagyító-üvegeket, hogy csak aztán este ő is vethessen egy-egy pillantást a teleszkópiumokba. Végigkutatott az égen ungot-berket; de főleg a holdvilágot bújta ő is, mivel a gazdája megtanította, hogy a Nyájasság tengerébe néha lábvizet venni jár az a híres kordovai elefánt. Csak lesni kell, hogy rajta kaphassa az ember, mert nagyon szemérmes. Szép nyári éjszakákon napszállattól napkeletig strázsát ült a teleszkópium végében a bölcs Kahen Almeida és a szorgalmas Musztafa, váltakozva. Musztafa egyre azt sóhajtozta:

- Nem találom, nem találom!

A Kahenek vérségének bölcs sarjadéka azt hitte, hogy famulusa is az Abdullah csodaállatjára vadász. Pedig a fiú csak a semmit kereste s épp az ellenkezőjét találta meg. Mentül többet búvárkodott az égnek véghetetlen tengerében, annál több olyan sokaságot látott ottan, amiről eddig álmodni se tudott. De mit bánta ő a tejút gyémántfelhőit. Szaturnusz égő aranyöveit, mikor ő csak a semmit kergette. Megunta végre a dicsőséget s búcsúzni akart tanítómesterétől. Csakhogy nem szabadulhatott ám oly könnyen, mert a jeles Kahen Almeida tudta, hogy nem egyhamar tehet szert ilyen hűséges holdvilágcsőszre, aki meglepi fürdőjében a kordovai elefántot.

Mit cselekedjék szegény Musztafa? Hogy megszabadulhasson a gazdájától, szüksége volt mindenekfölött a kordovai elefántra. Mit volt mit tennie - megfogta, egy egér képében. Ezt a boldogtalan egeret belecsukta a teleszkópium két utolsó üvege közé. Rettenetes vala a bölcs Kahen Almeida boldog hanyattvágódása, mikor a hold tányérának kellő közepén meglátta a rég várt góliátcsodát. Még farka is volt az elefántnak, oly hosszú, hogy legalább is huszonhat nap járás sebes lóval. A tudományos férfiú öröme azonban csakhamar gyászra fordult. Istennek kifürkészhetetlen végzéséből ugyanis egyszer csak szétrúgta négy lábát a kordovai elefánt és meghalálozott. „Különbén milyen nagy szerencse - vigasztalta Kahen Almeida -, hogy nem a holdvilág túlsó oldalán érte az öreget ez a baj, mert akkor sohasem láthattam volna meg.” Világraszóló fölfedezését sietett közleni a konstantinápolyi, szalonikii és kairói asztrológusokkal, akik mind föltétlen bámulattal fogadták a nagy hírt. Miattuk azonban máig sem derült volna ki ez a dubiózus dolog. A gyalázatos csalásra maga a bölcs Kahen jött rá, mikor pár nap múlva teleszkópiumába nézvén, valami olyan rettenetes levegő csapta meg, hogy erősen szédülni kezdett a feje. Elbújdosott szégyenletében: mind máig nincs róla hír, pedig épp száz esztendeje, hogy ez a baj megesett. Musztafa, az meg már rég hetedhét országon járt, a kapufélfától búcsúzván el.

*

A szíriai sivatag közepén, egy odahullott csöpp paradicsomban, pálmák alatt remetéskedett az öreg Muhammed dervis. Imádság és vízfordás között teltek a napjai. Az oáz forrásának olyan szikszós volt az íze, hogy még a sakál se járt rá inni. Messze, a szemhatáron szürkülő sziklák közt fakadt egy tiszta, édes ér: onnan kellett cipelni a mindennapi italt tevébőrtömlőben. Nyolcvanadik esztendejét járván, Muhamed dervis azt vette észre, hogy az imádkozás egyre könnyebben megy, de a vízfordás egyre nehezebben. Mialatt morzsolgatta Korán szép verseit, amelyek csermely suttogó hangján dicsőítik a hetedik ég szent folyóit: szomjúhozott a jámbor férfiú.

Valóságos istenáldása volt hát rá, mikor egy nap eltikkadtan, vérző lábbal egy megtermett legény ért az oázra, egy marék datolyát, egy korty pálmabort kérni: de főképp azt a kegyelmet, hogy ő is megmaradhasson ott remetének. Mikor begyógyult a vérző láb, volt aki vízért járjon a szürke sziklák alá. Musztafa három tömlőt is elbirt a vállán egyszerre; három napra elég volt, amit egy útjában hozott.

Muhammad dervis mindig számon kérte a fiútól, hogy mi történt vele útjában. Hát mi történhetett volna? Legfőlebb egy-egy száraz, vérpiros kórót talált a fövényben, vagy egy-egy tevékoponyát a karaván-út szélén; ez hasznos lelet, mert a tevé fogából szép imádságos olvasót lehet fűzni. Vagy egy-egy özönvízelőtti cifra csigára akadt a homokban: ha összegyűjti az ember, abból meszet lehet égetni, hogy bájrám-ünnepre legyen mivel kifehéríteni a kalyiba földét. Minderről hűségesen számot adott Musztafa az ő istenes öreg gazdájának. Mindennap, mikor vízért járt, elmondta ami útjába akadt. Csak egyszer hallgatott.

- Ma nem kerestél, fiam, semmit? - kérde a dervis.

- Épp azt kerestem, édesapám, de nem találtam.

- Hát mit láttál?

- Mikor a karaván-útra értem, egy perzsa kalmárt körülfogott három útonálló. Hitvány legények voltak, de a perzsával mégis el tudtak banni. Elvették minden marháját, elkötötték a tevéjét, magát pedig vérben-fagyban hagyták az útszélén.

- És azután?

- Mikor visszafelé jöttem, a perzsa még mindig ott hevert a homokon és az öve kendőjével intett felém; alkalmasint egy ital vizet kért.

- És te?

- Nem akartam kerülni miatta. Attól tartottam, hogy nem érek haza esteli imádságra. Meg aztán minek avatkozzam én az ő dolgába? Már odamenet is megtehettem volna, hogy széthányom azt a három rongy zshiványt; egy pisztolysütésre szétszaladtak volna. De minek pazarolni a puskaport, mikor az olyan ritka itt a sivatagban. Törödjék ki-ki a maga bajával. Az én bajom az, hogy égen, földön, tengerekben keresem a semmit s nem tudom megtalálni.

- Megtaláltad! - szóla rezgő mély hangján a remete-dervis. - Az ember életében az elmulasztott jó cselekedet a semmi. Amit hiába kerestél az egész mindenségben, megtaláltad a saját szívedben. A te mai napod semmi. Vajha az Örökkévaló ne számítaná be neked egykoron. Jer fiam segítsünk azon a szegényen, ha még lehet. Legyen a semmiből jött.

Mikor este már rég aludt a jó Muhammed s mellette lázasan pihegett a sebesült perzsa, Musztafa kint állt a pálmák tisztán kiterjesztett karokkal, a csillagos égnek emelt arccal és hálákat adott istenének, hogy megtalálta és el is vesztette a semmit.

*

Hatalmas, jó, nagy szultán lett belőle IV. Musztafa néven. Kár, hogy egy rossz nap hasba szúrták a janicsárok, amitől aztán egyszerre vége lett jámbor, példás életének.

A SELYEMCIPELLŐ

A sztambuli régi szeráj kincstárában a hódított hadi zászlók, hólyagos aranyserlegek, smaragdmarkolatú handzsárok ragyogó rendetlensége közé lökve, valamelyik szekrény poros üvege mögött hever egy kis selyemcipellő. Watteau lisztes hajú pásztor-kisasszonyai viseltek ilyen költői lábbelit; szövete rózsaszínű hab, sarka zománcos, bélése patyolat. Olyan csöppség az egész, hogy a Hamupipőke cipőcskéje valóságos vadászcsizma hozzá képest. A régi francia udvar kelleme fénylik rajta még most is, pedig már keshedt és színehagyott a selyme, az ezüst pillangók foszladoznak róla, hegyes sarka pedig leválóban. És hol az asszony, aki egykor a versailles-i márványlépcsőkön libegett benne! Hogy került ide, az oszman diadalok zsákmányai közé ez a rongyában is bájos kis semmiség? Vagy talán hódítás ez is?

*

- Szolgám Raghib - szólt Musztafa szultán az ő nagyvezéréhez - irass levelet a magyar királynak és mondd meg neki, hogy ne sokat bolondozzék azokkal a követekkel. Válogassa ki emberei közül a legegészségesebbeket s azokat küldje ide, mert nem tartja kedvem minduntalan ceremóniázni velök. Ez esztendőben már a harmadik követ utazott el innen. Az egyiknek a tüdeje volt rossz, a másiknak a májával támadt baja, a harmadik a perai vizet nem tudta inni. (Már pedig az én Takszim-forrásomból édes kecsketej csurog.) Ha még egy magyar követ megbetegszik, a Héttoronyba küldöm kúrára. Ma már a negyediket fogadom ez idén és tudod Raghib, hogy nekem nincs nagyobb gyötrelmem, mint az ilyen unalmas, hosszú kihallgatás. Még ásitania sem lehet az emberfiának, mert tiltja az etikett, vagy hogy mondják. Ezért csak csördíts rá fiam arra a magyar királyra, most pedig hol a kaftánom, hol a kardom? Essünk túl ezen az ostoba histórián.

Etikettes őfelsége valósággal nem ásitott a trónuson ülve, hanem elaludt szép édesdeden, mihelyt elejébe járult a magyar követ és elkezdte felolvasni a szép hosszú deák beszédét. Ki az ördög érti azt? Kendi Bálint pedig csak olvasta, csak olvasta a véghetetlen orációt, amely a török fülben olyan egyhangú pergésnek hallatszott, mint mikor a malom korongját veri a pitle pofozója. Kendinek meggyűlt a baja a vállára akasztott bolond nagy kaftánnal; minduntalan lecsúszott róla a nehéz skófiumos selyem, de azért nem zavarodott meg, csak egyet-egyet rántott a vállán és rendületlenül ontotta a kacskaringós periodusokat. Daliás, talpig nemes ember, magyar gavallér volt így is, hogy úri köntösének fölébe kanyarították azt az esetlen kaftánt. Mögötte a követség tagjai sorakoztak: csupa ősi dísz és pompa mindenik, de valamennyinek a nyakában lógott a kaftán, mert az igazhívők ura elébe gyaurmódra lépnie nem szabad halandónak. Kendi Bálint elolvassván az utolsó sort is, a becsületes Demoszthenész Argirosztavronidészre, a tolmácsra került a sor, hogy emberi nyelven mondja el mindazt a fölséges padisáhnak, amit a követ úr barbár szóval hebegett. A derék görög homlokát, száját és mellét érintvén, először Kendi Bálintnak adta tudtára, hogy megértette, érzi és ki is tudja fejezni, amit hallott. Aztán hosszában végigvetette magát a szőnyegen és rákezdett törököül egy szép orációra, amelyből ugyan a követ nem mondott egy árva szót sem, de benne volt, hogy a magyar király porba omlik a császárok császára, a nap fia, az emberölő szultán előtt és alázatosan esedezik kegyelemért.

Mikor Demoszthenész Argirosztavronidész is már egy jó darabig beszélt, Raghib basa jónak látta, hogy kellő tisztelettel egyet cibáljon a nagyúr köntösén, mert mindjárt elérkezend az idő, hogy a padisáhnak felelnie kell. Musztafa szultán álomtól bosszúsán pillantott fel és kövér barna kezével végigsimította fekete szakállát. Aztán lustán járatta végig tekintetét a magyarok csoportján.

Fátyolozott szeme azonban egyszerre felcsillant. Valamit láthatott, ami nem úntatja, hanem érdekli. Az ékesszavú Demoszthenész a padisáh hatalmát épp a ciprusfához hasonlította, amelynek gallyai között félve bujnak meg az apró madárcák, a világ összes potentátái, mikor Musztafa őfelsége egyszerre csak közbeszólt:

- Te görög! Kicsoda az a rózsaszínruhás, feketeszemű kölyök a között a sok himpellér között?

Kendi Bálint egyszerre összerezsent. Demoszthenész Argirosztvronidész pedig megérintette a homlokát, száját és mellét, föltápáskodott és a követhoz fordult:

- Kegyelmes uram, a felséges szultán legkegyelmesebben érdeklődni méltóztatik érdemes társaid iránt és szeretné tudni, hogy ki az a tisztelt jeles úrfi itt a hatalmas követség tagjainak díszes sorában?

Kendi Bálint összeharapta ajakát és keskeny homlokán lángoló pirosság ömlött szét.

- Mondd meg uradnak, hogy egyik íródeákom és atyámfia.

A szultán megértvén ezt a választ, szörnyű haragra gyulladt.

- Hallod-e görög, ugasd el annak a gyaurnak, hogy ne merészeljen belőlem csúfot üzni. Az Édesvizek gyöpe az én palotám szőnyege, hogy itt álorcás játékot üzzenek, mint bájrámkor a spanyol csepűragók? Hogy bátorodik ez a hitetlen engem bolonddá tenni? Eb a hite ennek a maskarának! Az az íródeák nem íródeák. Látom a lábán. Micsoda férfiembernek van olyan kicsi lába? Az az íródeák asszony!

- Igenis, asszony, felséges uram! - mondá tiszta török nyelven Kendi Bálint. - Tiltja ugyan az illendőség, hogy tolmács nélkül szóljak, de most nem országos ügy forog szóban, hanem a magam dolga. Ez az asszony az én feleségem, Margit grófné. Hatalmas császár, te tudod, hogy a vitéz ember meg bír küzdeni mindennel, csak eggyel nem és ez az asszonyi kíváncsiság. A feleségem látni akarta nagyúri fényes ábrázatot és udvarodat színről-színre. Hogyan lehet-e ez másképp, mint hogy íródeák ruhájába öltözött és...

- Szóval bolonddá tettetek engem! - kiáltotta a szultán haragosan. - Hallod-e, az ilyen tréfát az én országomban megkeserüli az idegen. Íródeákod egy tapodtat sem megy ki többé e falak közül. Maga kereste a bajt. Ami asszony az én palotámba lép, az az enyém. Ez a törvény.

Kendi Bálint a kardjához kapott. Azaz hogy csak kapott volna, ha veretes szabályját nem vették volna el tőle már a kapuban, mert a nagyúr elé fegyveresen lépni nem szabad. Margit grófné pedig megértette a szemek beszédét és remegve simult férje oldalához. A szultán lángoló pillantással nézett rá.

- Óh ne hagyj el, Bálint! - suttogta az asszony.

- Magyar úr - folytatta Musztafa -, mégsem akarom, hogy rossz hírért vidd vendégszeretemenek. Az íródeák-asszonyság itt marad, az egyszer bizonyos. De választhatsz helyette kincstáramban és egész országom földén, amit szemed-szád kíván.

Kendi Bálint fölegyenesedett, aztán mosolyogva szólt.

- Én lovag vagyok, szultán, nem kalmár. Az asszonyt magam is hódítani szoktam, hát nem árulhatom pénzért. De nálunk magyaroknál divat, hogy a gavallérok cserélnek pipát, paripát, fegyvert, sőt néha asszonyt is. Az igazhívók ura is gavallér. Nem bánom, felséges úr, cseréljünk asszonyt. Kérem Margit grófné helyett a palotád hölgyei között azt, aki fel tudja húzni ezt az ő kis rózsaszínű cipellőjét.

Musztafa szultánnak tetszett a tréfa.

- Jól beszélsz, magyar. Szeretem a bölcs és jókedvű embert. Most csak menj békességgel és vidd magaddal a feleségedet is. - De azt a pár cipőt megkapjam még ma estig.

Kendi Bálint valamit sűgött az ő írődeákja fülébe.

- Óh Bálint, megöl bennünket ez a tréfa! - rebegte Margit grófné.

- Ej asszonyom - nevetett a lovag - hát oly kevésbé hiú vagy te, hogy attól tartasz, hogy a földkerekségen van még olyan kis láb, mint a tied?

*

Korán ment az este háremébe a nagyúr. Mikor letelepedett a puha kerevetre, egy pár arany-pillangós cipellőt ejtett ki a köntöse ujjából:

- Aki kedvemre akar lenni, virágszálaim, járja el a kis cipőben a zengő liliom táncát. Csörögjön a nakara, sírjon a nei, Dzsem poharát adjátok ide, mulatni akarok ma.

Azzal odahajtott a fejét az ő kedveltje, a jázminfürtű Bahargül keblére és mámoros szemmel nézte, hogy mosolyog négyszáz piros ajk arra a parányi pár cipellőre. Mosolyogni könnyű volt rá, de nem ám felhúzni. Georgia szőke lányai jöttek, hogy keskeny lábacskaikra erőltessék ezt a kis selyemtököt. A nubiai fekete szépségeknek szinte a vér serkedezett a körmük alól, hogy fölkényszerítsék a cipellőt - hiába. Jöttek százan, kétszázan, négyszázan; a szultán bosszúsan harapdálta a bajuszát. Nem akadt egy sem, akinek lábára illett volna a Margit grófné cipellője.

- Hát mind ilyen tenyeres-talpas teve-népség van itt? - kiáltotta padisáh haragosan. - Nem látom meg a zengő liliom táncát? Tavasz rózsája te, Bahargül, még neked is kicsiny ez az átkozott francia papucs?

Bahargül megvetőn vont a fel kicsattanó gránátalmához hasonló ajka szélét; kicsillantak apró hegyes fogai, aztán lerúgta lábáról a sárga szattyánbőr harisnyát és odakiáltott egy szerezsen rableánynak:

- Uarda, add ide azt a cipellőt meg a nakarát.

Felszökött a kerevetről, megrázta feje fölött a csörgő dobot, aztán oly könnyen bujt bele a Margit grófné cipellőjébe, mintha már esztendeje azt taposná. És eljárta a zengő liliom táncát, édesbús bájjal, büszke délcegséggel, míg sírtak a sípok és ropogtak a nakarák. A szultán csak nézte, és mikor vége volt a táncnak, oda vont a tavasz rózsáját kebelére, bele takaródzott selymes hajába és csak annyit mondott:

- Hátha a világ minden magyar asszonyával kellene téged kicserélnem!...

*

Gróf Kendi Bálint másnap visszakapta a cipellőt. De csak az egyiket. Az az egy meg színig tele volt gyémánttal és zafírral. Mellette pergamen levélkén ez a pár szó: „Jól számítottál, magyar úr. A te feleségednek van a legkisebb lába széles e világon.”

AKI SOSEM KAPOTT LEVELET

Régi dolgot beszélek.

Akkor történt ez, mikor Konstantinápolyt még nem kötötte össze Európával a páros ércszál, a vasút és hetenként csak kétszer érkezett a várnai Lloyd-gőzös, hozván a nyugati postát.

Nagy portéka volt ez az európai posta. Messze idegenben bujdosók édes érintkezése az anyafölddel, ha csak egy írott vagy nyomtatott papiros révén is. Ezt a papirost otthon írták, otthon nyomtatták teli; drágalátos hát a tinta, a festék nyoma; csodálatos közelség a messzeségben; szívet megindító a jó újságíró-pajtás firkája, hogy a Kispipa még mindig virágzik s a hírlap leghátsóbb borgis cikkelye, mely szerint a ditrói gimnázium sérelmeket szenved oláh részről.

Hát a boldog, akinek az adatott meg, hogy édesanya, édes nő írását olvassa!

Roppant gyönyörűség ez; de nem nagyobb annál, mikor mindezt várjuk.

Hétfőn és pénteken a postát várni rendes foglalkozás volt. Sőt valóságos hivatalos intézmény, vagy még több: örökség. Negyvenkilencben az emigránsok kezdték lesni a Pest-fogadó előtt, mikor érkezik az európai posta; és azóta ama két napon mindig magyarok gyülekeztek a régi ház kapujában, postaérkezés idején.

Találkozó, melyet elmulasztani nem lehet, nem szabad, mert olyasmi, mint valami hazafias kötelesség.

A Lloyd-gőzös, ha a Fekete-tengeren nem volt rossz idő vagy köd, reggel hét órakor vetett vasmacskát az Aranyszarvban; az „osztrák” posta (nincs ottan más) hát tizenegy óra felé juthatott kézhez.

De a várakozó magyarok kaszinója kilenckor már mindig teljes volt. Elsőnek vonult föl a jó Széchenyi basa - a gyülekezet hallgatagon megválasztott feje - és nehézkesen letelepedett egy nádszékre, a kapu előtt. Aztán következett a perai magyar kolónia, majd a Héttoronyból, újpestnyi messzeségből bezarándoklott magyar kovácsok, ércművesek, akik bizony nem vártak hetenként két levelet a hazából, de mégis mindig eljöttek, legalább egy kis otthoni szót hallani.

Csodálatos egy kompánia volt ez. Gazdag urak és földönfutó levantei szittyák; generálisok és mesteremberek; gömbölyű kalmárok és sovány, rejtelmes, szomorú proletárok, akik mind beszélnek, bár nincs mondanivalójuk, de nyelik az egymás szavát, mert magyar szó. És atyafiságosan szeretik egymást.

Ennek a gyülekezetnek mindig megvolt a maga folytatása: egész tábor spanyol izraelita csizmatisztító, repülő török kávé, utcai borbély és vándor pálinkamérő. Boldogult valamennyi, mert (Isten tudja miért) mindnyájunkban valami kötelességérzet támadt, hogy ezek az emberek ne vesztegeljenek itt hiába - a magyarok miatt. Minden jó lélek kitisztította cipőjét, a kereskedők kávé ittak, fogyott a masztiksz, mi pedig, szép ifjúság, hirtelenében megborotválkoztunk. Néha fölösleges faktorok is elegyedtek a sokadalomba: bömbölő halárusok, akik ezüstös zöld scombrókat kínáltak kosárszámra és kertészek, akik ismeretlen keleti veteményeken akartak túladni. A basa ezeket is megkímélte a csalódástól. Postaérkezés után jobb kezében egy fentő hallal, bal kezében ölnyi hosszú lopótökkel vonult haza, méltóságosan és megelégedetten.

Társaságunkban volt egy ember, aki megvetette az egész társaságot.

A Csapkin Jóska.

Isten a lelkem, máig sem tudom, ki volt. És azt sem tudom, hogy hívták becsületes nevén. Csapkin török szó; azt teszi: gazember, meg azt is, hogy olyan legény, akinek a fehérség körül szerencséje van. A Jóskára e második értelmében ragasztották a csúfoló Csapkin-nevet. Keserves gúnyolás! Canis a non canendo. Uram Jézus, mi köze lehet ennek a hetvenesztendős, törődött vén embernek az asszonyokhoz; és mi köze lehetett világéletében, mikor most is élhetetlen, együgyű gyermek!

A forradalom vihara sodorta ki a Keletre. Honvéd volt, maga se tudta miért; verekedett, maga se tudta miért; és mikor mindenki menekült, ő is menekült, maga se tudta miért. Őt ugyan nem üldözte egy szúnyog sem. Árva gyerek volt otthon és árva gyerek maradt az idegenben. Az árvaságot úgy fogta föl, mint valami mesterséget. Mikor kérdeztem tőle: micsoda, azt felelte: „Árva gyerek vagyok”. Aztán nevetett és deres szakállá reszketett a nevetéstől. Másoktól hallottam, hogy valami magazinfelügyelőféle egy nagy görög kalmárháznál Galatán. Amolyan őrmesteri rangot visel a világegyetemben. És nem törekszik följebb, mert ő árva gyerek.

Magyarul már alig tudott. Török, olasz, görög szavakkal segített magán és ő kacagott legbutábban, mikor nevétek zagyvalék beszédét. De a postaváráson még mindig megjelent. A magyarság vitte oda? Hát van az árva gyereknek nemzete, mikor megvénült a bujdosásban?

Nem, Csapkin Jóska csak megvetni jött ezt a nagy úri kompániát. Ezt a balgatag csödületet, mely azt lesi, hogy a sikátorból előbukkanjon egy ember, aki táskájából leveleket osztogat széjjel.

Mert ő még sohse kapott levelet világéletében és nem is várt. Ez volt egyetlen nagy és büszke ereje. Többnek érezte magát a gyarlóknál, akiket ily potomság izgathat. Úgy fogta föl, hogy levelet nem kapni valami dicsőség, sőt életcél. Kétfelé osztotta az emberiséget: az egyik fele kap levelet, a másik nem. Az egyik fél milliom és milliom; a másik csak egyetlen egy, ő, tehát különb a többségnél. (Hej, az arisztokrácia törvényei benne vannak az alantas fejlettségű agyvelőkben is!)

Mikor először láttam, mint nevezetességet mutatták be nekem: „Íme egy ember, aki még sohasem kapott levelet!”

Csapkin Jóska pedig büszkén, mosolyogva erősítette:

- Soha, soha!
- Hát nincsenek otthon valami rokonai?
- Senki!
- Ismerősei?
- Senki!

Mindezt a nagy magányosság szomorú, buta dölyfösségével mondotta.

És a postavárók között olyan fensőséggel járt-kelt, mint az okos ember, aki bolondok közé kerül.

Néha késett a hajó és mi türelmetlenkedtünk. Csapkin Jóska ilyenkor volt a legboldogabb. Ilyenkor érezte igazán, hogy ő az erősebb. Gyönyörködött gyöngeségünkben. Megveregette a vállunkat és a szemünk közé nevetett nagy dölyfösen:

- Hehe! Így van az, ha valaki levelet vár!

A tábor a levélhordó jöttére mindig fölzajgott; aztán, mikor a táská kiürült, nagy csöndesség lőn. Ki-ki belemerült a maga levelébe.

Ilyenkor a Csapkin Jóska diadalmaskodott. Demonstrálta az ő roppant nagy függetlenségét. Kiabált:

- Hé, zsidó, tisztítsd ki a csizmámat! Te meg, kavedsi, tölts! És te is masztikszos!

Ha fölpillantottam a levélről, szemem a Jóska bárgyú, csúfolódó pillantásával találkozott. „Szegény! - mondta a pillantás -, te kapsz levelet!”

Egyszer évődtem vele:

- De bácsi, hát maga igazán sose kapott volna levelet?

- Soha!

- No de a fiatalságában, otthon, tudja afféle szerelmes levelet?

A Csapkin Jóska elpirult. Nekem mindig fáj, ha valakire rápirítok. Most azonban százszorosan éreztem, hogy ez a pirulás kín, mert ez az ember életének egyetlen hiúságában sértődött meg.

- Soha, soha! - tiltakozott és hangjának remegése visszautasította gyanúsítást.

Egy nap aztán hallatlan dolog történt. A konzulság postása, vén bús magyar, a táskája fenekéről előkotort egy levelet és a rengeteg hatást várók fontoskodásával kiáltotta:

- Ez meg Csapkin József úrnak szól!

Elálmlékdoktunk. Eszünkbe se jutott, hogy fölbontsuk leveleinket. Mindnyájan a Jóskára meredtünk.

A Jóska ábrázata fehér lett. Szája mozgott, mintha le akarná tagadni ezt a szörnyűséget, ezt a szényent, ezt a lehetetlenséget.

- Ez valami rossz tréfa! - kiáltott egy könyörületes hang.

- Nem, kérem - szólt a postás. - A levél Európából jó, tessék megnézni a bélyegét.

Csapkin Jóska a levél után nyúlt. Csak vérpadon láttam embernek ilyen nehéz, fájdalmasan otromba mozdulatát. Aztán zsebre gyűrte a papirost és elrohant, mint akit kergetnek.

Elkövetkezett három-négy postavárás. De a Jóska nem mutatkozott többé. Vagy két hét múlva belébotlottam a jükszek kaldyrymon, a Galatából Perába vivő meredek lépcsős utcában.

- Bácsi, csak nem volt valami rossz abban a levélben?

A Csapkin Jóska most egy kétségbeesetten kevély pillantást vetett rám. Éreztem, hogy fölülkerekedik, fölül akar kerekedni nagy nyomorúságában, erejének végső megfeszítésével.

- Nem bontottam föl! - szólt valami félelmes dicsekvés hangján; és elővette zsebéből a levelet, bizonyítani, hogy igazat beszél.

Azzal elszaladt tőlem.

Még csak egynéhány napig maradtam Konstantinápolyban. Nem láttam őt többé.

Mikor a következő nyáron lementem a fenerbagcsei fürdőre, a postaváráskor beszéltek a magyarok, hogy a Csapkin Jóska már rég meghalt.

Mi volt abban a levélben?

Nem tudni. Némelyek azt mondják, hogy egy fiatal comptoirista csinált rossz tréfát és Budapestről elküldetett a szegénynek egy levelet, melyben az az ismeretes német nyomtatvány volt: két számár és az aláírás: „Most hárman vagyunk”.

De ez nem bizonyos.

EGYFORMASÁG

Konstantinápoly európai külvárosában, Perán, egy téli éjszaka, játékházból jövet, befordultam a legtisztességesebb sörházba. Nemcsak azért, hogy egy kis álomadó italt szívjak magamba; de azért is, mert hazatérés előtt jól esett megpihenni valahol, ahol csönd, tisztaság és enyhe világítás van. Ahol nincsenek oláh hercegek, lengyel grófok, pávahangon visító orfeumi primadonnák, szennyes abroszok, bikabőrszító vörös falak és metsző fényű gázlámpák. Minden korhely a tanum, hogy ilyenkor az az egy-két pohár *pale ale* igazi tisztító nedű; kimossa az ember lelkéből azt a sok szennyet, azt a sok ocsmányságot, amit az imént látott. És az a néhány kései sörivó, aki ilyenkor egyesével meghúzódva üldögél az asztaloknál, jóleső vigasztalás, hogy íme vannak még becsületes, derék emberek is a világon. Mert aki éjfél után két órakor józanul, elmélkedve nézi, hogyan bizsereg poharában a fehér hab, okvetetlenül igen jámbor, nyugodt lélek; lelkiismeretét nem terheli semmi rossz, nem fél a holnaptól és nem-sokára oly ártatlan, csöndes álomba fog merülni, mint a gyermek. Ezek az éjszakai, hallgatag sörivók mind jó emberek.

A szomszéd asztalnál egy csöndes öreg bácsi ült a pohár mellett. Észre sem vettem volna, ha szomjúsága nem győzedelmeskedik nagy nyugalmán. Az álmos legények ugyanis nem hoztak neki sört, hiába ismételtette jó sokáig szép türelmesen: „*Garcon, un bock!*”

Végre rájuk reccsentett és pedig egyszerre vagy hat nyelven, portugállal, olasszal, némettel keverve a görögöt, törököt és franciát: „*Ferete mi zithon! Caramba! Arpa szu getir! Schweinker!! Ancor un bicchiere di birra! Pezevenk! Un bock!*” Aminek mind az volt az értelme, hogy sörre szomjuhozik a tisztas férfit.

Megnéztem a sör nyelvtudását. Szép, sima őszszakállú öreg úr volt. Barna bőréről ítélve déli franciának vagy spanyolnak hittem volna, ha a szeme nem oly világoskék. Magas, sötétpiros fezt és kávészínű bőrzubbonyt viselt. Ez az északamerikai vadászruha igen bolondosan illett a török süveghez. A lábán ötujjnyi vastag, nemeztalpú kínai cipő volt, a nyakán indiai selyemkendő. Bő fekete bugyogója a norvég matrózok nadrágját juttatta az ember eszébe. Konstantinápolyban, e nagy álarcosbálban, minden nap annyi különös figurát látni, hogy végre ügyet sem vetünk rájuk; de ez a furcsa szerzet mégis izgatta kíváncsiságomat.

Méltóztatik tudni, hogy az éjfélutáni csöndes sörivókat valami csodálatos szabadkőművesség fűzi össze. Nem ismerik egymást, de azért nem idegenek. Ha egy megszólal, a másik azt hiszi, hogy rég félbeszakított beszélgetést folytatnak. Ezen a réven tíz perc múlva már tudtam, hogy kicsoda az én öreg szomszédom.

Meglepett, mikor elmondta, hogy redemptorista misszionárius; mert semmi papos nem volt rajta. Most épp Ceylon szigetéről jött és Perzsia felé törekszik. De ott nem marad sokáig, mert visszatér vagy Japánba vagy Dél-Afrikába, aszerint, amint majd feljebbvalói rendelik. Meglehet különben, hogy ismét az ausztráliai szigetekre küldik. Mindezt olyan egykedvűen, olyan félvállról mondta, mintha holmi kis kirándulásról volna szó.

Olasszul beszélgettünk. A misszionárius nyelve gyorsan pörgött; de egy-egy kifejezésnél elakadt, mintha keresgélnie kellene emlékezete dikcionáriumában. Gyakran használt francia, spanyol és portugál szavakat is, melyek elvesztek a rokon olasz szóáradatban; de néha angol, német, török és előttem egész ismeretlen nyelvű szokat is kevert beszédébe. Ilyenkor aztán hirtelen visszatért az olaszra és úgy nézett rám, mintha bocsánatot kérne feledékenységéért. Egyszer egy egész mondatot valami csodálatos idegen nyelven mondott. S mikor kérdő pillantást vettem rá, mosolyogva szólt:

- Ne haragudjék rossz szokásomért. Harminc éve kóborlok a világban és fölváltva vagy húsz nyelven kell beszélnem. Francia vagyok, de magam sem tudnám megmondani micsoda nyelven gondolkodom. Összezavarodott fejemben a tömérdek sok szó; azaz hogy jobban mondva: az erősebbek győztek. Vagyis mikor valamit ki kell fejeznem, mindig az a szó ötlük agyamba, amely szerintem a legjobban festi azt a fogalmat. Száz és száz dolog van, amit afrikai és ázsiai nyelvek sokkal különben tudnak nevén nevezni, mint a tökéletes latin idiomák. Vagy legalább az én fülemben jobban csengenek. Néha kínai, néha tamul, néha japáni vagy tatár szó kergeti el ajkamról az olaszt, nem is szólva az európai nyelvekről, melyek tízével kínálkoznak; ami elvégre nem is csoda, mikor európai emberrel, európai dolgokról beszélek. Mindig a célszerűség diadalmaskodik bennem. Ez az én zagyva nyelvem igen tökéletes; húsz egynéhány nép lelkének ereje egyesül benne... Vettem észre, hogy megbámulta különös ruhámat is. Uram, ez a legbölcsebb öltözkék a világon. Hasonló a nyelvemhez. Megvan benne minden jó, amit különböző civilizációk teremtettek. Nincs jobb ing a jávai selyemnél. A kínai saru a legkitűnőbb lábbeli; soha nem fárad el benne az ember. Az amerikai bőrzubbony maga a kényelem. A fez áldás, mert minden okos ember borotváltatja a fejét. Nincs nemzet, melynek a ruhája annyi jót egyesítene magában, mint az enyém.

Fiatal, kalandokra vágyó ember voltam én akkor. Ez a világlátott öreg irigységgel és érdeklődéssel töltött el. A Kelet elkábított. Azt hittem, hogy átlépve Európa küszöbét, egy új, idegen, fényes, tündéri mindenség tárul elém; minden lépéssel csodásabb, elragadóbb, meglepőbb. Félénken kérdeztem Père Mathieu-től: hányszor utazta körül a földet?

Unott kézlegyintéssel felelt:

- Ötször vagy hatszor, magam sem tudom már. Elfecsérlett idő az.

Tudom, hogy a nagy utazók szeretnek kérkedni és örömet játszák a fásultat, az egykedvűt. Az öreg pap észrevette kelletlen meglepődésemet. Harsány *garçon, un bockot* kiáltván a terem végén szundikáló legénynek, igazolni kezdte magát.

- Ne higgye, hogy hencegni akarok ön előtt. Valamikor én is reményektől dobogó szívvel indultam útnak, meglátni ezt a roppant, ezt a tarka, ezt a végtelen változatosságú világot. A hajón megraboltam az álom óráit, hogy csak ne mulasszak el semmit, amit látni lehet. De már az első utamon az a meggyőződés támadt bennem, hogy a tenger mindenütt egyforma, s a föld alakulásai mindenütt egyformák. Az Óceán olyan mint az Ádria, az Ádria olyan mint a Sárga-tenger. Nagy víz, melyet hol ilyen, hol amolyan színre fest a nap, a felhőkavargás. De csak víz, egyforma víz. És mindenütt egy a föld is. Engem eleinte meglepett, hogy Afrika északi partjai és az olasz keleti kontinens között semmi különbség nincs; hogy a Cordillerák szakasztott a svájci havasok, kivéve, hogy tenger van közelökben; hogy Egyiptom fővénye azonegy a dán homokzátanyokkal. Lesújtott az igazság, hogy a föld csak föld, a hegy csak hegy. Keserű csalódás ért, mikor egy-egy ausztráliai sziget körvonalaait épp olyannak láttam, mintha Corsica vagy Elba emelkednék ki a tengerből. És mindig egyforma volt fölöttem az ég is. Hogy a déli kereszt gyémántokból kirakott képe ragyogott-e a fekete boltozaton, vagy a mi göncölszekerünk, higgye meg uram, igen csekély különbség, mert a mindenség egy és változatlan. Kezdetben csodáltam, hogy a nap, a hold az egyenlítő alatt fényesebb és nagyobb, mint nálunk; de csakhamar meggyőződtem, hogy ez mégis csak a mi régi napunk, holdunk s az eltérés parányi csupán. Eleinte nagyon hatott rám a déli növényzet. Ah, a pálmaligetek, az őserdők, a kínai mangrove-szövevények, az indiai bozótok kábító szépek! Csakhogy az ember nemsokára érezni kezdi, hogy ez a nagy újság is megszokottá válik, s a vegetáció minden csodája csak lépcsőfok, árnyéklat a növényvilág egyetemében, a penésztől a libánoni cédrusig.

Az öreg most rágyújtott egy furcsa, fekete, szögletes szivarra.

- Az állatok? Hát az bizonyos, hogy elbáméskodunk egy kicsit, mikor először jön velünk szembe az utcán teve vagy elefánt, akit addig csak menázsériában láttunk. És nem mindennapi találkozás az első púpos ökör vagy tigris sem. De az állatvilág még könnyebben nivellálódik szemünkben, mint a vegetáció. Ausztráliában a kengurut, Afrikában a rinocérozt, Amerikában a majmokat csakhamar oly egykedvűen nézzük, mint itthon a macskát, a lovat, a mókust... Az épületek? Aki egy-két évig utazik, hamar rábukkan arra az unalmas igazságra, hogy ház csak ház. A velencei Márk-templom, a reneszánsz palotái, a hindu bálványpagodák, a kínai toronyok, az iszlám mecsetei, a rézbőrű indián vigvámja és az eszkimó sátor megannyi fokozata a civilizációnak s az emberkéz ügyességének; de egyikök sem elég erős arra, hogy kiragadjon bennünket ebből az egyforma világból, és elvigyen valahova, ahol azt mondhatnánk: ez más csillagon van, nem a miénken. Ház csak ház, uram, higgye meg nekem. Az aranyos márvány Parthenon és az egyiptomi fellah iszapputrija két véglet; de megvan közte a folytonos összekötő kapocs, mely mindent eggyé, mindent azonossá tesz.

A pap lehajtotta fejét s elmélyedve nézett a levegőbe; pupillája alatt látszott a szeme fehére, mintha messze távolba tekintene.

- A legegyszerűbb pedig a világon az ember. Az olyan apró különbségekről, minő a bőr színe, a koponya alkotása, nem is érdemes beszélni, mert elenyésző semmiség a civilizációk, társadalmak, szokások, erkölcsök, vallások, nyelvek határvonala is. Az a kétezer millió ember, aki e föld térein él, egy lelket hordoz testében. A szeretet, a gyűlölet, az indulatok, a bűnök, a jószág, a rosszság, a boldogság hajhászása, a küzdelmek, a remény, a kétségbeesés, az öröm a szenvedés egy mindenütt. És ez az egység legnagyobb a halálban. Álltam európai nagy bölcsék, lángelmék halálos ágyánál, és a vacok mellett, melyen emberevő vad haldoklott; láttam meghalni nemes hősokeket a csatatéren, és kínai kalózokat, akiket kettéfűrészeltek. Mind csak az ember volt; oly azonos, oly tulajdon egy a halandó a halálban.

Père Mathieu elhallgatott, megitta maradék sörét, majd az órára nézett és fizetett. Még csak annyit mondott, hogy reggel alkalmasint nagy köd lesz, aztán rövidesen köszönt és eltűnt a teremből kivezető homályos, hideg folyosóban.

A BIZTOSÍTOTT ÉLET

Böjükdereből jöttem vissza Sztambulba egy boszporusi gőzösön az én jó barátommal, Mehemed béggel. Mikor déltájt kifelé indultunk a galatai nagyhídtól, még olyan volt a török december, mint a magyar május, esteli imádságra azonban egyet gondolt az idő és angol lett. Szúrós, hideg köd; a levegő hig szürke tenger, melynek fenekén mint vak hal úszik a hajó. Bemeneültünk a dohányzó-szobába. Levetettük felsőcipőnket, felkuporodtunk a kerevetre, a kavedsi elénk tett két findzsát meg egy kis szenes serpenyőt, hogy legyen mivel rágyújtani. Megittuk a kávé, elszíttunk néhány cigarettát, aztán teveszörköpönyegünkbe huzódva, csöndesen pörgettük a játékolvasót és nagyokat hallgatunk. Szemközt a falon lepedőnyi hirdetés virított: valamelyik olasz biztosító társaságé. Piros betűkkel franciául, törökül, örményül, görögül csakugy kiabált a sok életbiztosítás. Elmosolyodtam magamban, egy gyermekkori emlékem jutván az eszembe.

- Tudod-e, Mehemed bég, hogy mikor én kicsi voltam, micsoda fogalmam volt az életbiztosításról? Mikor az ilyen hirdetésekkel láttam, mindig azt képzeltem, hogy az életbiztosítás abból áll: az ember évenként befizet valami kasszába egy csomó pénzt és ameddig fizeti, addig nem halhat meg. Furcsa, hogy engem nyolc-tíz éves koromban sokat környékezett a halál gondolata. Félttem tőle és egyszer meg is kértem a nagyanyámat, hogy biztosítsa az életemet. Sőt felajánlottam neki az én kis cserépperselyemet: fizesse abból a biztosítást, de pontosan ám. Ugy-e milyen bohó a gyerekész járása?

Mehemed bég nem mosolygott velem.

- Bohó? Irva vagyon, hogy a gyermekek ártatlan feje többet tud, mint a vén bűnösöké. Az Assicurazioni generali vagy az Azienda ugyan nem vállalná el, hogy valakinek az életét olyanformán biztosítsa, mint azt te gondoltad kicsi korodban. De a próféta Muhammed - béke véle! - örökölt hagyott az ő leghívebb híveinek egy csodás titkot, amely apáról fiúra száll az emírek között és mindig csak egyetlen embernek szabad tudnia az egész világon. Ez a titok: hogyan lehessen föltartani Izrafil angyal kezét, hogy valakinek a nevét ne írja át az elevenek könyvéből a halottakéba.

- Ezer mennykő, az az emír, aki bírója ennek a titoknak, óriás üzleteket csinálhat és tönkre teheti a földkerekség minden biztosítótársaságát!

- Ne beszélj erről a dolgról liberálisan, mint ti európaiak a hitetlenséget szoktátok körülírni. Ez nem bolondság. Emberségemre mondom, illik erről komolyan szólni. Ugy-e hallottál már a szentéletű Abdurrahman efendi, az ejubi rufái-dervisek sejkje felől?

- Hogyne! Láttam is az öregem amint ott üvöltött a többivel és túlkiabálta valamennyit. Bár a szakálla feketére van füstve, mégis jó nyolcvanasnak látszik. De azt nem hiszem amit mondanak felőle: hogy száztizenkét esztendő volt.

- Száztizennégy, barátom, száztizennégy! III. Musztafa szultán alatt született Boszna-Szerájban, ahol most ti vagytok az urak. Hej, a világnak sokféle forgását látta már a jó öreg Abdurrahman efendi és fogadom, túléli a ma született csecsemőket is.

- Úgy alkalmasint maga-magát is asszekurálta?

- Még az apjánál, aki aztán ráhagyta titkot. Nyolcvan esztendeje immár, hogy bírja.

- És vajon rendszerint hány pandúr áll őrt a sejk háza előtt, hogy kordában tartsa a tolongókat? Mert naponta bizonyosan legalább is tízezer kliense akad az öregnek.

- Mondd inkább: minden tízezer nap van egy. Mert nagy elhatározás kell ahhoz, hogy valaki az életét ilyenformán biztosítsa önára. Kétélű szablya ez az alku. A halál nagyon messze, de nagyon közel is van a fogadalmas emberhez.

- Mehemed bég, te hű vagy egyiptomi származásodhoz. A szfinksz nem beszélt nálad érthetlenebb dolgokat.

- Várd sorját és elmondok mindent apróra. Aki rászánja magát, hogy életének megtartása végett ezt a fogadást kösse, annak számolnia kell azzal, hogy abban a pillanatban szörnyet hal, mihelyt megszegi az igaz hit törvényeit. Ember és ragadozó állat, méreg és pokolmasina, tűz és víz, nyavalyák és vénség - attól ő mind élélhet ezer esztendeig. De a bűn tüstént megöli. Voltak emberek, kik életüket ezen a módon meghosszabbítani akarván, azt érték el vele, hogy másnap meghaltak, mert vétkezének. De vannak igazak, kik megtartják a Korán minden betűjét és élnek, beláthatatlan időközön keresztül. Hej pedig az ilyen embernek sokkal nehezebb megmaradni az igazság mellett, mint másnak. Mert tudd meg, Belál efendi, hogy borzasztó változás esik a fogadalmas igazhívők lelkében. A sejk le is akar mindenkit beszélni, aki eljön hozzá végtelen életet kérni. Kitanítja, hogy rögtön halál fia, mihelyt egy csepp bort elnyel; mihelyt szándékkal elmulaszt egy mosakodást vagy imádságot; mihelyt megtagadja az alamizsnát egy szegénytől. De ha az az ember csak erősen megmarad a szándéka mellett, akkor a sejk elmond egy hosszú imádságot, aztán egy csipetnyi zöld port ad be neki. Írtózatoss méreg lehet az. A fogadalmas, akárcsak villám ütött volna bele, élettelenül rogyik össze tőle.

- No Mehemed bég, én csak annyit mondok, hogy gyönyörűségesen kezdődik ez a hosszú élet!

- Ne beszélj tudatlanságokat, Belál efendi. Mikor a fogadalmas így elterül, Izrafil angyal kitörli a nevét az elevenek könyvéből, de nem írja bele a halottakéba. A sejk arcra veti magát imádságos szőnyegén s ekkor valami csodálatos zengés hallatszik. Két árnyék suhan a szobába; az egyik fényes, mint a dél, a másik fekete, mint az éjféli. Az egyik angyal, a hetedik ég százhuszonnégyezer szentje közül, aki leszállott; a másik sátán, a legmélyebbik pokol fenekéről, aki fölszállott. Mind a kettő beleköltözik abba az élettelenül heverő emberbe és az azon módon föltámad. Csak az, aki volt; az énje megmarad és nem érzi, hogy a lelke két küzdő ellenségből van összetéve. Azután él és él mindaddig, míg az ördög nem győzi le benne az angyalt. Iszonyú a harc, amelyet a sátán a kerub ellen folytat. Szüntelen incselkedik azzal a sárból való testtel: vétkezzél, mert vétkezni édes. A szent szellem meg azt mondja: maradj igaznak, mert a vétek, az a halál. Kire hallgat jobban a por-ember? Attól függ az életének hosszúsága. Ha örökké az angyal szavát fogadja meg, örökké itt marad e földön; de ha ma cselekszik az ördög csábítása szerint, ma hal meg. Isten mentsen meg attól engem, hogy ilyen alkut kösse; megmaradok én csak olyan szegény, rendes halandónak, mint a többi.

Így szóla Mehemed bég és elhallgatott.

- Hát komolyan hiszed te ezeket a dolgokat, édes barátom? - kérdeztem a nevetés szélén.

- Hinnem kell, Belál efendi, mert tanuja voltam a boldogtalan Emin bég esetének. Félelmes történet az, tanulságos mindnyájunknak. Emin bég, a Rifát basa fia, e módon ért véget, a szemem láttára. Milyen kár ezért a *bon garconért*, amint ti mondjátok. De elvégre is megérdemelte a gyávasága büntetését.

- Megint nem értelek.

- Egy kicsit hosszadalmas dolog ez. Nézd, már a Leánytorony mellett járunk. Majd elmondok neked otthon, egy csésze teánál.

*

Emin bég Saint-Cyrben végezte a katonai tanulmányokat, lett belőle tősgyökeres párizsi, mint a többi ottkint tanuló török fiúból s hazatérve, gazdagság és fényes pálya várt reá. Mikor 1293-ban ellenünk tört az orosz, minden becsületes oszmanli szíve tele lett haragos boldogsággal, hogy megint csatába rohanhat, a moszkovot gyilkolni. Csak az egy Emin bég sápadt egyre jobban a háborús hírekre. Mi reszkettünk a harcvágytól, ő reszkett a félelemtől. Mikor a bátorságot osztogatták a szívekbe, ő valahol messze járt. Elöttem akárhányszor bevallotta gyávaságát.

- Őrnagy vagyok, mennem kell az első csapatokkal. És megdönthetetlenül él bennem a sejtetem, hogy az első golyó engem ér. Már látom a villanást, amelynek dörgését nem fogom hallani. Mellem közepén át ront keresztül a tizenötfontos, szemem vér-óceánba merül, aztán... Ó irgalmas isten, borzadok, remegek... Öngyilkos szeretnék lenni csupa halálfélelemből.

Szégyenkezve hallgattam ezt a beszédet. Kerültem régi barátomat, mert inkább az apám koporsófedelét lássam, mint azt, hogy török ember gyáva. De a sors mindig csak összehozott Emin béggel és a szerencsétlen fiú egyre keservesebben siránkozott. Egyszer azt is mondta, hogy szeretne külföldre szökni a háború elől. Akkor a szemébe vágtam ezt a szörnyű szót: poltron. Elhalványodott, megtámolyodott, aztán elrohant. Mikor ismét találkoztam vele, mintha ki lett volna cserélve.

Holnap a *Luft-i-dselil* páncélos-fregattal indulok a Dunára - mondá derülten, dicsekedve. - Pompás harc lesz az! Agyonbombázzuk az orosz monitorokat! Nincs külön hajónk a *Luft-i-dselilnél*, nem hiába hívják úgy: a dicsőség fényessége. A zászlóaljat fődelzetén én vezérelm. Előre dobban a szívem az örömtől, majd mikor eldördül az első ágyú.

Elálmlétkodtam.

- Ugy-e csodálkozol, hogy a gyáva Eminből hős lett? - mosolygott. - Könnyű nekem, fiam, mert engem nem jár golyó.

És elbeszélte, hogy micsoda alkut kötött Abdurrahman sejjkel. Én akkor hallottam először e dolog felől. Tudod: engem is új-törökszámba vesznek, hát csak nevettem és azt mondtam, hogy babona az egész. De hasznos, ha így megkeményíti a puha szívet. Aztán nem gondoltam rá többet.

Emin bég elment a fregattal. Három hét múlva a telegráf meghozta az írtózatot hírt, hogy az oroszok Braila fölött fölrobbantották a *Luft-i-dselil*-t. Torpedóval. Akkor gyilkolt először ez a pokoli szerszám, amelyet magyar városban gyártanak: Fiumében. Jól kezdte a mesterségét. A páncélos hajóból nem maradt meg egy szeg a másik mellett és vagy hatszáz jó török vitéz meghalt. Egyetlenegy ember menekült meg, halld meg jól: egyetlenegy és ez nem vala más, mint Emin bég. A vízalatti gyeheenna-tűz fellökte a levegőbe; néhány száz ölre együtt repült a megriadt madarakkal. Aztán visszaesett a Dunába. Leégett róla minden ruha, a bőre feketére perzselődött; de élt, nem lett semmi baja és másnap este már ott kávézott a ruscsuki csarsján. Ettől a perctől fogva hinne kellett a sejk csodájában. És a háború száz más okot adott rá, hogy még jobban higgyem. Emin bég örült hőstetteket mívelt. Orhánjénál az oroszok egyszerre húsz srappellőt lőttek a csapatába; csak emberrongyok maradtak a földön, mindent szétszaggatott ez az acél-jégzapor. Emin bég pedig kimászott összetépett lova alól, a hajaszála sem görbült meg, eltűzelte egy állóhelyben minden töltését és viaszasétált a táborba. Százszor lőttek utána: nem fogta a golyó. Csodálatos történet ez. Reggelig tartana, ha apróra elmondanám.

És Amin bég mégis meghalt. Nem a háborúban, hanem itt fönt Pérán, sok idővel a békekötés után. Győzött benne a sátn; a bűn ölte meg. Látom a szemedből, Belál efendi, hogy már folytatod magadban a történetet. Mert te újságcsináló vagy, főleg pedig „jalandzsi basi”: a

hazudozók mestere. Biztos vagyok benne, hogy te leírod ezt a históriát a gazettában és majd úgy szerkeszted a szegény Emin bég sorsát, hogy megcsókolt egy szép idegen leányt és az a bűnös csók lett a halála. Egy csók és meghalni... Kivált ha Leilának vagy Zulejkának hívják, akié az a gyilkos rózsaaajak... Ez romantikus, amint ti Európában nevezitek. Hát nem bánom, csak írd le így, te jalandzsi basi. De igazában nem ez lett a szegény Emin bég vége. Sokkal kevésbé romantikus az.

Mikor ez a szegény fiú itt élt már vagy három évig az ő csengelőji nyaralójában, egyszer így szól hozzá lelkének ördöge:

- Nem szégyelled magadat, Emin bég, hogy civilizált, francianevelésű ember létedre úgy élsz, mint valami sötétfejű, rongyos dervis? Te, aki Voltaire-t olvastad! A papok mind huncutok! Minek az az öt imádság egy nap, minek az az öt mosdás? Éld a világot könnyen, gondtalanul, mint valaha Párisban, ahol Véfournál vacsoráltál és ezeket vesztettél a longchamps-i futtatásokon.

- Ne hallgass rá! - mondá szelid, erős hangján az angyal.

- Bizony édes gazdám, szólott a torok (benne is a sátán rejtőzvé), szomorú az én életem, mióta így elhanyagolsz. A háború előtt szorgalmasan öntözgettel mindenféle jó tüzes nedvekkel; de mióta dicsőségesen hazatértél, nem kapok, csak unalmas vizet meg keserű feketekávé. Miért bánsz így énvelem? Emlékszel-e a jó napokra, mikor annyi édes csöppé vált rózsaszirmot, crémantrosét töltöttél énbélém és jó volt neked is, nekem is.

- Ne hallgass rá! - súgta a kerub.

- Hiszen a pezsgő nem bor - folytatta gaz torok. Az csak cukros levegőből csinált víz. A próféta - béke vele! - csak bort tiltotta el és nem a pezsgőt. Mikor iszunk megint egy kicsit? Egy idő óta mindig csak a hasadnak kedvezesz. Mikor leszel megint az én régi jó gazdám? Hiszen én nem csábítalak rosszra, csak egy pohár pezsgőt kérek tőled; az nem vétek.

- Ne hallgass rá! - mondta még egyszer a lélek jobbik fele. De hiába mondta. Emin bég esteli imádság után kaikra ült, beevezett Galatára s egy óra múlva fönt ült közöttük Pérán a Flamm-kávéházban, a török tiszték rendes éjjeli tanyáján. Épp pezsgőt ittunk. (Nekünk lehetett, mert nem szerződünk Abdurrahman sejjkel. Hej, ha tudtuk volna, hogy neki még ez sem szabad!) Emin felkapott egy poharat és nevetve koccintott. Már az ajkához emelte, aztán megint letette és mintha egyet gondolt volna. Bizonyosan a jó angyal szavát hallotta. De újra csak felkapta a poharat, egy hajtásra torkába öntötte és lerogyott székéről.

Izrafil egy névvel többet írt be a fekete nagy könyvbe.

Harmadnap az osztrák ispotály doktora felbontotta szegényt; azt látta ki az agyvelejéből, hogy vérmes, gutaütésre hajlandó ember volt és a halála nagyon természetes. De az öreg Abdurrahman sejk, aki ott volt a temetésén, nem így gondolkozott. Eltakarta arcát a palástjával, mint mikor kárhozottat gyászol az igazhívő.

*

Eddig van, amit Mehemed bég mesélt. Onnan jutott az eszembe, hogy a minap olvastam valami újságban Abdurrahman efendinek, az ejubi üvöltődervisek sejkjének élete száztizenhatodik évében történt elhaláloztát.

Alláh, minden próféták és ti, mennyek százhuszonnégyszer szentjei! Talán csak nem ő is?...

A HAZUGSÁG

Rám esteledett a kartali rengeteg közepén. Ez a nagy erdőség Kis-Ázsia Bakonya. Félni kezdtem. Ó nem attól, amitől gondolni méltóztatik; mióta a Kara Hasszán feje porba hullott, írmagja sincs itt a haramiának. De azon aggódtam: hol hálok meg én ezen a füledt, sötét éjszakán; hol kapok egy kis harapnivalót; hol etetem-itatom meg a lovamat. Főképp ez volt a baj, mert a szegény állat bendője ügetés közben már oly furcsán, üresen kongott, amiről minden lovas ember tudja, hogy éhes és szomjas a jámbor pára.

A nagy tölgyek mögül egyszerre fal szürkéllett felém a homályosságban. Az ágak között roskadozó kupola. Mindjárt megismertem, hogy türbe: valami török szentnek a sírja. Patkó-íves ablakának a rostélya csakugyan tele volt aggatva ezerféle tarka ronggyal; a nyavalyások és sebesek hagyták ott a ruhájok foszlányait, hogy ott maradjon a betegségük is. A türbe mellett korán-verses fehémárvány csurgókút és egy kidőlt-bedőlt oldalú kalyiba. A kalyiba előtt pedig egy ősszakállú vén dervis. Száraz gallyak lángjánál az esti ebédjét főzte.

A jó ember, aki isten nevében jár, a Keleten csak elejébe áll a másik jó embernek és megvagyon mindene, ami kell. Magának eledel és hajlék; lovának abrak és istálló. Azaz hogy itt nem volt istálló; éjszakára oda kellett kötni az én kis szürkémet egy vén tölgyfához. Magunk meg alig fértünk meg a kunyhóban. A dervis a puszta deszkán hált, mert nekem adta ide az egyetlen birkabőrét és szőnyegét. Valamint, hogy vacsorakor a kis bográcsból nekem kellett kiennem a legjobb falatokat. Hajnalhasadtával, első imádság után, gazdám nyergelt, mert az utasembernek nincs vesztegetni való ideje. Már a kengyelt tartotta, hogy fölszálljak, mikor egyszerre rám tekintett.

- Mi vagy te voltaképpen, efendim?

Előbb nem jutott eszébe ez a kérdés.

- Én olyan ember vagyok, apám, aki ír.

- Szép mesterséged van, efendim, akármiféle betűvel írsz. Ha ta'alik-betűt vetsz: istennek tetsző dolgot mívelsz, mert szent könyveket másolni áldásos munka. Ha diváni-betűvel írsz: a szultán hasznos íródeákja vagy. Ha rika'a-val: derék tisztviselő vagy kalmár lehetsz. Ha szülüş-betű a tied: úgy adószedőnek rendelt az isten, hogy deftereket tölts tele. Az se baj. Írva vagy, hogy még az adószedők között is minden ezerből három üdvözülni. Ha emberséges vagy, te is a három közé fogsz jutni.

- Ne dicsérd a mesterségemet, apám, mert sátán dolga az. Az én betűm nem ta'alik, nem diváni, nem rika'a, nem szülüş, se nem szia'ket, hanem gonoszabb mindennél: neszkhí az. Amit én írok, abból tüstént nyomtatás lesz. Az én betűmnél nincs szaporább jószág a világon. Egy óra alatt mindenike húszezret fiadzik. Egy betűből hússzezer betű lesz, egy szóból hússzezer szó, egy sorból hússzezer sor. Ami hosszú papiros ezzel megtelik, épp az iszmidí határig érne innen.

Hasszán dervis gonoszul mosolygott, mint az olyan okos ember, aki nem hagy magával inceselkedni.

- Nem fogtál meg, Belál efendi. Mert szép a te mesterséged így is. Nem mindig laktam én itt az erdőn. Tudom, hogy vannak újságcsinálók a világon és ők az igazságnak tolmácsai. A hatalmas urak félnek a te hosszú papirosodtól, a szegény emberek pedig bíznak benne. Szultánok szultánja, nagyvezírek nagyvezírje, bírák bírása a kinyomatott szabad szó. Erős

ember az újságcsináló-mester. Az ólombetű sebesebben jár és rettenetesebb, mint az ólomgolyó. De csak úgy, ha az igazság indítja. Mert mihelyest hazugság van vele, hasznosabb lett volna, ha az az ólom lent marad a bányá fenekén. Hiszem, efendi, hogy te mindig csak igaz dolgokat írsz és semmi olyat, ami meg nem történt.

Most meg én mosolyogtam furfangosan.

- Jaj apám, szomorú mesterség volna az író emberé, ha a papírost mindig csak megtörtént dolgokkal kéne teletöltenie. Hova lennének akkor a mesemondók, akik könyveket írnak teli olyan históriákkal, amelyek voltaképp nem történtek meg sehol a föld hátán? Az ezeregy éjszaka neked így ezeregy hazugság, Sza'adi *Gülisztánja* pedig nem rózsák, de füllentések kertje. Helytelen beszédet folytatsz, Hasszán apám, hidd el nekem.

- Ha megértettél volna, nem mondanád ezt, efendim. Én szegény öreg csak megmaradok amellet, hogy újságba és könyvbe nem szabad semmi olyan dolgot írni, ami meg nem történt, mert az mind hazugság. Kétféle dolog eshetik meg a világon, jó vendégem, ne feledd. Az egyik dolog az, ami kívülünk történik: a másik az, ami bennünk. Az egyik a valóság, a másik a mese. Ami kívülünk vagy, azt érzékeinkkel fogjuk fel és leírjuk legjobb tehetségünk szerint. Ritka boldog ember, aki látott, hallott dolgokat teljes igazsággal tud papírosra fogni, mert a szem és fül is csak por és hamu. De ami bennünk történik, azt a lelkünkkel látjuk és halljuk: a lélek pedig nem földből való. Ha lelked erős hite szerint írod le, ami benned történt, bizony nem hazudsz, sőt a legszebb igazságot hirdeted. De ha a lelked nem hiszi a mesédet, rút hazugság az, rosszabb a csalásnál. A mesédben nem szabad embernek lennie, akiben a lelked kételkedik: szem nélkül látnod kell a formáját, fül nélkül hallanod a beszédét, elevennek kell hinned és nem szabad egy árva olyan betűt leírnod róla, amely ellenkezik az ő valóságával. Mesédben lehet sárkány, tündér, törpe és óriás, minden egyéb teremtetlen állatokkal: de ha lelkedben élnek és hiszsz bennök, úgy mindjárt igazakká lesznek. Igazabbak és kézzel foghatóbbak, mint a legközségesebb mesebeli ember, aki soha sem volt a világon, mert lelked nem látta és hallotta őt. Az ilyen emberről, ha leírod, hogy milyen az ábrázatja, mit beszél, hogyan cselekszik, csupa hazugság. Nem hisz benne senki. Magad legkevesbé. Formája, színe, bármint cifrázd is a leírásban, nincsen neki: hangja üres, tompa és beszélhet mindenféle szép verseket, nem szól jobban az embernek szívéhez, mint mikor az üres kobakban csörgött a kukorica. Viselt dolgaival, életével és halálával nem törődik az ördög se; viszontagságaiban nem féltik, bolondságaiban nem nevetik, koporsójában nem siratják. Mert bátor sok papíros rontódott el miatta: soha sem létezett e világon; nem vala egyéb, mint hazugság, akit nem hitt el senki.

Hasszán dervis megint megfogta a kengyelt, annak jeléül, hogy eleget beszélt. Nyeregbe ültem. Az öreg egyet simított a kis ló sörényén és mosolyogva emelte rám becsületes fekete szemét:

- Ugrullah! Isten kísérjen utadban. Tudod, merre a legrövidebb út Iszmidig? Nehogy eltévedj ezen a nagy erdőn. Mindig csak úgy tarts, hogy a fatörzsek mohos oldala jobbkézt maradjon tőled. Így eligazodsz a rengetegben. És ha nem veted meg egy szegény vén dervis másik tanácsát, megmondom azt is, hogy az írás mesterségében melyik a jó út. Amerre a látó és halló lélek igaz hite vezet. Aki arra jár, nem bódorodik el. Ugrullah!

AKI SEGÍTETT VISSZASZEREZNI A CORVINÁKAT...

I.

Írónak lenni valaha Magyarországon nagyon nagy dolog volt, nem anyagi, de szellemi értelemben. „Tiszteld a tehetséget!” – állt *A Hét*, a kor egyik legrangosabb - és tegyük hozzá - legérdekesebb hetilapja programjának élén, s ez persze érvényes volt a tollforgatás mindenfajta érdemes képviselőjére is, mindenekelőtt az újságírókra. A múlt század végén a szépírás és az újságírás sokkal inkább összetartozott, mint manapság. A költők és írók számára a mindennapos cikkírás nem csupán megélhetést biztosított, de állandó „ujjgyakorlást” is jelentett, kapcsolatot az élettel, az élményekkel, a közönséggel. Ady és Kosztolányi nemzedéke előtt az egyik leghíresebb, legelismertebb újságírónak Tóth Bélát tartották. Schöpflin Aladár, a *Nyugat* kényes ízlésű kritikusa, aki még személyesen ismerte, így emlékezett vissza rá: „Tóth Bélának volt egy rendkívüli tulajdonsága, amely csálthatatlan biztosítéka volt a sikernek, akármit és akármiről írt. Igen élénk ösztöne volt a közönséggel való kontaktus iránt, ami körülbelül annyit jelentett, hogy ő maga is a közönség egyik tagja volt, ugyanaz érdekelte, ugyanaz volt az ízlése, a gondolkodásmódja, az érdeklődése, mint a közönségé, nem választotta el őt olvasóitól más, mint az, hogy néhány fokkal többet tudott, és főképpen igen szépen, egyszerűen, a stílusnak minden tudatos mesterkedése nélküli, természetes művészetével tudta kifejezni azt, amit a többi emberek jóval homályosabban, öntudatlanabban gondoltak... Tóth Bélának a stílusa emelte velejében zsurnaliszta tehetségét irodalmi színvonalra... Azért *igazi író* volt, de szó szoros értelemben vett szépirodalmi munkáinak is stílusművészet volt a lényege. Maradt néhány novellája, amelyekben tanúságot tett finom és művészi elbeszélő adományáról, de amivel leginkább hatnak, az a... hangulatkeltés teljes készsége...”

Tóth Béla írói munkái közül a legszebbek, legvonzóbbak a török tárgyú elbeszélései, melyeket három kötet: a *Török históriák* (1888) *A Boldogasszony dervise és egyéb históriák* (1897) és a *Gül baba* (1907) adott közre. Bennük nemcsak a romantika fénye lobog, de a mélységes humánus, a kisemberek iránti részvét is megszólal, a tudós művelődéstörténész gazdag ismeretanyaga fogalmazódik meg az anyanyelv avatott mesterének tollán, költői szabadsággal és ihletettséggel, s a részletek iránti újságírói alázattal. Aki elolvassa a fazék-ember bűbajos históriáját, az bizonyára elismeri, hogy Jókai tollához is méltó remekmű, amelyben a természettudományos képzettség, a meleg líra és a szárnyaló fantázia varázslatos elbeszélést teremt. *A göverdzsín baba* az *Egri csillagok* Sztambulját idézi, a *Facipő* az *Ezeregyéjszaka* hangulatát eleveníti fel, s mégis mindegyik utánazhatatlanul egyéni, eredeti, jellegzetesen Tóth Béla-i mű. *A Boldogasszony dervisét* szokták legjobb írásaként emlegetni, talán nyelvi remeklései miatt is, de *A dervis kilenc egere* a maga mesébe oltott bölcsességével, filozófiai mélységével talán közelebb áll a modern emberhez... S valamennyiből a török világ, a Kelet varázsa árad, a távoli kultúra szeretete és tisztelete sugárzik, s a török-magyar kapcsolatokban is megjelenő egyetemes humánus tisztasága és szépsége tündöklük...

De hát ki ez a sokoldalú, személyiségében is ellentmondásos ember, aki egyszerre volt hagyománytisztelő, konzervatív magyar és szabadelvű európai, hallatlanul népszerű közéleti személyiség és mélységesen magányos férfi, kedélyesen anekdotázó öregúr és kíméletlen, már-már maradi kritikus, képzett stiliszta, nagyműveltségű tudós és aktualitásokra vadászó krakéler „ujdonász”, remek műfordító, felkészült ismeretterjesztő és mindezen túl és felül - ahogy Schöpflin Aladár is vallotta - igazi író...?

II.

Tóth Béla tehetséges, de talán kissé különc családból származott. Édesapja, Tóth Kálmán, aki bencés szerzetesből vált a magyar szerelmi líra egyik legnépszerűbb képviselőjévé, változatos életpályát futott be. A szabadságharc alatt kardot fogott és hadnagyként csatázott, majd Világos után otthon rejtőzködött, míg 1851-től a *Hölgyfutárnál* talált alkalmazást. Ettől kezdve rendszeresen jelentette meg verseit, majd történeti drámáit, vígjátékait. *Bolond Miska* címmel 1860-ban politikai élcslapot indított, 1863-ban megalapította az első szépirodalmi napilapot, a *Fővárosi Lapokat*, amely nemcsak nagy tekintélyre és kedveltségre tett szert, de anyagilag is igen jól jövedelmezett. Végül, élete utolsó szakaszában szülővárosát, Baját képviselte az országgyűlésben, az ellenzék tagjaként. Műveivel országos hírre tett szert, számos verse már életében népdallá vált. Elnyerte a Kisfaludy Társaság rendes és az MTA levelező tagságát is. Jóképű, neves férfiként a nők bálványozták, s mégis keserű, boldogtalan emberként hunyta le a szemét, s ennek legfőbb oka sikertelen házassága.

Feltűnően szép felesége, Majthényi Flóra gazdag, előkelő dzsentri családból származott. Maga is neves költő volt, aki nemcsak szépséget, tehetséget is örökölt. Verseit, amelyeket Szemere Pál bátorítására küldött el a fővárosi lapokhoz, tizenhat éves korától rendszeresen közölték. A két fiataalt az irodalom szeretete és művelése hozta össze, szerelmükre azonban a Majthényi család mindaddig nem adta áldását, míg maga is el nem szegényedett. 1856-ban végre létrejöhetett házasságuk, amely azonban igen hamar megromlott. A két szenvedélyes, szangvinikus természet sehogy sem fért össze, s így végül tizenkét év után, 1868-ban elváltak. Az asszony eleinte magánvagyonából élt, majd engedve nyughatatlan, szabadság- és függetlenség-szerető természetének, bekóborolta a „nagyvilágot”, előbb Spanyolországban, majd Algirban és a Szentföldön élt vallásos rajongásba esve. Németül, olaszul, spanyolul tárcákat jelentetett meg, sőt spanyolul önálló verseskötetet is publikált. Világcsavargása után 1908-ban tért haza, s szegényen, elhagyatva halt meg.

A két különös ember házasságából egyetlen utód származott, Béla, a később nevéssé vált író, újságíró, művelődéstörténész. 1857. október 20-án született Pesten, szülei kapcsolatának első harmonikus időszakában, amikor azok nemcsak mind sikeresebbé, népszerűbbé váltak, hanem még boldog otthonot is tudtak teremteni gyerekük számára. A kisfiú a haza, a szabadság és az irodalom szeretetét szinte az anyatejjel szívta magába. Visszaemlékezései szerint gyermekkorának legfontosabb élménye is az volt, amikor négy éves korában édesapját a szeme láttára hurcolták el a „svarcgelb zsandárok” a Károly-kaszárnya pincebörtönébe, lapjának, a *Bolond Miskának* kritikus, ellenzéki hangja miatt. Szülei művelt emberek voltak, kitűnően beszéltek nyelveket, s a tudás szeretete, az ismeretek elsajátítása a kis Béla számára is természetes volt. Emellett a szünidőben Majthényi nagyszülei birtokain úszott, lovagolt, zenét tanult. Némileg felcseperedve a nagyhírű, pesti piarista gimnáziumba járt, ahová előtte Petőfi és Madách is. Mivel szülei tizennégy éves korában elváltak, bentlakó növendék lett. Kitűnően tanult, vágott az esze, mint a borotva, rengeteget olvasott, s ráadásul fegyelmezett, jóindulatú növendék volt, tehát tanárai szerették és ő is szerette őket. Az iskola kicsit vigaszul szolgált az anyai törődés hiányaért. Elsősorban a latin és a görög nyelv, a történelem és a természettudomány érdekelte, de mire leérettségizett már remekül beszélt németül, olaszul és franciául. Részt vett az önképzőkörben, s tizenhat évesen népies költői beszélyt írt három énekben *János barát* címmel Kapisztrán Jánosról, amellyel első irodalmi sikerét aratta. 1875-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait előbb az orvosi-, majd a természettudományi karon, de az egyetemet sohasem végezte el. Mint művelt, sok nyelvet beszélő, ellenzéki beállítottságú ifjú, aki részt vett az egyetemi ifjúság mozgalmaiban, csakhamar igen népszerű lett, vezér egyéniséggé nőtte ki magát.

A krími háború óta az orosz-török ellentét egyre élesedett. Az első összecsapás 1876 májusában következett be, az orosz-barát Szerbia megtámadta Törökországot. A szabadságharc leverése óta Magyarországon méltán utált cári birodalom ellen fellépő törökökkel a haladó fiatalság erősen rokonszenvezett. Érthető tehát, hogy mikor 1876. októberében a szerb és a macedón csapatok felett Abdul Kerim pasa nagy győzelmet aratott, az egyetemi hallgatók tömegesen vonultak a török konzul háza elé rokonszenvük kinyilvánítására. A rendőrség a tüntetést brutálisan szétverte, ami persze csak a mozgalom kiszélesedését eredményezte. Az ifjúság fáklyásmenetet szervezett október 25-re a Kerepesi útra (ma Rákóczi út), amit Thaisz Elek rendőrkapitány ismét betiltott. Az újabb megmozdulást azonban a rendőrség már nem bírta megakadályozni, csupán kellemetlenkedett a résztvevőknek. A diákok hatvan tagú bizottságot hoztak létre, amelynek a feladata egyrészt az volt, hogy a török sebesültek javára pénzt és kötszert gyűjtsön, másrészt, hogy Abdul Kerimnek díszkardot készíttessen, s azt a magyar ifjúság tisztelete jeleként egy nyolctagú küldöttséggel Konstantinápolyba juttassa. Az ajándékot átadó küldöttség egyik tagjának Tóth Bélát kérték fel. 1877. január 15-én Triesztből indult a küldöttség, ahol a helybeli, ellenséges érzületű szláv lakosság kővel dobálta meg hajójukat. Az utazásról az ifjú író mindent feljegyzett, megörökítette a botrányos indulást és a tengeri utat, akárcsak ünnepélyes fogadtatásukat, találkozásukat Abdul Kerimmel, valamint Konstantinápoly érdekességeit a táncoló dervisektől a török kávéházakig. Kitűnő megfigyelőképessége, eredeti látásmódja, ízes, elven stílusa éppúgy érdekessé teszi beszámolóját, mint vonzódása, érdeklődése a török nép, történelem és életmód iránt. Művét *Konstantinápolyi emlékek* címen előbb a *Pesti Napló* tárcarovatában tette közzé, majd a nagy sikerre való tekintettel könyv alakban is megjelentette.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az ifjúság mozgalmának és tiszteletadásának meghatározó eredménye lett, a török szultán 35 Corvinát visszaadott „II. Abdul Hamid Khán Öfelségének ajándékaként a magyar tudományegyetem számára”. A kardot vivő fiatalok látogatását három hónap múlva visszaadták Budapesten a szofták - a török mecsetekben teológiai tanulmányokkal foglalkozó, előkelő és művelt ifjak, a török egyetemi ifjúság képviselői. Ez újabb rokonszenv megnyilvánulásokat eredményezett. Fogadásukra a Nyugati pályaudvartól a Hungária szállóig hömpölygött a tömeg, s egymást érték a tiszteletükre adott bankettek, estélyek, ünnepi előadások. A szofták hazatérésük után még többször ellátogattak a magyar fővárosba, s kapcsolatukat fenntartották a török-magyar baráti társaság tagjaival, köztük Tóth Bélával is.

A konstantinápolyi utazás döntő hatással volt Tóth Béla életére, szemléletére, pályafutására. Egyrészt váratlan írói sikere nyomán abbahagyta egyetemi tanulmányait és az újságírói hivatást választotta: 1878-ban a *Fővárosi Lapok* színikritikusa, majd a *Függetlenség* szerkesztője lett. Másrészt egy életre eljegyezte magát a török kultúrával, szerette, értette és megismerte azt. Megtanult törökül, ha nem is tökéletesen, s első török utazását 1882-ig többször is megismételte. Gyakran írt török tárgyú novellákat, gyűjtötte a török-magyar történelmi, nyelvi kapcsolatok adatait, anekdotáit, szólásait.

Közben újságíróként egyre ismertebbé vált. Rendszeresen dolgozott Csukási József és Rákosi Jenő által indított, nagy példányszámú, országos lapba, a *Budapesti Hírlap*ba, mely ekkor még független és ellenzéki beállítottságú volt, majd 1882-ben az *Egyetértés* kérte fel, hogy legyen tudósítója a nagy port felvert tizsaeszlári peren. Valójában arra számítottak, hogy írásai felhasználhatók lehetnek Eötvös Károly ellen, de ebben csalódniuk kellett. Ahogy írta: „Félórát beszélgettem a koronatanúval és a fejemet fogva szaladtam le a lépcsőn. Ilyen hallatlan rossz és hazug darabot játszani a világ előtt, Magyarország jó hírének rovására. És hogy még én is segítsék az ország ilyen megalázásában. Hát huszonöt Dáriusnak sincs akkora kincse, hogy én ezt megcselekedjem!” Ebben az időben, fiatalon a később erősen konzervatívvá, már-már maradivá váló író-újságíró még egyértelműen a hazai progresszió híve. Szenvedélyesen

fellépett a bürokrácia, a korrupció ellen, keményen kritizálta a Thaisz-féle rendőri korszakot, amelynek következménye sajtópör lett ellene. Védőügyvéd nélkül jelent meg tárgyalásán, mert elutasította az ügyvédi bújócskázást, a törvények csűrését-csavarását, s önmaga akarta magát védeni. Perében el is marasztalták, s a váci fogházban kellett letöltenie három havi fogságát. Felfogása miatt felbomlott barátsága Rákosi Jenővel, aminek következtében megvált a *Budapesti Hírlaptól*. Ezután a *Magyar Hírlap*ba és a *Pesti Hírlap*ba írogatott.

A nyolcvanas évektől nagy utazásokat tett, bejárta a Balkánt, Törökországot, Svájcot, Olaszországot és Franciaországot. Látóköre egyre inkább tágult, tájékozottsága nőtt. Szemlélete a művelt, sokoldalú, hagyományőrző, lassanként egyre konzervatívabbá váló nyugati polgársággal vált azonossá. „Gondolkodásmódja... igazi bourgeois-gondolkodás volt: a városi élet képeit szerette, a természet csak szép látvány, írói képes beszéd anyaga volt neki - írta Schöpflin Aladár. - Mikor Montecarlóból megjött, sokat beszélt a nagy hotelek és a Casino életéről, keveset a tengerről és a természet egyéb szépségeiről, érdekelték a technikai művek, különösen az olyanok, mint a telefon, az írógép (nagy esemény és diadal volt neki, mikor a telefont bevezettette a lakásába, és ő volt az első magyar író, aki gépen írta cikkeit), a repülőgép problémájáról is sokat szeretett beszélni, de nem hitt megoldhatóságában, a falusi ember inkább anekdota-tárgy volt neki, demokratának tartotta magát, de a szociális kérdések nemigen érdekelték, vallás dolgában liberálisan közömbös volt, büszke volt anyai ágon való nemes őseire és apja egyszerű származására egyformán, költői hírnevére még inkább... Filozófiája az a pozitivizmus volt, amely Comte eszményeiből átszivárgott a korabeli francia polgárságba... Magyarországon akkor, a kilencvenes években vetődött felszínre a városi polgár embertipusa. Egyelőre még konglomerátuma volt különféle elemeknek..., de a közös érdekek, közös életmód és mindenféle más közösségek révén már fejlődni kezdett köztük valami közérzés, ami arra vallott, hogy előbb-utóbb egységes vegyülékké kell válniuk. Ezt a közérzést testesítette meg magában Tóth Béla, és ezt fejezte ki írásaiban. Ő olyan volt, amilyenre a magyar városi úri embernek válnia kellett volna, amilyen mindegyik szeretett volna lenni, ezt a maga tipikus mivoltát fejezte ki az elérhető legnagyobb teljességgel mindabban, amit írt. Egy önmaga tudatára frissen ráeszmélt embertípus nyilvános szószólója volt - ez a titka rendkívüli sikerének és hatásának.”

Íróként a siker kezdetben csak kerülgette. 1882-ben *Tollhegygel* címen tárcákat, rajzokat adott ki, 1888-ban jelentek meg a *Török históriák*, de országos elismerést, valódi diadalt 1894-ben ért el *Szájra szájra* című könyvével, amelyben a magyarság szállóigéit gyűjtötte össze, magyarázta meg, állapította meg eredetüket. Kuriozumok és anekdoták gyűjteménye volt ez a könyv gondos filológiai kutatásokkal kiegészítve, mely egy nép szellemét és gondolkodásmódját igyekezett megmutatni. A millenniumra készülődő nagyközönség fogékony volt a témákra, de ez önmagában nem magyarázhatja a sikert. A megfogalmazás, ha úgy tetszik, a tálalás módja volt a döntő; Tóth Béla érzékletesen, művészi eleganciával tudott a legkomolyabb tudományos adatokról, tényekről is beszélni. Csak az a magasugró viszi át fölényes biztonsággal a léceket, akinek „fölsőleges” erőtartalékai vannak. Ezek a művészi erőtartalékok tették oly olvasmányossá és népszerűvé ezt a művet.

Szerteágazó érdeklődésének megfelelően a legkülönbözőbb tárgyakkal foglalkozott. Érdekelte a gépipar - Kaiser Gizella gépipari tankönyvéhez előszót írt, akárcsak Tolnai *Bűvészet* című kötetéhez -, izgatta a fényképezés, erről maga is könyvet készült megjelentetni, de az nem készült el, színikritikái mellett irodalmi kritikákat publikált, támadta Gyulait Jókai-bírálatáért, írt Petőfi Sándorról, Petőfi Zoltánról, Reviczky Gyuláról, Kiss Józsefről. Állandó olvasmánya volt a *Nyelvmléktár*, a *Régi Magyar Költők Tára*, Pázmány és Mikes, s ő maga is szüntelenül tanulmányozta anyanyelvét. Rendszeresen dolgozott a *Nyelvőrnek*, nevéhez fűződik pl. a belépődíj, a szélhámos vagy a szállóige szavak „kitalálása”. Remekül tudta más írók stílusát

utánozni, ezt hol kortársai modorosságának bírálatára használta, hol pedig a régi korok hangulatának érzékeltetésére, egy-egy régi író jellemzése. *Mikes 208. levele Rodostóból* épp úgy a stílusművészet remeke, mint *A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv* (1893), amelyet a régi magyar bibliafordítások nyelvén írt. Emellett lefordított mintegy ötven könyvet, főleg franciából és olaszból, G. Ohnet, Fr. Coppé, C. Flammarion, P. Bourget, De Amicis különböző műveit, hogy csak néhány nevet említsünk.

A történelem már régóta kedvenc területei közé tartozott, 1896-ban megjelentette a *Mendemondákat*, amelyben a történelmi tévhitekkel, szándékos vagy öntudatlan ferdítésekkel, legendákkal és rémesekkel, keletkezésükkel, szívós fennmaradásuk magyarázataival, s a bennük rejlő igazság kikutatásával foglalkozott.

Közben írta újságírói életművét is - politikáról, színházi életről, művészi kérdésekről, a főváros fejlődéséről, a technika újdonságairól, iparról, kereskedelemről, vallásról, egészségügyről, a családról és még sok más témáról. Életében kb. 1200 cikket közölt a *Pesti Hírlapban*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Függetlenségben*, az *Egyetértésben*, a *Hétben*, a *Pesti Naplóban*, a *Magyar Hírlapban* és a *Budapesti Hírlapban* Effendi, Aelos, Ják, Jaákh, Deák álnéven és természetesen a saját nevéen. Bámulatos munkabírása tette lehetővé, hogy ennyi munka mellett még társadalmi életet is tudott élni. Reviczky Gyulával, Vidats Jánossal (mezőgazdasági gépgyáros, márciusi ifju, városi szenátor) és Kubik Bélával a Fiume kávéházba járt, amely a szofták gyülekező helye volt, s itt ápolták a török-magyar kapcsolatokat egészen halálukig. Tóth Béla kávéházi látogatásai nem szüntek meg akkor sem, amikor 1891-ben feleségül vette a kávéház pénztárosnőjét, Simon Máriát, akivel 1906-ig nyugodt, boldog házasságot élt. Feleségével Máriabesnyőre költözött, ahol egyre szaporodó tekintélyes jövedelme kényelmes, kellemes életet biztosított mindkettőjüknek.

1897 a végleges beérkezetség éve számára. A nagyhírű, jól fizető *Pesti Hírlap* állandó munkatársa lett, miközben kikötötte teljes írói függetlenségét. A lapban naponta jelentkezett *Esti Leveleivel*, amelyek hallatlan népszerűséget hoztak neki. E fórumon új műfajt teremtett az újságírásban, cikkeiben a legfontosabb napi eseményekről mondta el szubjektív véleményét: az irodalom, a tudomány és a társadalom vitatott kérdéseiről, mindig érdekesen, felkészülten, tiszta magyar nyelven. Személyes, kedélyes viszonyt tudott kialakítani olvasóival - saját élete apró-cseprő eseményeit is beleszötte sorai közé, például, hogy van egy szép fehér angora macskája, hogy karácsonyra órát kapott feleségétől, hogy a dolgozószozája kellemetlenül sokszögletű, s hogy a cikkeit mindig írógépen írja - s e személyes viszony következtében az olvasó úgy érezte: a cikkíró intim kettesben vele kívánja megvitatni a világ dolgait. A levelek hangja indulatos, kíméletlenül őszinte volt - a gúny, a harag, a lelkesedés és a szeretet egész skáláját bejárta, de minden leírt sor sugározta szerzője hatalmas tárgyi tudását, elfogulatlan kíváncsiságát, s azt, hogy tollát sohasem vezeti önérdek, csak az igazság megalkuvás nélküli keresése, a kiszolgáltatottak és elnyomottak támogatása. Az olvasók maguk is szüntelenül írtak neki, sokan csak miatta vették a lapot, de számosan akadtak olyanok is, akik miatta mondták le előfizetésüket. Rengeteg barátot, de még több ellenséget szerzett, pöröket, párba-jokat és kíméletlen ellentámadásokat, de ő sohasem hátrált meg. Véleményeiben megfellebbezhetetlen volt, de egyszer sem uszító.

1897-ben jelent meg *A Boldogasszony dervise*, valamint 1898-ban a *Vasárnapok* című novelláskötete, valamint az *Oroszországi uti vázlatok* (beszámoló az 1897. évi moszkvai orvoskongresszusról).

Írói, újságírói munkája mellett állandóan könyvtári kutató munkát is végzett, így született meg 1899-ben a *Magyar ritkaságok*, melyben történelmi személyiségekről és tárgyakról írt, akik illetve amik körül legendák keletkeztek. Itt használta fel Gül babával és a tudós debreceni professzorral, Hatvani Istvánnal kapcsolatos kutatásainak eredményeit, s leplezett le több

hamis nyelvemléket is. 1899-től 1904-ig folyamatosan adta ki hat kötetes, nagyszabású művét, *A magyar anekdotakincset*. Munkái közül talán ez az egyedüli, ami ma is ismert. Benne a magyar nép adomáit, anekdotáit gyűjtötte össze a legkorábbi időktől (*Ének Pannonia megvételeéről*) kezdve a Mátyás királyhoz, a mohácsi vészhez, a török időkhez, sőt kortárs személyiségekhez (Szilágyi Dezső, Szabolcska Mihály stb.) kötődő anekdotákig, megcsillantva egyéni humorát, remek előadókészségét. „Amíg mások a nemzeti génuszról szónokoltak és szép szavak bérén palotákat építettek - írta Bródy Sándor - Ő a mi számunkra összehordta, amink van, humorunk, történetünk, külön erkölcsünk és szokásaink”.

Az 1900-as években újra Budapestre költözött, az Abonyi utcában bérelt lakást, ahol 1906 augusztusáig, felesége haláláig lakott. Ez volt élete legnyugodtabb időszak. Már beérkezett a szó minden értelmében. Kellemes polgári otthon vette körül, ahol gyakran fogadott látogatókat, dolgozószobája keleti párnáira invitálva, török módra készített jó feketekávéval vendégelve meg őket. Sokat dolgozott, de már nem kellett szerkesztőségi munkákkal bajlódnia, a kiadók vetekedtek érte, munkáit megfizették, s gondtalan külföldi utazásokat, nyaralásokat is megengedhetett magának. 1903-ban megjelent *100 esti levele* könyv formában, majd 1906-ban az általa írt *Szállóigék lexikona*: magyar és idegen nyelvű idézetek magyarázatait adva művelődéstörténeti háttérrel.

Szeretett felesége váratlan halálával élete hirtelen megváltozott, elromlott. Talán még örült 1907-ben kiadott *Gül baba* című kötetének, de egyre magányosabbá, betegbé vált. Szívbját hatalmasodott el rajta, ehhez bizonyára hozzá járult az erős dohányzás, kávézás és szeszesital fogyasztás is - állítólag naponta hét deci francia konyakot ivott meg - és kóros ingerlékenység vett erőt rajta, gyakori dühkitörésekre ragadtatta magát. A kínzó özvegyesség és a magas vérnyomás tovább rombolta személyiségét. Elviselhetetlen emberré vált, aki mindenkivel összeveszett, legjobb barátaival, leghűségesebb híveivel is. Már a munka is fárasztotta, a közönség kezdett elfordulni tőle, anyagi gondok kerülgettek. Utoljára Ady Endrével való méltatlan vitájával írta be nevét az irodalomtörténetbe. Összeütközésüket Schöpflin Aladár így magyarázta: „Utolsó nagy harca Wilde Oszkár és Ady Endre ellen volt. Wilde-t ő, aki nem értett angolul, csak azokból a nyeglén összeválogatott aforizmákból ismerte, amelyeket a napilapok *Vegyes* rovatában közölgettek műveiből - ezek alapján írtó harcot kezdett ellene. Ady fiatalkori költészete nyilván mind merevebbé váló konzervativizmusát lázította fel, s a költő szenvedélyes gesztusai, nagy zajjal járó föllépése is sértette polgári diszkréció-érzékét. Ady keményen megfelelt neki.”

A vég azután már gyorsan közeledett. 1907. április 3-án - miközben fényképeinek előhívásával foglalatzkodott -, halálos végű szívszélhúdás érte.

III.

Életére és munkásságára, de személyiségére és felfogására sem az Adyval folytatott rosszízű vita volt a jellemző. Ahhoz a nagy nemzedékhez tartozott, amely tollával szolgálta a modern, polgári Magyarország kialakulását egy olyan felívelő korban, amikor még nem jelentkezett „a minden egész eltörött” keserű válságérzete. A világ harmonikus egészt jelentett számára, a technika bámulatos forradalmát, a gazdagság töretlen fejlődését. Ragaszkodott a hagyományokhoz, de nem fordult el eleve minden újtól. Büszkén vállalta magyarságát, de nyitott volt más kultúrák iránt is, jól mutatja ezt ifjúságától haláláig megőrzött török barátsága, a keleti életmód és gondolkodás értékeinek őszinte tisztelete és elfogadása.

A méltatlanul elfelejtett nagy magyar tehetségek közé tartozik.

Steinert Ágota